

માર્ગદર્શક : મહાશય સમજાવેલું

જેન વસ્તીની વર્તમાન સ્થિતિ

પ્રકાશક : ઝવેરી મૂળચંદ આશાલાલ ચેરાટી : અમદાવાદ

સમાજદર્શન

સને ૧૯૨૧ની જૈન વસ્તી:

૧૧૭૮૫૯૬

શહેરમાં વસતા જૈનો: ૩૯૯૩૦૭

ગામડામાં વસતા જૈનો: ૭૭૯૨૮૯

૨૩૮૮૦૮ પરણેલી સ્ત્રીઓમાં
૧૪૩૯૯૫ વિધવાઓ

૫ થી ૧૫ વરસની અભ્યાસ કરવા
યાગ્ય ૧૩૬૫૬૦ કન્યાઓમાંથી
૧૩૨૨૨ કન્યાઓ અભ્યાસ કરે છે;
અટલે ૧૦૦૦ કન્યાઓમાંથી ૯૦૦
કન્યાઓ કેળવણીથી વંચિત રહે છે.

૫ થી ૧૫ વરસના અભ્યાસ કરવા
લાયક ૧૫૦૮૦૯ છોકરામાંથી
૫૨૧૭૬ છોકરાઓ શાળાઓમાં
અભ્યાસ કરે છે; અટલે ૧૦૦૦
છોકરામાંથી ૬૫૯ છોકરાઓ
કેળવણીથી વંચિત રહે છે.

સમાજદર્શને ચિન્તામય

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૌટુંબીક વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૪૨૨૮૫૫ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ સમાજદર્શન - જૈન
વસ્તીની વર્તમાન સ્થિતિ

વિષય
શ્રી ૪૨૨૧૨: ૪: ૭

સમાજ દર્શન

યાને

જૈન વસ્તીની વર્તમાન સ્થિતિ

અને

તેના ઉદયનાં સાધનો.

નિર્ણયકાર,

કુલચંદ હરિચંદ દોશી

અ

પ્રકાશક

ઝવેરી મુળચંદ આશારામ વૈરાટી.

રૌપલ જ્યુવેલરી માટે—રીઝીરેડ—અમદાવાદ.

પ્રથમાવૃત્તિ.

સંવત ૧૯૮૫.

પ્રત ૧૦૦૦.

સને ૧૯૨૮.

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈ-સંગ્રહ
૧૪૨૮૫

૨૧૦૨૫૦ ૧૭

મુદ્રણસ્થાન : વસંતમુદ્રણાલય, ઘીકાંટા રોડ-અમદાવાદ.

મુદ્રક : ચીમનલાલ ઇશ્વરલાલ મહેતા.

અર્પણ પત્રિકા.

માતા ! પ્રેમાળ માતા ! તારા દેહત્યાગને આજે ૩૭ વર્ષ નાં વહાણાં વહી ગયાં. તારા દેહત્યાગના સમયે તો મુળચંદ્ર ધુળમાં રમતો હતો. એટલે તેને તારા જેવી પ્રેમાળ માતાના વિરહની કીંમત ક્યાંથી હોય ! વખત જતો ગયો, તેમ તેમ પરાધીન અવસ્થામાં તારો પ્રેમ યાદ આવતો ગયો; અને સમજણ આવતી ગઈ, તેમ તેમ બાળ અવસ્થાના તારા ઉપકારો યાદ આવતા ગયા. પણ હે માતા ! એ તારા ઋણુનો બદલો વાલ્યો કેમ વળે ! એ તારા ઋણુથી મુક્ત થવાના પ્રયાસ રૂપે હે બોળી માતા ! પુષ્પ નહિ તો પુષ્પની પાખંડીસમા જૈનસમાજની આંતરિક સ્થિતિનું દર્શન કરાવતા આ નાનકડા પુષ્પ તને અર્પણ કરું. તું જ્યાં હો ત્યાં તે તને અર્પણ હો !

લી. બાળ મુળચંદ્ર.

પ્રસ્તાવના:

સને ૧૯૨૪ના અક્ટોબર માસની એક રાત્રે હું અને મારા મિત્ર શ્રી. મણીલાલ વાડીલાલ મારી દુકાન ઉપર જૈન પ્રજાની ઘટતી જતી વસ્તી અને તેની અત્યારની પરિસ્થિતિનો વિચાર કરતા હતા; ચર્ચાના અંતે અમે એવા દરાવ પર આવ્યા કે આપણે એક ઇનામી નિબંધ માંગવા જેમાં સમાજસ્થિતિનું રાશ્ત્રનું પ્રતિબિંબ પડેલું હોય. કેટલાક વિચારના પરિણામે તેની યોજના મેં તૈયાર કરી, જેની રૂપરેખા આ રહી:

‘ જૈન વસ્તીની વર્તમાન સ્થિતિ અંતે તેના ઉદયના સાધનો. ’

ઉપર્યુક્ત વિષય પર જૈન વિદ્વાનો અને સાક્ષરોને ઇનામી નિબંધ લખવા વિનવવામાં આવે છે; તેની શરતો નીચે પ્રમાણે છે:

- ૧ નિબંધ કુલ્લસકેપ કાગળના ત્રીશ પૃષ્ઠ કરતાં ઓછો ન હોવો જોઈએ.
- ૨ નિબંધ સને ૧૯૨૫ના માર્ચ માસની આખર તારીખ સુધીમાં મળી જવો જોઈએ.
- ૩ નિબંધના બે ઇનામ લખવામાં આવ્યા છે: (ક) રૂ. ૭૫ અને (ખ) રૂ. ૨૫,
- ૪ નિબંધ નિચેના પરીક્ષકો તપાસશે: (ક) આચાર્ય શ્રી વિજયેન્દ્ર-સૂરીશ્વરજી, (ખ) વકીલ કેશવલાલ પ્રેમચંદ મોદી, (ગ) શ્રી નરેન્દ્રભાઈ ભગવાનદાસ શાહ અને (ઘ) શ્રી. મણીલાલ નયુલાલ દોશી.
- ૫ નિબંધ છપાવવા યા પ્રગટ કરવાનો હક્ક ઇનામ આપનારને સ્વાધીન રહેશે.
- ૬ નિબંધમાં નીચેના મુદ્દાઓનો સમાવેશ થવો જોઈએ:

(ક) વસ્તીપત્રક શરૂ થયા ત્યારથી માંડીને ઇ. સ. ૧૯૨૧ના વસ્તી-પત્રક સુધીના જૈન વસ્તીના આંકડા. (અંતે તે ત્રણે સંપ્રદાયના આંકડા તારવવા તેમજ જૈનોના વ્યાપાર અને કેળવણીની સ્થિતિનું ચિત્ર રજૂ કરવું)

(ખ) પ્રાચીનકાળના જે જે સૈકાઓમાં જન પ્રજાની વસ્તીના વિશ્વાસપાત્ર આંકડા મળી શકતા હોય તે આપવા.

(ગ) હાલમાં દરેક ઇલાકામાં કુલ કેટલા ગામ તેમજ શહેરો છે; તેમાં જૈન વસ્તીવાળાં ગામો અને શહેરો કેટલા છે તે જણાવવા.

- (ઘ) પ્રાચીન કાળમાં કયા કયા જ્ઞાતિઓ જૈન ધર્મ પાળતી હતી; તે જ્ઞાતિઓની ઉત્પત્તિ અને તેને લગતો ટુંક ઇતિહાસ તેમજ તે જ્ઞાતિઓને જૈન ધર્મ છોડવાના કયા કારણો મળ્યાં તેની નોંધ.
- (ચ) હિન્દના કયા ભાગમાં રોટી અને બેટી વ્યવહાર બન્ને સાથે ચાલે છે અને કયાં તે દરેક જુદા પડ્યા છે તે જણાવવું.
- (છ) નાની નાની પેટા જ્ઞાતિઓ જોડવાના વ્યવહાર માર્ગો દર્શાવી દેશના કયા ભાગમાં તેનો જલ્દી અમલ કરી શકાય તે સૂચવવું. રોટી ત્યાં બેટી વ્યવહાર દાખલ કરવાથી ઘટતી વસ્તી પર અસર થાય કે કેમ તે પણ જણાવવું.
- (જ) જૈનોનું મરણ પ્રમાણ; બીજી કોમો સાથે તેની સરખામણી અને તે ઘટાડવાના વ્યવહાર ઉપાયોનું દિગ્દર્શન.
- (ઝ) પ્રાચીન અને ઐતિહાસિક કાળના મળતા સાધુ સાધ્વીની સંખ્યાના આંકડા; પ્રાચીન કાળનાં વિહારસ્થાન અને આધુનિક કાળના વિહારસ્થાન દર્શાવી કયાં ક્ષેત્રો સાધુઓના ઉપદેશથી વંચિત રહે છે તે જણાવવું.
- (ટ) હિન્દ પદાર્થના જંતો સંખ્યાની કાંઈક ખ્યાલ, ઉપદેશકોની અને તેના પ્રચારની આવશ્યકતા અને નિરૂપણ.

ઉપર મુજબ નિબંધની રૂપરેખાને પ્રસિદ્ધ કરી ઇનામો નિબંધ મારે સ્થળે મોકલવાની સૂચના કરી. મુદત દરમિયાન શ્રી. વેલચંદ હરિચંદ દોશીનો પત્ર મળ્યો, જેમાં ઇનામો નિબંધની મુદત બે ત્રણ માસ વધારવાની માગણી હતી. મુદત ત્રણ માસ વધારી અને આ અને બીજા એક નિબંધ શ્રી. વેલચંદ ઉમેદચંદ તરફથી મળ્યા. પરીક્ષકોએ નિબંધ તપાસી અને આને પ્રસિદ્ધ કરવા સૂચવ્યું. આ હકીકત પ્રગત સન્મુખ તરારએ મૂકાવી બેઠકે તે મારા અનેક વ્યવસાયને લાભ હું ન કરી શક્યો તેની આ પ્રસંગે વાંચકો પાસે હું ક્ષમા ચાચી લઉં છું.

હું આ નિબંધને ‘સમાજ દર્શન’ નામ આપુ છું; કારણ કે જૈન સમાજ જે સ્વરૂપે છે સ્વરૂપે તે તેમાં દર્શન દે છે. નિબંધમાં ધણો વધારો કરી શકાય; અનેક રીતે તેને ચર્ચા શકાય તેમ હોવા છતાં આ સ્થળે તે આ પ્રાસંગિક છે.

જૈન ધર્મ પાળનાર અને તેના અંતરથી સ્વીકાર કરનારની સંખ્યામાં જ્યારે દિન પ્રતિદિન ઘટાડાજ થતો રહે ત્યારે બે ઘડીની વાહવાહ અને

વાળાં નગરાંની મોહિની તેમાં કયા પ્રકારે વૃદ્ધિ કરવાની હતી ! બાહ્ય આડંબર તથા સમાજ-શરીરને અને તેના કયા અંગોમાં ક્ષય રોગે ધર ક્યું છે તેનો વિચાર કરી તે રોગને હઠાવવા શું શું આવશ્યક છે તે વિચાર રણીય છે. આ વિચારને ઠેલવામાં સમાજનો ભાવિ નાશ છે; તે વિચાર કરી યોગ્ય ઉપાયોને અમલમાં મૂકવાની બેદરકારીમાં આપણી હસ્તી જ જોખમમાં છે એ વાત નિર્વિવાદ છે.

પ્રાચીન સમય ઇતિહાસનો છે; વર્તમાન સમય કાર્ય કરવાનો છે અને ભવિષ્યનો સમય વર્તમાનના કાર્યનું પ્રતિબિંબ માત્ર છે. આપણે પ્રાચીન ઇતિહાસ ખરેખર ઉજવલ છે; તે કાળ આધ્યાત્મિક વિચારકો, શિલ્પાદિ કલાકારો, અને અનન્ય જ્ઞાનોપાસકોનો હતો. વર્તમાન સ્થિતિ ગમે તેવા નિષ્કૃંપનું પણ દીલ દલમલાવી મૂકે તેવી છે. વિચારકોની સંખ્યા, કલાકાર કે જ્ઞાનોપાસકોની સંખ્યા અત્યારે આંગળીને ટેરવે ગણાય તેટલી પણ નથી. આવી સ્થિતિમાં પણ આપણે નિર્થક ઝઘડા અને બાહ્ય કોલાહલની ઉપાસના કરીએ છીએ. ધાર્મિક તત્ત્વો ગમે તેવા સુંદર અને આદર્શમય હોય, કોમ ભલે સંપત્તિશાળી હોય, કોમ ભલે વ્યવહારકુશળ હોય, ભલે આપણે જીવદયાપ્રતિપાળનો ઇલકામ ધરાવતા હોય; છતાં જો આપણે વર્તમાનનો વિચાર ન કરીએ, સમાજ-દેહના રોગો દૂર કરવા મરી ન પડીએ ત્યાં સુધી આપણે તે તત્ત્વો, આપણી સંપત્તિ, આપણી તે વ્યવહાર કુશળતા અને આપણે તે ઇલકામ શોભાના પૂતળા જ અને. તે ઉપકારક વસ્તુઓ જરૂર છે, પરંતુ તે કયારે ? જ્યારે તેમાંથી પ્રેરણા પામી આપણે ભવિષ્યની ઉજવલ રચના કરી શકીએ ત્યારે. આપણી વર્તમાન સ્થિતિ આપણું ભાવિ કથે છે; તે ભાવિને સુધારવું, બગાડવું કે જેમનું તેમ રાખવું તે આપણી કાર્યકુશળતા હાથપણ અને પ્રવૃત્તિને આધીન છે.

હવે સંસારની ચિન્તાજનક ઉપાધીઓથી વિરક્ત ઉધરતી પ્રજા તરફ દ્રષ્ટી નાંખીએ તો ત્યાં પણ શું નજરે પડે તેમ છે. વળી ગયેલી કમ્મર, શીક્ષા ચહેરા, નિસ્તેજ સુખાર્વાદ અને બેસી ગયેલા ડાચાંવાળા માદલાં બાળકો સિવાય બીજું શું નજરે પડે તેમ છે. કેળવણીના કાર્યમાં આપણે બીજી પ્રજાઓના કરતાં આગળ છીએ એ વાત ખરી હોવા છતાં શારિરિક કેળવણી તરફનું આપણું દુર્લક્ષ તો ઘણું વધારે છે. છેલ્લા ત્રીસ વર્ષોમાં કેળવણીના કાર્યને પ્રગતિમાન કરવા આપણે જે ખર્ચ કર્યો છે તેના સંકેતે પાંચ ટકા જેટલો ખર્ચ પણ શારિરિક કેળવણીના વિકાસ માટે

કર્થો છે ? આજનો બાળક એ આવતી કાલનો તિર્થરક્ષક આગેવાન કે સંઘપતિ છે એ ખીના આપણી દ્રષ્ટી સન્મુખ ક્યાં રહી છે. નબળી પ્રજા પોતે પોતાને નુકશાન કરે છે. અને પોતાનાથી બળવાન પ્રજાને ગેરવ્યાજખી અને જીલ્લોના કામો કરવાને લલચાવે છે. થોડાએક અપવાદોને બાદ કરીએ તો આપણી પાઠશાળાઓ, સ્કુલો, હાઇસ્કુલો કે છાત્રાલયોમાં કસરત કે આરોગ્યના જ્ઞાનને સ્થાન આપવા માટે આપણે ક્યારે પણ વિચાર કર્યો છે ? આપણી સ્કુલો કે પાઠશાળાઓના મકાનોને ખુલ્લી અને વિશાળ જગ્યાઓમાં બાંધી ગમ્મત સાથે જ્ઞાન આપનારા બાળ અવસ્થાના નિર્દોષ સાધનો આપણે ક્યાં ઉભા કર્યાં છે ? કરોડોની મીલકતનો ધાર્મિક વારસો જે બાળકોના હાથમાં સોંપવાનો છે તેનું રક્ષણ કરવાને શક્તિમાન થાય તેવી તાલીમ આપવાનો આપણે કદી વિચાર કર્યો છે ? કે લાડવા પતાસાની પ્રભાવનામાંજ ધર્મના ઉદ્યોતની પૂર્ણાહુતિ માની લીધી છે. વરસના ગળ્યાં ગાંઠ્યા દીવસોના ઉપયોગ પછી બંધ બારણે પડી રહેતી નાતની વાડીઓ કે સાધારણ ખાતાની વિશાળ જગ્યાઓનો સદુપયોગ કરવાનો વીચાર કદી આપણે કર્યો છે ! આવી મીલકતના વહીવટદારો કોમનીજ મીલકત ભાવી શ્રાવકોના જીવન ઘડવાના કાર્ય માટે વાપરવા આપવાની ઉદારતા દેખાડે તો એ અવકાશ પડી રહેતાં મકાનો થોડાજ વખતમાં પાઠશાળાઓ, કસરતશાળાઓ અને સુંદર ખગીયાઓનાં રૂપમાં ફેરવાઈ જાય, અને જરૂર વખતે જ્ઞાતિ કે સંઘના જમણુ માટે પણ તેનો ઉપયોગ થઈ શકે. આ રીતે આપણી પુરાણી મીલકતોની વ્યવસ્થા સુંદર રીતે કરી લેવાની યોજનાને આપણે વિચારવી જોઈએ અને અનુપયોગી મીલકતોનો ઉપયોગ કરી લેવાનું હાપણુ વાપરવું જોઈએ. દિન પતિદિન આપણી આર્થિક સ્થિતિ નબળી થતી જાય છે અને દાનવીરોની સંખ્યા ઘટતી જાય છે. તેવા પ્રસંગે આપણી સામાજિક મીલકતોની વ્યવસ્થા અને સદુપયોગ કરતાં આપણે જરૂર શીખવું જોઈએ.

હવે કેળવણીના પ્રશ્ન તરફ દ્રષ્ટી નાંખીએ તો ત્યાં પણ નિરાશાજ સાંપડી શકે તેમ છે. સને ૧૯૨૧ ના વસ્તીપત્રક મુજબ ૫ થી ૧૫ વરસના બાળકોની સંખ્યા ૧૫૦૮૦૯ ની છે તેમાંથી પર ૧૭૬ બાળકો શાળાઓમાં અભ્યાસ કરી રહ્યાં છે. બ્યારે અભ્યાસ કરવા યોગ્ય ૯૮૦૦૦ બાળકો અજ્ઞાન રહે છે. એ સ્થિતિ કેળવણીનું કાર્ય કરતી સંસ્થાઓ માટે ખાસ વિચારણીય છે. ઉંચી કેળવણી માટેનું સ્થાન તો તદ્દન કંગાળીયત ભરેલું છે. વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યાનું એક ટકા જેટલું પ્રમાણ પણ ઉચ્ચ શિક્ષણ

આપતી શાળાઓ માટે નથી એ આપણી કેળવણી સંબંધી સ્થિતિ છે. આતો બાળકો માટેની વાત થઇ; પરંતુ કન્યા કેળવણીનો પ્રશ્ન એથીએ કંગાલ દશામાં છે. અને ૧૯૨૧ ના વસ્તી પત્રક પ્રમાણે ૫ થી ૧૫ વરસની ૧૩૬૫૬૦ કન્યાઓમાં ૧૩,૨૨૨ કન્યાઓ શાળાઓમાં અભ્યાસ કરે છે એટલે દર હજાર કન્યાઓમાં ૯૦૦ કન્યાઓ અભ્યાસ કરવા યોગ્ય ઉમ્મરે જ્ઞાનથી વંચીત રહે છે. સ્ત્રી કેળવણીના આ આંકડાઓ આપણી ભાવી દુરદશા માટે રેડ સીગનલ રૂપે રજુ થાય છે. વરસો થયાં આપણે વાતોજ કરી છે. અને સખાવત અને દાનના નામે આપણું સમાજને દગોજ દીધો છે. તેમ ન હોય તો પદમંત્રાણ ત્રેવો દયા પોકારનારાઓની જ્ઞાન (કેળવણી) સંબંધી આ દુઃખદ સ્થિતિ નજ હોય. ધાર્મિક કેળવણી સંબંધી પણ આપણી એજ સ્થિતિ છે. કેળવણીનું કાર્ય કરતી આપણી સંસ્થાઓ તેની કાર્ય પદ્ધતિ, આધુનિક કેળવણીની અપર્ણતાઓ, વહેપારી કામ માટે તેમાં જણાતી ખામીઓ, પાઠશાળાઓ સાથે શારીરિક અને વ્યવહારિક શીક્ષણનું થવું જોઈતું જોડાણ, મોન્ટેસરી પદ્ધતિએ શરૂ થવું જોઈતું આગશીલજી, ચિત્રકળાની ખીલવણી, કોનાગ્રાફ અને માનમાની પ્રીમોનો શિક્ષણકાર્યમાં થવો જોઈતો ઉપયોગ, અત્યારની આપણી લાયબ્રેરીઓ, તેનો પુસ્તકસંગ્રહ પુસ્તકોની વહેંચણી, લાયબ્રેરીઓની વ્યવસ્થા. નાપટપ્રાય થતા પ્રાચીન અવશેષોનો સંગ્રહ, આદિ ઘણા ઘણા પ્રશ્નો કેળવણીના અંગે વગર વિચારે પડ્યા છે; વિસ્તાર લયથી એ બધું વિચારવાનું બીજા પ્રસંગ માટે રાખીશું. એકંદરે આપણી વર્તમાન સ્થિતિ અતિ નિરાશાજનક છે. વહેપાર આપણા હાથમાંથી ખરતા જાય છે. અને આર્થિક સ્થિતિ ગંભીર બનતી જાય છે. દાનનાં ઝરણ સુકાતા જાય છે. અને દાનવીરોની સંખ્યા ઘટતી જાય છે. જે હાથ દાનવડે શોભતા તે આજે હીરાની અંગૂઠીવડે શોભવા લાગ્યા છે. વડીલો અને વિચારકોની આમન્યાઓ તુટતી જાય છે અને ધાંધલીઓ આગળ ધસતા જાય છે. સ્વતંત્રતાના નામે સારી પેઢે સ્વચ્છંદ કેળવાનો જાય છે. તેવા પ્રસંગે આપણે આપણા વેદશાસ્ત્ર જતા બળને સંગઠીત કરવું જોઈએ. અને સમાજની પરિસ્થિતિના આખા એ પ્રશ્નને ગંભીરપણે વિચારવો જોઈએ. ડાહ્યા અને સમજી વિચારકોએ આવા પ્રસંગે પ્રમાદવશ ન થવું જોઈએ. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવના જાણુ સાધુઓએ પણ આવા નાણુક પ્રસંગે પરીપૂર્ણ સાવધાન રહેવું જોઈએ અને એકત્ર બળવડે શ્રાવકના અસ્તિત્વ અને શ્રાવક ધર્મનું રક્ષણ કરવું જોઈએ. આખોએ નિબંધ કેવળ વાંચવાજ માટે નહીં પણ વિચારવા માટેજ લખાયો છે. એટલે પ્ર

ત્યેક શાસન હિંતસ્વી વિચારકે આખાએ નિર્બંધને પરિપૂર્ણ વાંચી વિચારી રચનાત્મક કાર્યને હાથ ધરવું જોઈએ અને વસ્તી ઘટવાના રજુ થએલા કારણોમાંથી એકાદ પ્રસંગને પોતાનો કરી લઈ અનુકૂળ ક્ષેત્રમાં આદર્શરૂપે ખંડો કરી અનુકરણ કરવા યોગ્ય ભૂમિ તૈયાર કરે એજ અવ્યર્થના. આ પ્રસંગે નિર્બંધના પ્રેરક શ્રી૦ મણીલાલ વાડીલાલ શાહ, તેના લેખક શ્રી. કુલચંદલાખા, તેના પરીક્ષકો, અને છપાતા નિર્બંધના મુદ્ર સુધારનાર શ્રી. મણીભાઈ નથુભાઈ દોશી આદિનો હું આભાર માનું છું અને તેમની આટલી મહેનત ન હોત તો કામ આટલું પણુ જોલું ન બની શકત તે પણુ મારે કબુલ કરવું જોઈએ; અને તેટલાજ ખાતર તેઓની સેવાનો મારે આભાર માનવાનોજ રહ્યો.

/

જવેરીવાડ

વૈરાટી નિકેતન નં. ૧

અમદાવાદ તા.૧૮-૬-૨૮

લી. સેવક,

} જવેરી સુલચંદ આસારામ વૈરાટી.

મારી ટુંક નોંધ.

જૈન કોમની વસ્તી ખીજ ધર્મના અનુયાયીઓની સંખ્યાના પ્રમાણમાં ઘણીજ ઓછી સંખ્યા ધરાવતી હોવા છતાં વ્યાપારાદિક કાર્યોને લીધે આગેવાન તરીકે ગણાતી કોમોમાંની એક તરીકે હજુ સુધી પણ પોતાનું સ્થાન સાચવી રહેલ છે. છેલ્લાં ચાલીસ વર્ષો થયાં ઘટતી જતી જૈન વસ્તી —કોમની થતી જતી અવનતીના એક કારણ રૂપે છે—તેવો ખ્યાલ ભાગ્યે જ કોમના હીનચિંતકોની નસેનસમાં વ્યાપી રહેલ હોય તેવું માલમ પડે છે. છતાં જણાવવાની આવશ્યકતા માલુમ પડે છે કે અજ્ઞાનતા અને ધાર્મિક જ્ઞાનની ખામીને લીધે જૈન ધર્મના અનુયાયીઓ ખીજ ધર્મોમાં ભળી જવાની વાતો સરકારી રીપોર્ટો પુરા પાડે છે. એટલું જ નહિ પણ અંદરે અંદર ધાર્મિક મતભેદ અને તેથી ઉપજતા કલેશ અને કંકાસની વૃદ્ધિ એટલી બધી વધતી જાય છે કે આવી નહિ પસંદ કરવા જોગ સ્થિતિનો ક્યારે અંત આવશે તે કલ્પનામાં આવી શકે તેમ નથી. ધાર્મિક અને સામાજિક ઉન્નતિના પ્રયાસાર્થે કોઈ કોઈ સ્થળે પ્રયત્નો થતા જોવામાં આવે છે પણ તે એટલા બધા અધુરા અને ઉતાવળીયા હોય છે કે જ્યારે ખીજ દરીદ્રાઈની કોમો પોતાની ખીરાદરી વધારવાને કાશેશો કરી રહેલ છે ત્યારે જૈન વસ્તીનો ઘટાડો રજુ થાય છે, તેનો જો વિચાર કરવામાં આવે તો માલુમ પડશે કે આપણે આપણી વ્યક્તીગત ઉન્નતિને તદ્દન વિસરી ગયા છીએ. જો કોમની દરેક વ્યક્તિ પોતાની જાતને સુધારવા કાશેશ કરે તો આખો જૈન સમાજ કુદરતી રીતે સુધરી શકે તે નિર્ધીવાદ વાત છે. ચાલુ જમાનામાં સમાજ, ધર્મ, અને દેશહીનતા કાર્યોમાં જોડાઈ જાહેર સેવાના કાર્યમાં કિત્સાદ બતાવનાર વ્યક્તીઓ જોવામાં આવતા છતાં, જે કોમ આગળ વધવી જોઈએ તે જ્યારે પાછી હઠતી માલુમ પડે ત્યારે આશ્ચર્ય થયા વિના રહેતું નથી. આટલા ઉપરથી એટલા અનુમાન પર અવાય છે કે જાહેર હિતના કાર્ય કરનાર, પોતાના ક્ષણિક જીવનમાં વશ થઈ, સમાજ સેવા અથવા તો ધર્મના ઉત્તમ કાર્યને પાર પાડવા, પોતાની શક્તિનો વ્યય કરે છતાં જે પોતાને પોતે આધીન હોય છે જેની જવાબદારીનો ખ્યાલ કરવામાં ન આવે તો જે ભાર પોતાના શીર ઉપર લેવામાં આવે છે, તે આનંદ રૂપે ગણાતું હોય છતાં તે બોજ રૂપ થતાં અદ્વિસોસ થાય છે અને તે કાર્ય નિર્માલ્ય જેતું થઈ જાય છે, અને કિત્સાદ ટકતો નથી. તેટલાજ સારૂ હાલના જમાનામાં

પોતાની શક્તી અને સમયનો ઉપયોગ, કેવળ વાક્યાતુર્ય અને લેખન શક્તીમાં જેટલો કરવામાં આવે છે, તેટલો પોતાના કાર્યથી જે સંગીન લાભ કોમને થવો જોઈએ તે નહિ થતાં ત્યાં ત્યાં ઉદ્યના માર્ગમાં કાંટાના ઝાડો રોપાય છે, તે કદી જોવામાં આવે નહિ તેટલા સારૂ દરેક જૈનભાઈ જે પોતાનું વ્યક્તિગત ચારિત્ર સુધારવા કોશેશ કરી કોમના હિતેચ્છુ તરીકે, સેવાના કાર્યમાં—પછી તે ધાર્મિક હોય ચાતો સામાજિક હોય—જોડાય તો આપણી ઉન્નતિની આશાના ફીરણો નજીકના ભાવખ્યમાં જોવાને આપણે કદાચ ભાગ્યશાલી થઈએ તેવો સંભવ હોવાથી આપણા ભાવી ઉદ્યનો સધળો આધાર ભવિષ્યમાં થનાર નાગરીકો અને હાલના જૈનયુવકો ઉપર હોવાથી તેમને સંબોધી આટલી ટુંક નોંધ લેવાની આવશ્યકતા માલુમ પડી છે. તો આશા છે કે તે કળીભૂત કરવા સારૂ આપણા યુવકો તરફ યાચના કરવામાં આવે તો તે અસ્થાને નથી એમ માલુમ પડતા આટલી સુચના કરવાની માર્ગી ફરજ સમજી હતું.

મારું આ સ્થાને જણાવવું જોઈએ કે હેલા પંદર વર્ષોથી આ સવાલનું જૈન કોમની સનમૂખ રાખવા સારૂ અવાર નવાર લેખો દ્વારા મેં મારાથી ખનતી કોશેશ કરી છે અને આ સવાલને એક ઐતિહાસિક બાબત તરીકે; ભવિષ્યની જૈન પ્રજા પણ પોતાની સમક્ષ ભૂતકાળની પોતાની કોમની સંસારીક, વ્યવહારીક, અને કેળવણી આદી અનેક બાબતોથી ભરપુર એવી સ્થિતિ જોવાને ભાગ્યશાલી થાય તેવા કિમદા વિચારથી મારા મીત્ર રા. રા. મુળચંદ્રભાઈ આશામ વૈરાટીએ આપણી વર્તમાન સ્થિતિ અને તેના ઉદ્યના સાધનો સંબંધી વિષય ઉપર ધનામી નિબંધ લખાવવાને શુભ કોશેશ કરી છે તે માટે તેમનો તેમજ કોમની ઉન્નતિના મહાન સવાલને વ્યવહારીક રૂપ આપવા સારૂ આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયેન્દ્ર સુરીશ્વરજી મહારાજ અને રા. રા. કે. પી. મોદી અને રા. રા. મણીલાલ નથુભાઈ દોશીએ અનુમોદના આપી આ નિબંધ તપાસવા જે મહેનત લીધી છે તે સારૂ સર્વેનો અંતઃકરણથી આભાર માનું છું. “જંગલની બુમોનો પણ પડશે પડ્યા વિના રહેતો નથી.” એ સીદ્ધાંતથી પણ લાંબા વખતે પણ જૈન કોમની અંદર “બહુ રતા વસુંધરા” મુજબ ગુપ્તગુપ્ત પણે સારી ઐતિહાસીક બાબતને મધ્યમસર જૈન કોમ સમક્ષ રજૂ કરવા સારૂ મી. કુલચંદ હીરાચંદ દોશીનો આભાર માનવાનું વિસરી શકતો નથી. લેખકે મુદ્દાસર જે ઐતિહાસિક બાબતો ઉપર અજવાળું પાડનારી લખીકતો બહાર પાડવા જે પ્રયાસ કર્યો છે

ને ઇનામની રકમની દૃષ્ટિથી કરવામાં આવ્યો હોય તેમ માનતા માई મન અચકાય છે; પણ કેવળ જૈન કોમના આ કાર્ય પરત્વે સેવા ભાવનાથી આ ઉલ્લેખ કર્યો હોય તેમ સાબીત થાય છે, તેટલા સારૂ મારો સંતોષ પ્રદર્શીત કરી આ ટુંક નોંધ સમાપ્ત કરું છું.

મુંબઈ.

તા. ૧ લી જાન્યુઆરી.

૧૯૨૬.

લી. સેવક,

નરોત્તમદાસ ભગવાનદાસ શાહ.

મારી નોંધ.

ભાઈ મૂલચંદ આશારામ વેરાટી આપણી સામાજિક સ્થિતિ સંબંધી જે ધગશ ધરાવે છે, એ કોનાથી અબળયું છે? એમની એ ધગશનું જ પરિણામ છે કે તેમણે થોડા વખત ઉપર “જૈન વસ્તીની વર્તમાન સ્થિતિ અને તેના ઉદ્ધવનાં સાધનો.” એ વિષય ઉપર સામાજિક સ્થિતિના અભ્યાસીઓ પાસે નિબંધોની માગણી કરી. તે સંબંધી ખાસ ઇનામ આપવાની યોજના બહાર પાડી હતી. પરિણામે તેમની પાસે જે નિબંધો આવ્યા હતા, તેમાંનો ભાઈ મૂલચંદ હરિચંદ દોશીનો આ નિબંધ કમીટીએ પાસ કર્યો હતો.

મારા નમ્ર મત પ્રમાણે, જૈન સમાજની વ્યાપારી, ધાર્મિક, સામુદાયિક, અને કેલવણી વિગેરે વ્યવહારનાં જુદાં જુદાં અંગોની જે દુઃખદાયક સ્થિતિ થઈ રહી છે, એ સમાજના નેતાઓને જાણવાની ધણી જરૂર છે. પરંતુ સ્વયં અભ્યાસ કરીને એ સ્થિતિ જાણવાની કુરસદ એઓને ક્યાં છે? તેઓ તો આવા નિબંધો વાંચીને પણ સમાજનું હૃદય જૂએ, સમાજના ક્યાં અંગમાં શું રોગ પેદા થયો છે, એ તપાસે અને તેની સાથે શા કારણથી એ રોગ લાગુ પડ્યો છે, એ નિદાનને શોધી કાઢે, તો પણ ધણું છે. અને એ તો ચોક્કસ છે કે જ્યાં સુધી કોઈ પણ રોગનું નિદાન નથી શોધી કાઢવામાં આવતું, ત્યાં સુધી તે રોગ ઉપર થતા ઉપચારો નિરર્થક પ્રાયઃ નીવડે છે. નિદાનને શોધ્યા પછી જ ઉપચાર કાર્ય કરી શકે છે. જૈન સમાજના અંગોનું સૂક્ષ્મતાથી અવલોકન કરનાર કોઈપણ ડાક્ટર—શોધક એવો અભિપ્રાય આખ્યા વિના નહિ રહી શકે કે, જૈન જાતિના જૈન સંઘના-જૈન સમાજના પ્રત્યેક અંગમાં સડો છે. એક પણ અંગ સાવ-નિર્દોષ છે-નિરોગ

છે, એવું તો નથી જ. જાણે કે મીઠી પેશાબના રોગનું ઝેર, જેમ આખા શરીરની અંદર ધીરે ધીરે વ્યાપ્ત થઈ જાય છે, તેવી રીતે આ સમાજના શરીરમાં એક એવું જ ઝેર પ્રવિષ્ટ થયું છે કે જેની અસર લગભગ આખા શરીરની અંદર થએલી છે. જૈન સંઘના ચાર વિભાગો—સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા—આ ચારે વિભાગોની શી સ્થિતિ છે, એ કોઈથી અજાણ્યું નથી.

ધર્મ્યા, વૈમનસ્ક, અલંતા, સત્તામદ અને અસમયગતતાનાં ખીજ એવાં વવાએલાં છે, કે જેના લીધે અનેક કટુકળો આખી સમાજને ચાપવાં પડે છે. ખીજ તરફથી જોવા જઈએ તો જૈનસમાજની કેલવણી, આરોગ્ય, અને એની ખીજ બાજતો કે જે બાજતો ઉપર કોઈ પણ વ્યક્તિ કે સમાજના જીવન-મરણનો આધાર રહેલો છે, તે સંબંધમાં પણ જે કંઈ રિપોર્ટો બહાર આવે છે, એ અતિ ભયંકર ચોંકાવનારા અને મૃત્યુધંડનો અવાજ આપણા કાનમાં સભળાવનારા જ જોવાય છે.

આની સાથેજ સાથે એક વિચારણીય વિષય ધર્મ ભાવનાનો પણ છે. ધીરે ધીરે જૈન સમાજમાંથી ધર્મ ભાવના ઝોાછી થતી જાય છે કે વધતી જાય છે, એ પ્રશ્ન પણ ખાસ વિચારણીય છે. આપણે જોઈ રહ્યા છીએ કે આપણા યુવક વર્ગ, કે જે કાલ સવારે સમાજનો તારણહાર બનનાર છે, સમાજનો નેતા બનનાર છે એમાં તો ધર્મ ભાવના ધીરે ધીરે ઘટતીજ જાય છે. અને તેનું કારણ કંઈ હોય તો મને તો એજ લાગે છે કે નવયુવકોની કે બાળકોની કેલવણીમાં એ કેળવણીની સાથેજ જે ધર્મ ભાવના પોષાવવી જોઈએ એ પોષાતી નથી. અત્યારે કોલેજો અને હાઈ-સ્કૂલોની હિમાયતો થાય છે, અને સમયાનુકૂળ તે હિમાયત કદાચ બ્યાજખી લેખીએ, તો પણ એટલું તો ખરુંજ છે કે કેળવણીનું કાર્ય સમાજ પોતાના હાથમાંજ રાખવું જોઈએ, અને તેમ કરીને અત્યારના યુવકોને આવશ્યકીય જરૂરના વિષયોનો અભ્યાસ કરાવવા સાથ તેઓની ધાર્મિક ભાવનાઓ પુષ્ટ થાય, અને તેમનું ચારિત્ર આબાદ-ઝોાખ્યું રહે, એવી યોજનાઓ રાખવી જોઈએ. અત્યારના યુવકો કે જેઓ સ્કૂલો અને કોલેજો-માં અભ્યાસ કરે છે, તેઓનો વધારે સમય કેવા સંયોગોમાં પસાર થાય છે, એ કોઈથી અજાણ્યું નથી સ્વતંત્રતા બદક સ્વચ્છંદતાના આ યુગમાં જ્યાં સુધી તે યુવકો વધારે સમય એવા સંયોગોમાં ન કાઢે, કે જ્યાં તેમની ધર્મભાવના પુષ્ટ થાય, જ્યાં તેઓ પોતાનું કર્તવ્ય સમજે, જ્યાં દેશ પ્રેમ,

ધર્મપ્રેમ અને સમાજ પ્રેમનાં આન્દોલનો મળતાંજ રહે, ત્યાં સુધી માત્ર પુસ્તકના ડાડાઓ બનવાથી કે છેલ્લામાં છેલ્લી કેશન પ્રમાણે અપટુડેટ રહેવાથી એમના જીવનની કંઈ સાર્થકતા નથી. આ પ્રસંગે, અત્યારની કેળવણીના સંબંધમાં વ્હાલીયર રાજ્યના કેળવણી ખાતાના વડા રાયબહાદુર એલ. બી. મૂલે. બી. એ. મહાશયે, શિવપુરીમાં શ્રીવીરતત્ત્વ પ્રકાશક મંડળના એક મેલાવડા પ્રસંગે ઉચ્ચારેલા શબ્દો મને યાદ આવે છે અને તે શબ્દો દરેક શિક્ષાપ્રેમીએ વિચારવા લાયક હોવાથી તે શબ્દોને અહિં ઉદ્દ્યુત કરવાના કોબને હું રોકી શકતો નથી. તેમણે કહ્યું હતું:-

“તમે જાણોજ છો કે મારા માથે આ રાજ્યના શિક્ષણનું કાર્ય છે. પણ હું શિક્ષણના સંબંધમાં કહીશ કે હવે આપણી વાસ્તવિક શિક્ષણની પદ્ધતિ યોગ્ય નથી. મનુષ્ય માત્ર સુખના અભિલાષી છે. સુખ પ્રાપ્તિનો હક્ક આદિ અનંત છે. સુખ પ્રાપ્તિનું પ્રધાન કારણ શિક્ષા છે. બીજાં અન્ય પ્રાણીઓ કરતાં મનુષ્યમાં ત્રણ વિશેષતાઓ છે. વિચાર, ઉચ્ચાર અને આચાર. કોઈપણ શિક્ષણમાં આ ત્રણેનો સુધારો અને તરકકી થાય, એજ શિક્ષણ વાસ્તવિક શિક્ષણ છે. અત્યારની સ્કૂલોની વ્યવસ્થા જોઈએ તો ત્યાં વિચાર અને ઉચ્ચારની તરકકી કદાચ જરૂર થઈ શકે, પરંતુ આચારની ઉન્નતિ શી રીતે થઈ શકે? અને તેટલા માટે હું બાર મૂકીને કહીશ કે આપણને પ્રાચીન પદ્ધતિ સર્વથા આદર કરવા લાયક છે. સ્કૂલના માસ્તરને પૂછો. પાંચ કલાક વિદ્યાર્થીઓ તેમના સહવાસમાં રહે, તેટલા સમયમાં તેઓ વિચાર, ઉચ્ચાર અને આચારમાં ઉન્નતિ કેમ કરવી શકે? આપણે આપણા પેટની વાત બીજાને ન કહી શકીએ, એ જ્ઞાન શું કામનું? જેમ જમીનમાં રાખેલું ધન. અને તેટલા માટે વિચાર અને ઉચ્ચારની સાથે આચારની ઉન્નતિ માટે ગુરૂકુળ પદ્ધતિનીજ જરૂર છે. રાત અને દિવસ ગુરૂના સહવાસમાં રહીને બાર વર્ષ સુધી વિદ્યાધ્યયન કરનાર પોતાના આચારોમાં સંપૂર્ણ તરકકી કરે, એમાં આશ્ચર્ય જેવું નથી.”

ઉપરના વિચારો બહુ મનન કરવા લાયક છે અને જેન સમાજ સમાજના આગેવાનોએ પોતાના બવિષ્યના હીરાઓને માટે શિક્ષણ પદ્ધતિમાં ખાસ કરીને ફેરફાર કરવો ઘટે છે.

નિબંધના લેખકે જેમ કેળવણીનો વિષય ચર્ચ્યો છે, તેમ બીજા પણ કેટલાક વિષયા ચર્ચ્યા છે. દાખલા તરીકે વ્યાપારી પરિસ્થિતિ, મરણપ્રમાણ, રોટી ખેતી વ્યવહાર વિગેરે.

રોટી-ઘેટી વ્યવહારના સંબંધમાં લેખકે જણાવ્યું છે તેમ સામાજિક બંધારણોની સંકુચિતતા એટલી બધી વધી ગઈ છે કે જેના લીધે સમાજને મ્હોટામાં મ્હોટું નુકસાન ભોગવવું પડે છે. રોટી વ્યવહારના સંબંધમાં તો એ સ્પષ્ટ છે કે જૈનધર્મીના અનુયાયી કાઈ પણ માણસ હોય તેની સાથે રોટી વ્યવહાર કરવામાં સંકાય કરવાનાં હેતુ નહિં. જે સ્વધર્મી છે, તે પોતાનો ભાઈ છે. પોતાનાજ જેવો આચાર વિચાર પાલન કરનાર અને એક ધર્મને પાલન કરનારની સાથે ભોજનમાં ભેદ રાખીજ કેમ શકાય? હવે રહ્યો ઘેટી વ્યવહાર. તેના સંબંધમાં તો પ્રભુ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય એમજ કહે છે કે—

કુલશીલસમૈઃ સાર્થ કૃતોદ્ધાહોડન્યગોત્રજેઃ ॥ જેનું કુલશીલ સમાન હોય, અને બિન્ન ગોત્ર હોય, તેની સાથે વિવાહ થઈ શકે.

હેમચંદ્રાચાર્યે અતાવેલી આ વ્યાખ્યામાં 'કટલું' ઔદાર્ય રહ્યું છે, એ જૈનોએ ધ્યાનમાં લેવું જોઈએ છે. ક્યાં આ ઉદારતા, અને ક્યાં દસા-વીસા-એસવાળ, પોરવાડ-શ્રીમાળી અને એવા પ્રકારના ભેદોના નિમિત્તની મારામારી !

સમાજના અધઃપાલમાં કુરિવાળે પ્રધાન કારણ છે. નિવિવાદ છે, અને તે વાત નિમંધના લેખકે પણ જણાવી છે. આ કુરિવાળેમાં બાળ-લગ્ન, વૃદ્ધવિવાહ અને કન્યાવિક્રય વિગેરે આગળ કરી શકાય છે. આ પ્રસંગે એક વાત ખાસ વિચારવા જેની છે.

કન્યાવિક્રય કરનારા કન્યાઓના પિતાઓને આપણે જીવતા મનુષ્યનું માંસ વેચનારા-અધમ વિગેરે વિશેષણોથી વધાવીએ છીએ, પરંતુ તેની સાથે સાથે આપણે બીજાં પણ વિચાર કરવો જોઈએ છે. જેન સમાજનો મ્હોટો ભાગ અત્યંત ગરીબી હાલતને ભોગવી રહ્યાં છે. આ નિમંધના લેખક કહે છે, તેમ-જૈનકોમ ધનાઢ્ય કોમ છે. શ્રીમંત કોમ છે, એ માનવાને હું તૈયાર નથી. ચોક્કસ સંખ્યાના ગ્રહસ્થો જરા સુખી દેખાતા હોય—પછી તે બહારથી જ છે કે અંદરથી પણ છે—એ તો જ્ઞાની જાણે; પરંતુ એવા પણ થોડી સંખ્યાના સુખી ગૃહસ્થોને જોઈને આખી કોમને શ્રીમંત માનવી, એ ભૂલ છે. હવે જે લોકો કન્યાવિક્રય કરવાને તૈયાર થાય છે, તેઓ મ્હોટો ભાગે ગરીબી હાલતના હોય છે. ઘરમાં આડ દશ માણસ ખાનાર હોય, અને કમાનાર એકાદ જણ પણ ભાગ્યેજ હોય, આવી સ્થિતિમાં કુધાને આધીન થયેલા મનુષ્યો કન્યાવિક્રય કરવા તૈયાર થાય, તો તેમાં નવાહ

જેવું શું છે? પરંતુ એક આના મરવા પછી કે ગમે તે સમયે હજારો રૂપિયા ખરચીને વિવાહ કરવા તૈયાર થનારા એ ધનાઢ્યો—શ્રીમતો શું સમાજના ઓછા ગુન્હેગાર છે? એમની પાસે પૈસા, એટલે તેઓ પિસાના મદમાં ગમે તેમ ગુન્હા કરે, એ ગુન્હો સમાજની દૃષ્ટિમાં ન આવે અને એક ગરીબકુટુંબ પાપી પેટના માટે કન્યા આપીને પૈસા લે, એ અધમમાં અધમ ગણાય, એ કોના ધરનો ન્યાય? મારા વિચાર પ્રમાણે તો તે કન્યા વિક્રય કરનારા કરતાં પૈસા આપીને લગ્ન કરનારા, કે જેઓ પૈસા આપીને—હજારો ખરચીને વિધવાની વાસનાઓ તૃપ્ત કરવા તૈયાર થાય છે, તેઓ સામાજિક દૃષ્ટિએ વધારે મ્હોટા ગુન્હેગાર છે, અને તેટલા માટે સમાજે એવા માણસો માટે નિયમો બાંધવાની જરૂર છે કે જેઓ પૈસા આપીને લગ્ન કરે છે. બેશક કન્યાવિક્રય કરનારા પણ ગુન્હેગાર જરૂર છે, પરંતુ પહેલા ગુન્હેગાર તો પૈસા આપીને લગ્ન કરનાર છે.

જો સમાજની સ્થિતિમાં મ્હોટો પ્રશ્ન અત્યારે જોન વસ્તી ઘટી રહી છે, એ વિચારવા જેવો છે. આનાં અનેક કારણો લેખકે પોતાના નિબંધમાં ચર્ચા કર્યાં છે અને વ્યાખ્યા છે. પરંતુ આ સ્થિતિ સુધારવાનું ઉપાયોમાં ઉપદેશકો અને સાહિત્યના પ્રચારકોની અતિ આવશ્યકતા છે. જે જે કોમો-એ પોતાની સંખ્યા વધારી છે, તેમાં આ બે સાધનો મુખ્ય છે, એ કામ્યે બૂલવું જોઈતું નથી. અને તેથી જો સમાજે સંખ્યાબંધ ઉપદેશકો જેમ ઉત્પન્ન કરવાની જરૂર છે, તેમ છટે હાથે સાહિત્યનો પ્રચાર કરવાની પણ જરૂર છે.

લેખકે જુદાં જુદાં પ્રકરણોમાં જોન સમાજની સ્થિતિને લગતી જુદી જુદી બાબતો ઉપર ઠીક ઉદાહરણ કર્યો છે. જે કે-ચોક્કસ બાબતો ક્યાંથી લેવામાં આવી છે, એ બતાવવાની નવીન પદ્ધતિનો થોડો ઉપયોગ કર્યો છે, તેવી રીતે કેટલાક વિષયો તે વિસ્તૃત બનાવવાનો અવકાશ હતો, એનો લાભ લીધો નથી. તેમ છતાં પણ લેખકે એકંદરે પરિશ્રમ સારો કર્યો છે એ ચોક્કસ છે અને તેટલા માટે તેમને ધન્યવાદ ઘટે છે.

પ્રાન્તે આવી ઉપયોગી યોજના બહાર પાડવા માટે બાઈ મૂલચંદ આશારામ વૈરાટીને પણ ધન્યવાદ આપી વિરમું છું.

બુલેંધર, લાલબાગ.

મુબંધ ૪.

બાદરવા વ. ૮. ૨૪૫૩,
ધર્મ સં. ૬.

વિદ્યાવિજય.

મારી નોંધ.

આ લઘુ પણુ ઉપયોગી અને તદ્દન નવીન જાતના પુસ્તકને નોંધના જરૂર નથી. તેના નામ ઉપરથી પણ ઘણો ખ્યાલ આવી જાય તેમ છે. આ પુસ્તકના વાંચન ઉપરથી હંડા વિચારો કરવાના ધણાં સાધનો મળી શકે તેમ છે. ગત વાત હાથમાં નથી. પણ ભવિષ્ય સુધારણા બદલ જે જે ઉપાયો સૂચવ્યા છે, તે બધા નહિ તો ઘણા ખરા ઉપયોગી છે અને તે કેટલે દરજ્જે વ્યવહાર દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવને આશ્રીને છે, તેનું મનન કરી તે મુજબ વર્તન કરવા પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો ઘણો ફાયદો થવા સંભવ છે. વિધવાઓની અસાધારણ સંખ્યા અને તે અટકાવવાના ઉપાયો તથા જૈન-તરને જૈન બનાવવાની વાત પડખે મુકીએ છતાં જૈનોને જૈનેતર થતાં અટકાવવાના ઉપાયો, (જેમાં મુખ્ય સાધુવિહાર છે,) તથા જૈન સંઘના યુવકોને આપવાની ઉચ્ચ કેળવણીનાં સાધનો વગેરે ઉપાયો જૈન સંઘની ઉન્નતિ કરવાને માટે ખાસ જરૂરી છે.

આ વિષય ચર્ચવાની ઘણી જરૂર છે, એમ ધારી રા. રા. ઝવેરી મુલચંદ આશારામ વેરાટીએ ધનામી નિબંધ લખાવેલા, તેમાં આ નિબંધ બધા કરતાં શ્રેષ્ઠ લાગવાથી તે સંબંધી ધનામ આપવામાં આવેલું છે. આ ગ્રંથનું વાંચન મનન સુઝને ઘણું ઉપયોગી થઈ પડશે, એમ સમજી તેમને પોતાના ખર્ચે આ ગ્રંથ તેમના માતૃશ્રીના સ્મરણાયે ઉપદેશ પ્રચારક મંડળ મારફતે છાપાવેલ છે. તેનું વાંચન અને મનન કરવા ખાસ વિનંતિ છે. આવા પુસ્તકોના હંડા અભ્યાસ સિવાય સમાજની હુદ્દીશાનો ખ્યાલ આવી શકે તેમ નથી.

વકીલ કેશવલાલ પ્રેમચંદ.

મારી નોંધ.

આપણી જૈન સમાજની પ્રાચીન ભવ્ય સ્થિતિ વાસ્તે આપણે અભિમાન ધરાવીએ, પણ તેથી લાભ શો? પ્રાચીન સ્થિતિની સાંથે સરખાવતાં આપણી વર્તમાન સ્થિતિ કિતરતી હોય તો પ્રાચીન સ્થિતિની ભવ્યતા વાસ્તે અભિમાન કરવા કરતાં આપણી વર્તમાન સ્થિતિ વાસ્તે શરમાવું જોઈએ, પણ તેથી નિરાશ થવાનું નથી. આપણી વર્તમાન સ્થિતિનું આપણે

યથાર્થ નિરીક્ષણ કરવું જોઈએ. અને તે નિરીક્ષણ કરવામાં જૈન કોમનું દિન હૃદયમાં રાખી મુળચંદ આશારામ વૈરાટીએ લખાવેલો અને રા. કુલચંદ હરિચંદ દોશીએ લખેલો આ નિબંધ ઘણો ઉપયોગી થશે, એમ માઈ માનવું છે. નિબંધમાં આપેલા આંકડાઓ સામાન્ય મનુષ્યોને નીરસ લાગશે, પણ વિચારકોને તેમાંથી ઘણું વિચારવા યોગ્ય મળી આવશે. આ નિબંધનો જોમ બને તેમ જૈન સાક્ષરોમાં તેમજ જૈન અગ્રેસરોમાં અને સાધુ સાધ્વીઓમાં ફેલાવો થવો જોઈએ કે જેથી કયી બાબતમાં સુધારા કરવા જરૂરના છે, અને કયા રિવાજો ત્યાગ કરવા જોવા છે, તે સંબંધમાં લોકમત કેળવાય.

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને બાવ પ્રમાણે અમુક રીવાજોમાં ફેરફારો થઈ શકે છે, એવી જૈન શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે. ધર્મના મૂળ સિદ્ધાંતોને બાધ ન આવે, તેવી રીતે સામાજિક રીવાજો દેશકાળ પ્રમાણે ધડાય છે, અને રૂઢીથી તે પ્રબળ થઈ ધર્મની આજ્ઞા રૂપ હોય, તેવા પ્રમાણબુત ગણાય છે, પણ તેમાં ફેરફાર થઈ શકે છે. જૈનોની વસ્તી ઘટતી જાય છે, એ તો આ નિબંધમાં આપેલા આંકડા પરથી સ્પષ્ટ જણાય છે. હવે તે ઘટવાનાં કારણો નિબંધકારે દર્શાવ્યા છે, તે વિચારવા યોગ્ય છે.

જો આપણને પૂર્ણ વિચાર કરતાં એમ લાગતું હોય કે એમાં જળવાવેલાં કારણો વાજબી છે, તો તે કારણો દૂર કરવા વિચારકોએ તથા અગ્રેસરોએ પુરતો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

જૈનધર્મ એ મુક્તિનો માર્ગ છે, અને લાખો જીવો તે દ્વારા આત્મકલ્યાણ કરી રાખ્યા છે, એ સત્ય વાતમાં જેમને શ્રદ્ધા હોય, તેમની ગંભીર ફરજ છે કે જૈનધર્મને જગતમાં જવલંત રાખવા માટે જૈન કોમની આબાદી અને વૃદ્ધિ થાય, તેવાં પગલાં ચોજવાં જોઈએ.

રા. કુલચંદ દોશીએ આ નિબંધ લખવામાં સારો શ્રમ લીધેલો લાગે છે, અને તે ધન્યવાદને પાત્ર છે.

રા. મુળચંદભાઈ આ નિબંધને સારી રીતે કેલાવવા અને એ રીતે લોકમત કેળવવા ઉત્તમ પ્રયત્ન કરશે.

મણિલાલ નથુભાઈ દોશી.

બે બોલ.

આચાર્ય શ્રી વિજયધર્મલક્ષ્મી જ્ઞાનમંદિરમાં હું ક્યુરેટર તરીકે કામ કરતો હતો, તે વખતે રા. મુળચંદભાઈ આશારામ વૈરાટી તરફથી ‘જૈન વસ્તીની વર્તમાન સ્થિતિ અને તેનાં ઉદ્યોગનાં સાધનો,’ એ વિષેનો પ્રનામી નિબંધ માંગવામાં આવ્યો. પહેલાં તો તે માટે લખવા વિચાર નહોતો પણ એ એક માસ પછી વિચાર થયો કે આવું સમૃદ્ધ જ્ઞાનમંદિર છે તો થોડો કુરસદનો વખત મેળવી લખવાનું શરૂ કરવામાં સમાજની પરિસ્થિતિનો અભ્યાસ થશે એમ ધારી ધીમે ધીમે વીગતો મેળવવી શરૂ કરી પણ માંગેલ સમય સુધીમાં તૈયાર ન થઈ શક્યો અને થોડો વધારે વખત મેં માગ્યો. પછી બીજા ત્રણ માસની મુદત વધારવામાં આવી ને નિબંધ તૈયાર થઈ ગયો.

એ તો હજી પણ લાગે છે કે આપણી સમાજની ખરી વસ્તુસ્થિતિનો અભ્યાસ કરવાનું—અરે તે વિશે થોડો પણ વિચાર કરવાનું આપણને હજી નથી સૂજ્યું. આખાએ સમાજમાં ભાઈ નરોત્તમ બી. શાહ પોતાનાં ઉત્સાહ મહેનત અને લાગણીથી સમય સમય પર કેટલીક મહત્વની બાબતો સમાજને પૂરી પાડે છે. જે સમાજમાં આપણે જન્મ્યા છીએ જે સમાજમાં આપણે રહીએ છીએ તેના પ્રત્યેક સમાજ હિતેચ્છુએ, નવયુવકોએ ઉંડો અભ્યાસ કરવો આવશ્યક છે.

પુસ્તકાલયો અને લાઈબ્રેરીઓ તો સમાજમાં ઘણીએ છે, પણ આ વિષેના પુસ્તકોનો અભાવ જ છે. આ ઉપરથી એક વાત સમાજ હિતેચ્છુઓની દૃષ્ટિ પર લાવવા રજા લઉં છું કે આપણે આપણી સમાજની પરિસ્થિતિને લગતા જરૂરી અને ઉપયોગી સાહિત્યનો સંગ્રહ કરવો જોઈએ.

આ નિબંધમાં, મળી શકતી ઘણી બાબતોનો વિચાર થયો છે તે દરેક બાબત પર જૈન સમાજની બારીક તપાસની જરૂર છે.

એક નિબંધ કે પુસ્તક માત્રથી સમાજ કેન્નત થાય એમ તો નથી. આ માટે સમાજનો ઉંડો અભ્યાસ કરવાની વૃત્તિ જાગવી જોઈએ, વિચારો વધવા જોઈએ અને પ્રત્યેક ગામ કે શહેર અને ખાસ કરીને યુવકમંડળે યા સ્વયંસેવક મંડળે યોગ્ય સુધારા કરવા શરૂ કરી દેવાં જોઈએ. આપણી સમાજમાં છેલ્લાં દસ વર્ષમાં ઘણાએ મંડળો સ્થાપ્યાં છે મારી માન્યતા

છે કે દરેક મંડળોના યુવક સભ્યોએ સમાજની પોતાના શહેરની પરિસ્થિતીને ઉંડો અભ્યાસ કરવો જોઈએ અને પછીથી જરૂરી સુધારા કરવા, કરાવવા નનતોડ મહેનત કરવી ઘટે. ત્યારે ને ત્યારે જ સમાજ ઉન્નત થશે.

આ નિબંધ ઉપરથી અભ્યાસ અને મનન પૂર્વક વિચારો ઘડીને મહારા યુવક ભાઈઓ સમાજની પાસે રજુ કરશે, તો તેથી ઘણો લાભ થવા સંભવ છે.

યુવકોને માટે તો બેજ જીવનમંત્ર હોય—આત્મશુદ્ધિ અને કાર્ય.

સમાજને માટે મરી મીટનાર—આજીવન સેવકો સમાજને મળશે ત્યારે ત્યારે જ સમાજ પ્રાણુવાન અને ચેતનવંતો બનશે.

શ્રી આત્માનંદ જૈન ગુરુકુળ
ગુજરાતવાળા.
નૂતન વર્ષ-૧૯૮૩.

}

કુલચંદ હરિચંદ દોશી.
મહુવાકર.
નિયામક

—————

આ પુસ્તકના આધાર તરીકે લેવાયેલાં પુસ્તકોનું લીસ્ટ.

આ નિબંધ તૈયાર કરતાં નીચે જણાવેલા પુસ્તકો તથા પત્રોનો આધાર લેવામાં છે.

Census of India I. II
 „ Bombay Division
 „ Rajputana Division
 Bombay Gazetteer

કલ્પસૂત્ર

ત્રિપટ્ટી શલાકા પુરૂષ ચરિત્ર

પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ

Castes in India.

ઐતિહાસિક રાસ સંગ્રહ. ૧-૨-૩-૪.

માધુરી

જૈન હિતૌષી

જૈન સાહિત્ય સંશોધક

સ્થા. કોન્ફરન્સ સમાચાર પત્ર

જૈન કોન્ફરન્સ હેરલ્ડ

નવજીવન.

ગુદી ગુદી

ફાઈલો-

માંથી.

આ ગ્રંથ સાહિત્ય શ્રીવિજયધર્મલક્ષ્મી જ્ઞાનમંદિરમાંથી ઉપલબ્ધ થયું છે.

આ ઉપરાંત મુંબઈ મ્યુનીસીપાલિટીના આરોગ્ય ખાતાના અધિકારી તથા મુંબઈ ઈલાકાના વિદ્યાધિકારી સાહેબ તરફથી પણ જરૂરી આંકડા મળ્યા છે, તે માટે તેઓશ્રીના આભાર માનવાની આ તક હાથ ધરું છું.

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ ૧ હું.

પ્રકરણ ૨ બું.

પ્રકરણ ૩ બું.

પ્રાચીન સ્થિતિ

જ્ઞાતિઓની ઉત્પત્તિ અને લય.

વર્તમાન સ્થિતિ.

(અ) કેળવણી

(બ) વ્યાપારિક સ્થિતિ.

(ક) શહેરી અને ગ્રામ્યજીવન

પ્રકરણ ૪ થું.

પ્રકરણ ૫ મું.

પ્રકરણ ૬ ડું.

પ્રકરણ ૭ મું.

મરણ પ્રમાણ-તેને દૂર કરવાના ઉપાયો.

જ્ઞેન સમાજની સાંસારિક સ્થિતિ.

રોટી પેટી વ્યવહાર અને તેનો ઉકેલ.

સાધુ સાધ્વી અને વિહારનાં સ્થળો.

પરિશિષ્ટ

ભારતમાં હિંદુઓ ૧૯૨૧

	કરોડ	લાખ	હજાર	પ્રતિ સેંકડે.
સનાતની	૨૧	૬૨	૬૧	૬૮૦૪
આર્યસમાજ	—	૪	૬૮	૦ ૧
અક્ષસમાજ	—	—	૬	
સિખ	—	૩૨	૩૬	૧૦૦
જૈન	—	૧૧	૧૭૮	૦૦૪
બૌદ્ધ	૧	૧૫	૩૧	૩૦૧

જૈન સમાજની સાંસારિક સ્થિતિ પ્રકરણ ૫ માં વિધવાઓની સંખ્યા આપી છે અને તે સાથે બધી કોમો સાથે સરખાવી શકાય તેવો કોટોપણુ આપ્યો છે તે માટેના આંકડાઓ આ નીચે આપ્યા છે.

પ્રતિ સેંકડે વિધવા.

વર્ષ.	સનાતન	આર્યસમાજ	અક્ષસમાજ	સિખ	જૈન	બૌદ્ધ
૦-૫	૦૦૧	×	×	×	૦૦૨	×
૫-૧૦	૦૦૬	૦૦૨	×	૦૦૧	૦૦૬	×
૧૦-૧૫	૨૦૦	૧૦૧	૦૦૮	૦-૩	૧૦૮	×
૧૫-૨૦	૪૦૮	૪૦૨	૪૦૮	૧૦૪	૪૦૨	૧૦૮
૨૦-૩૦	૧૦૦૩	૮૦૧	૮૦૦	૪૦૧	૧૫૦૬	૬૦૧
૩૦-૪૦	૨૩૦૧	૨૦૦૮	૧૫૦૧	૧૧૦૪	૩૪૦૮	૧૧૦૪
૪૦-૬૦	૫૧૦૮	૪૪૦૩	૩૬૦૧	૩૪૦૧	૬૨૦૦	૨૮૦૨
૬૦-૭૫૨	૮૩૦૪	૪૦૫	૭૪૦૮	૭૪૦૧	૮૬૦૭	૬૫૦૮
સંપૂર્ણ	૧૯૧	૧૪૦૮	૧૨૦૮	૧૩૦૫	૨૫૦૫	૧૧૦૫

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે ૧૧ લાખની વસ્તીમાં અને અઢી લાખ લગભગ પરણેલી સ્ત્રીઓમાં દોઢ લાખ વિધવાઓ છે, અને બધી કોમો બધા ધર્મ અને બધી સમાજો કરતાં વિધવાઓનું પ્રમાણ જૈન સમાજમાં મોટામાં મોટું છે. બાળલગ્નો પાંચ-દસ અને બાર બાર વર્ષની કન્યાઓને જીવતાં મારી નાંખવાના કુરીવાજ જૈન જોવી સુધરેલી અને શ્રીમંત સમાજમાં હોય તે કલંક રૂપ છે. સમાજ દિનેચ્છુ આ માટે વિચાર કરશે કે

રાજપૂતાનાની જૈન વસ્તી.

	જૈન	પુરુષો	સ્ત્રીઓ
રાજપૂતાના અજમેર મારવાડ	૨૯૮૧૪૪	૧૪૪૮૦૨	૧૫૩૩૪૨
રાજપૂતાના	૨૭૯૭૨૨	૧૩૪૮૬૨	૧૪૪૭૧૦
અજમેર-મારવાડ	૧૮૪૨૨	૯૮૪૦	૮૫૮૨
રાજપૂતાના-અજમેર-મારવાડ	રાજપૂતાના	અજમેર-મારવાડ	

	૧	૨	૩
૧ શ્વેતાંબર ૬૪૫૮૨	૫૫૯૬૯	૮૬૧૩	
(પુ.) ૩૨૦૫૬-૩૩૫૨૬ (સ્ત્રી) ૨૭૩૫૬-૨૮૬૧૩	૪૭૦૦-૩૮૧૩		
૨ દિગંબર ૭૭૬૮૮	૭૧૩૧૨	૬૩૭૬	
(પુ.) ૪૦૫૨૩-૩૭૧૬૫ (સ્ત્રી) ૩૭૧૦૩-૩૪૨૦૯	૩૮૨૦-૨૯૫૬		
૩ સ્થાનકવાસી ૫૦૩૩૮	૪૮૦૪૬	૨૨૯૨	
૨૪૭૮૨-૨૫૫૫૬	૨૩૬૨૧-૨૪૪૨૫	૧૧૬૧-૧૧૩૧	
૪ તેરા પંથી ૩૧૮૩૭	૩૧૦૨૦	૮૧૭	
૧૪૫૦૨-૧૭૩૩૫	૧૪૧૨૦-૧૬૯૦૦	૩૮૨-૪૩૫	
૫ અન્ય ૭૩૬૯૯	૭૩૩૭૫	૩૨૪	
૩૨૯૩૯-૪૦૭૬૦	૩૨૭૬૨-૪૦૬૧૩	૧૭૭-૧૪૭	

૧૯૧૪ ની દિગંબર જૈન વસ્તી

સંયુક્ત પ્રાંત	૬૩૯૬૬
મધ્ય પ્રદેશ	૬૮૮૬૪
રાજપૂતાના-માળવા	૧૧૯૨૯૩
પંજાબ	૨૪૬૧૫+૧૭૯
મુઘલ-ગુજરાત-મહારાષ્ટ્ર	૧૩૮૯૫૭
બંગાલ	૩૬૭૩
મદ્રાસ-મલેસુર	૪૧૨૧૬

૪૫૦૫૮૪

જૈન વસ્તીની વર્તમાન સ્થિતિ અને તેના ઉદ્દયનાં સાધનો.

પ્રકરણ ૧ લું.

પ્રાચીન સ્થિતિ.

સંસાર પરિવર્તનશીલ છે. સંસારના એક એક પદાર્થ ક્ષણે ક્ષણે નવું રૂપ ધારણ કરે છે યુગયુગના સિદ્ધાંતો ને સત્યો પણ એક દ્રષ્ટિએ બદલાયા કરે છે. આજે તો સામાજિક, ધાર્મિક, રાજનૈતિક, કે ઐતિહાસિક સ્થિતિ જળવાને માટે ઇતિહાસનાં પાનાંઓ ઉકેલવાં પડે છે. એ ઇતિહાસની નોંધો પછી ગમે તેટલી અપૂર્ણ અને અચોક્કસ હોય તોપણ તેજ આરસી ગણાય છે—જગત આખું તેમાં પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખે છે અને તેને પ્રમાણ તરીકે સ્વીકારે છે.

પ્રાચીન કાળમાં ઇતિહાસને આટલું મહત્વ નહોતું અપાતું અને તેથીજ કદાચ તે કાળમાં આજના જેટલી મારામારી ને ધમાક નહોતાં રૂપ૦૦ વર્ષ પહેલાં યુદ્ધ અને મહાવીરના સમય પહેલાંની ઐતિહાસિક નોંધ નથી મળતી—જે કે શાસ્ત્રોમાં કેટલીક ખીનાઓ મળી આવે છે. પણ તે પરંપરાથી ચાલી આવેલી માન્યતાના આધારે લેવાએલી હોય છે. તેમાંએ વસ્તી પત્રકનો ખ્યાલ તો તદ્દન નવોજ માલુમ પડે છે. ચંદ્રગુપ્ત કે અશોક જેવા મહાન સામ્રાજ્યોનાં પણ વસ્તીપત્રક યા મનુષ્ય ગણના સંબંધી વાંચવામાં આવ્યું નથી.—એ વિચાર અંગ્રેજ રાજ્ય કાયમ થયા પછીનો છે અને તે પણ દેશ આખાની પરિસ્થિતિ જળવાના ખાસ ઉદ્દેશથી દાખલ કરવામાં આવ્યો છે. તેમાં પણ ઇ. સ. ૧૮૭૧ સુધીમાં હિંદુ મુસલમાન ખ્રીસ્તી અને પારસી ચાર કામના આંકડાઓ મળે છે—જૈનોને હિંદુઓમાં ભેળવી દેવામાં આવ્યા છે.

જ્યારે આ રીતે પ્રાચીન કાળના જૈનસમાજના વિશ્વાસપાત્ર આંકડાઓ નથી મળી શકતા, ત્યારે જૈન ઇતિહાસ ઉપરથી જે કાંઈ થોડી ખણી માહિતી મળી આવી શકે છે તેનો વિચાર કરવો જરૂરી છે. જૈન ઇતિહાસને માટે પણ આપણી પાસે કોઈ ખાસ પુસ્તક તો એવું નથી તૈયાર થયું કે જેના ઉપરથી આપણે જરૂરી ખીના મેળવી શકીએ, પણ પદાવળી સ્થવિ-રાયલી ગુર્વાવલી અને ચરિત્રો તેમજ પ્રબંધો ઉપરથી તારવી કાઢેલી હકીકત જોવાથી કેટલીક જરૂરી માહિતીઓ મળી આવે છે.

હું ઉપર જણાવી ગયો તેમ વરતીપત્રકની પ્રથા નવીન છે પણ તે સાથે ઉમેરવું જોઈએ કે ‘જૈન કલ્પ સૂત્ર’ ના અવલોકનથી માલમ પડે છે કે તેમાં ચરિત્ર—આચાર ઉપરાંત વરતીપત્રકને મળતા વર્ણનો—૧ આંકડાઓ મળે છે તે આજના વસ્તીપત્રકથી જરૂર જુદા છે પણ તે વખતની જરૂરી નોંધ તેમાં મળી આવે છે.

કલ્પસૂત્રમાં લખ્યા પ્રમાણે શ્રી પાર્શ્વનાથના સમયમાં—

૧,૬૪૦૦૦ આવકો જેમાં સુન્નત સૌથી ત્રેષ્ઠ ગણાતા હતા.

૩,૨૮૦૦૦ આવિકાઓ જેમાં સુન્નદા ,, ,, ગણાતા હતા.

અને શ્રી મહાવીર સ્વામીના સમયમાં—

૧,૫૮૦૦૦ આવકો

૩,૧૮૦૦૦ આવિકાઓ

{ ગણાતાં હતાં.

આ આંકડામાં એક તો આવક કરતાં આવિકાઓની સંખ્યા વધારે છે તે નોંધવા જેવું છે. તેમજ આજના સમયની સાથે સરખાવતાં એટલી બધી નાની સંખ્યા હોવાનું કારણ શું હશે તે સમજી શકાતું નથી કે પછી એમ પણ હોઈ શકે આટલા બાર વત ધારી હતા અને બીજા સામાન્ય અનુયાયીઓ હશે.

સાથે એમ પણ જોવામાં આવે છે કે શ્રીપાર્શ્વનાથના સમયમાં કુલ મળીને ૫,૫૫,૫૦૦ આવકોની વસ્તી હતી. જ્યારે મહાવીર સ્વામીના સમયમાં ૫,૩૩,૨૦૭ની રહી હતી.

શ્રી મહાવીર સ્વામીના વખતમાં કરોડો લોકો જૈન ધર્મ પાળતા હતા. તે માન્યતા જીદિગમ્ય નથી લાગતી. હા લાખો લોકો એ મહાન તપસ્વી, ત્યાગીને પરમ આદર્શ મહાપુરૂષના અનુયાયી હશે પણ તેની સંખ્યાનો આંકડો ન મળે ત્યાંસુધી અનુમાનથી કાંઈ કહેવું તે પ્રમાણીક

ન ગણી શકાય—શ્રીઋષભદેવથી શ્રી વર્ધમાન સુધીના સમયની જે આવક શ્રાવિકાઓની સંખ્યા મળી આવે છે તે ૭ મા પ્રકરણમાં આપી છે.

આ પછીના પ્રમાણીક આંકડાઓ મળવા સુરક્ષિત છે. પણ ૧૮૦૦ થી ૧૬૮૦ સુધી ૫૦૦—૬૦૦ વર્ષ સુધી મહાન આચાર્યોએ દેશવિદેશમાં વિચરીને જૈન ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો હતો અને તે મહાન પુરૂષોની સાધુતા, ઉચ્ચ તપશ્ચર્યા, નિઃસ્વાર્થવૃત્તિ, તથા લોકહિત વર્તિત જોઇને લાખો લોકો—રજપૂતોને વૈશ્ણવો બધાએ જૈન ધર્મ ગ્રહણ કરતા હતા અનેક રાજાઓ જૈન થયાના દાખલા પણ મળી આવે છે.

શ્રીમાન રત્નપ્રભસૂરિ—જનદત્તસૂરિ, જનચંદ્રસૂરિ, હિરવિજયસૂરિ તથા શ્રીમદ્દ હેમચંદ્રાચાર્ય વગેરે મહાન આચાર્યોએ અન્ય મનાવલંબીઓને જૈનો બનાવવામાં અથાગ પરિશ્રમ સેવ્યો છે.

આ ઉપરથી છુટી છવાયી જે હકીકત મળી આવે છે તેનો સાર માત્ર અહીં આપવામાં આવ્યો છે—

શ્રી રત્નપ્રભસૂરિએ ૧,૮૪૦૦૦ ઘર રજપૂતોના જૈન ધર્મી બનાવ્યાં.

શ્રી જનદત્તસૂરિએ ૧૧૭૦ થી ૧૨૧૦ સુધીમાં ૧,૩૦૦૦૦ રજપૂતોને નવા શ્રાવક બનાવ્યા.

શ્રી શાંતિસૂરિએ ૧૧૧૧ માં ૭૦૦ કુલ પ્રતિબોધ્યા.

શ્રી જનચંદ્રસૂરિએ ૧૨૧૪ માં સિંધ દેશના લાટી રજપૂતોના ૫૫૦૦ ઘર જૈન બનાવ્યાં.

શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય ૧૨૧૧ માં ૬ લાખ મનુષ્યનો સંઘ કુમારપાળ પાસે કઢાવ્યો.

તેમજ ૭૦૦૦ ઘર શાળવીના ખંબેરાગઢથી લાવી પાટણમાં વસાવ્યા.

શ્રી હિરવિજય સૂરિએ [૧૬૪૪] સંઘ કઢાવ્યો તેમાં ૭૨ xસંઘવીઓને ૨ લાખ જૈનો હતા.

આ શીવાયના આંકડા મોટા પ્રમાણમાં મળતા નથી—અને સંવત ૧૬૦૦ પછી અંદર અંદરના વિરોધને લીધે તેમજ આઠાણુ ધર્મના જોરમાં આવવાથી જૈનો બનાવવાની પ્રણાલી બંધ થઈ.

આ ઉપરથી એટલું જરૂર કહી શકાય કે જૈન ધર્મ હજારો અને લાખો લોકોએ રજૂપૂતો વગેરે એ સ્વીકાર્યો છે અને આસવાળ વગેરે કેટલીક જાતિ રજૂપૂતોમાંથી થએલી છે.

પ્રાચીન કાળમાં કંઈ કંઈ જ્ઞાતી જૈન ધર્મ પાળતી હતી તે તપાસીએ. જેથી ઉપરના સવાલનો ખ્યાલ આવશે કે કેટલી જ્ઞાતીઓએ જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો.

પ્રકરણ ૨ જી.

જ્ઞાતિઓની ઉત્પત્તિ અને લય.

પહેલાં આઠાણુ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર આ ચારે વર્ણો હતી અને તે પણ મૂળ તો પદ્વીરૂપે સ્વાભાવિક હતી. સાધુવૃત્તિથી જીવન ગાળનાર આઠાણુ, સાહસિક અને શુરવીર તથા રક્ષણ કરનાર ક્ષત્રિય ગણાયા. ખેતી વ્યાપાર કરનાર તથા ધન સંગ્રહ કરનાર વૈશ્ય ગણાયા, ઉતરતા શૂદ્ર ગણાયા.

આચરણ ઉપરથી ઉત્તમ આચરણવાળો શૂદ્ર પણ આઠાણુ થાય અને કિયાહીન આઠાણુ શૂદ્રથી હલકો ગણાય આ સ્થિતિ લાંબો વખત રહી નહીં. લગ્ન સંગ્રહમાં ન્યારે વર્ણસંકરતા વધી પડી એટલે જ્ઞાતિઓ રચવાની જરૂર પડી. આ જ્ઞાતિઓના પણ એટલા બધા પેટા ભેદો થઈ ગયા કે તે વખતના ૨૫૦૦ વર્ષ પૂર્વે જૈનધર્મના પ્રવર્તક શ્રી મહાવીર સ્વામીએ તેમજ બૌદ્ધ ધર્મના પ્રવર્તક બુદ્ધ ભગવાને વર્ણભેદના અનિષ્ટ બંધારણનો નિષેધ કર્યો અને એક જ સંઘની સ્થાપના કરી. જે કોઈ પોતાના સિદ્ધાંતોનો અનુયાયી થયો તે આ સંઘનો સભાસદ ગણાયો. અને જૈન તેમજ બૌદ્ધ ધર્મની સાધુતા—ઉચ્ચ તપશ્ચર્યા તથા પ્રવર્તકોની નિસ્વાર્થ લોકહિત વૃત્તિથી લાખો લોકો આ તરફ આકર્ષાયા. લાખો આઠાણુ ક્ષત્રિયો અને વૈશ્યો પોતાના વર્ણનું હુપદ છોડીને આ સંઘમાં જોડાયા.

પણુ આઠાણુ ધર્મ છોડીને ત્યારે લાખો લોકો જૈન તથા ગૌદ ધર્મમાં ભળવા લાગ્યા ત્યારે આઠાણુમાં 'હાપણુ આવ્યું' અને પોતાના ધર્મમાં લોકોને ભેળવવા પ્રયત્નો શરૂ કર્યા. તેમજ પાછળથી કુમારિલ ભટ્ટાચાર્ય અને શંકરાચાર્ય પ્રયાસો કરીને વાદવિવાદો કરીને ગૌદ ધર્મ ઉપર વિજય મેળવ્યો અને હજારો ગૌદ ધર્મ ગએલા લોકોને પોતાના ધર્મમાં ભેળવ્યા. જૈનો પણ અનેક કારણોથી વૈશ્ણવ થયા હોય તે સંભવિત છે. આઠાણુ વગેરે ખાવા ખવરાવવા અને કન્યા આપવા લેવા માટે પોતાની અનુકુળતા પ્રમાણે જથ્થા બાંધતા ગયા તેમ વાણીઆમાં પણ જથ્થા બાંધવા લાગ્યા, અને જ્ઞાતિઓ તરીકે ગણાયા અને જ્ઞાતિનું જન્મ સ્થાન શ્રીમાળ નગર ગણાય છે.

જ્ઞાતિઓની ઉત્પત્તિ.

શ્રીમાલીઓનું ઉત્પત્તિસ્થાન શ્રીમાળ નગર ગણાય છે, તેને હાલમાં લિન્નમાલ કહે છે. અમદાવાદથી અજમેર જતી રેલ્વે લાઇનના પાલનપુર અને આશુરોડ સ્ટેશનથી પશ્ચિમે ચાળીસેક માઇલ ઉપર ગુજરાત અને મારવાડની સરહદ ઉપર શ્રીમાળ નગરના પ્રાચીન ખડેરો પડ્યાં છે.

વિમળ પ્રબંધ અને વિમળ ચરિત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે—

શ્રીકાર સ્થાપના પૂર્વે, શ્રીમાલે દ્વાપરાન્તરૈઃ

શ્રી શ્રીમાલ इति स्तंति स्थापना विहिता श्रिया ॥

દ્વાપરયુગને અંતે શ્રીમાળ નગરમાં શ્રીમાળી જ્ઞાતિની સ્થાપના થઇ. એક જૈન કથા પ્રમાણે શ્રીમાળ રાજાના નામ ઉપરથી તેના નગરનું નામ શ્રીમાળ નગર પડ્યું છે. તેમજ ઐતમ સ્વામીએ તે રાજાને જૈન બનાવીને તેના નામ ઉપરથી શ્રીમાળગોત્ર સ્થાપ્યું હતું.

ગુજરાત અને દાહીઆવાડમાં શ્રીમાલીઓની વસ્તી વિશેષ છે. શ્રીમાળી આવકનાં ૧૩૫ ગોત્ર હોવાનું જણાય છે.

ઓસવાલ—શ્રીમાળ નગરથી એક જથ્થો જુદો પડી રજપુતાનાના મધ્ય ભાગમાં આવી વસ્યો. આ નવા નગરનું નામ ઓસ નગર પાડ્યું જેને હાલ ઓસીયા કહે છે.

શ્રીમહાવીર સ્વામી પછી ૭૦ વર્ષે શ્રીમદ્ રત્ન પ્રભસૂરિએ ત્યાંના રાજા ઉત્પલદેવને જૈનધર્મી બનાવ્યો, તેની સાથે એક લાખ

ચોરાશી હજાર ક્ષત્રિયના કુટુંબ પણ જૈનધર્મી બન્યા અને ઓસવાળ કહેવાયા. હજારો રજપૂતો ઓસવાળ બન્યાના દાખલા ઘણા મળી આવે છે. શ્રીજીનદત્તસૂરિએ સં ૧૧૭૦ થી ૧૨૨૦ સુધીમાં એક લાખ ત્રીસ હજાર રજપૂતોને નવા ઓસવાળ બનાવ્યા હતા. સં. ૧૬૦૦ પછી એ પ્રથા બંધ થવા પામી હોય તેમ જણાય છે. ઓસવાળોની વધારે વસ્તી રાજપૂતાના અને માળવામાં રહેલી છે.

પૌરવાડ—

કહેવાય છે કે ઉત્પળ દેવના શ્રીમાલ નગરમાંથી ચાલ્યા જવા પછી તે શહેર ઉપર મહાન સંકટ આવી પડ્યું. અનેક ધાડપાહુઓ ચડી આવ્યા—આ સંકટમાંથી બચવા માટે મહાજને ચક્રવર્તિ પુરવા રાખતી મદદ માગી. રાખએ દસ હજાર બહાદુર યોદ્ધાઓને મોકલ્યા. યોદ્ધાઓ પૂર્વ દિશાની વાડીમાં ઉતર્યા અને તેઓએ શ્રીમાલનું દુઃખ દુર કર્યું—તેઓ પૂર્વ દિશાની વાડીમાં ઉતર્યા તેથી પ્રાગ—પૂર્વદિશા વાડ—વાડી=પાગવાડ=પૌરવાડ નામ પડ્યું.

પૌરવાડ અને શ્રીમાળીઓનો સંબંધ ઘણા વર્ષો સુધી ઘણો સારો હતો, પણ જેમ જેમ જ્ઞાતિઓના સંબંધ બહુજ સાંકડા થતાં ગયાં તેમ તેમ તે સંબંધ પણ એવોજ થતો ગયો.

પૌરવાડમાં ત્રણ ભેદ પડ્યા છે—જે સોરઠમાં ગયા તે સોરઠીઆ અને કુટોળમાં વસ્યા તે કુપોળ વાણીયા. મંત્રી વિમળશાહ તથા વરતુપાળ તેજપાળ વગેરે પૌરવાડ જ્ઞાતિના થઈ ગયા છે.

પૌરવાડોની વસ્તી ગુજરાતમાં ફેલાએલી છે તેમજ માળવા, આણુની આસપાસનો પ્રદેશ, મારવાડ વગેરેમાં છુટી છવાઈ છે.

સોરઠીઆ અને કુપોળ વૈશ્વ ધર્મ પાળે છે. પૌરવાડમાં પણ પાઞ્ણથી કેટલાક વૈશ્વ ધર્મમાં ભળી ગયા છે.

દસા—વીસાના ભેદ—

આ ભેદ વસ્તુપાળ—તેજપાળ કરેલ જમણુવાર વખતે પડ્યા હતા તે ઘણા લેખ ઉપરથી સાખીત થાય છે.

મૂર્તિ ઉપરના લેખોમાં આનો લઘુશાખા—દસા અને વૃદ્ધ શાખા—વીસા એ નામથી ઉલ્લેખ કર્યો છે.

ગુજરાતની બહારના પ્રદેશોમાં આ ભેદ નથી તેથી આ વાતને ટેકા મળે છે.

પ્રતિમાઓના લેખોમાં સંવત્ ૧૪૯૫ પહેલાનાં કોઇ પણ લેખમાં લઘુશાખા અને વૃદ્ધશાખા વિશે કશું લખેલું જણાતું નથી.

દુઃખનો વિષય તો એ છે કે નજીવા કારણથી ઉત્પન્ન થએલા આ ભેદ આજે પણ મોઝુદ છે—અને તે એવા તો રૂઢ થઇ ગયા છે કે તે નીકળવા મહા મુશ્કેલ છે. આટલું પણ ન થાય તો વધારે વિશાળતા અને ઉદારતાની વાતજ શી.

દસા—વીસા એ શ્રીમાળીના જ ભેદ છે. ગુજરાતમાં કાઠીઆવાડમાં દસા વીસાની વરતી વધારે છે. તેમ લાડવા શ્રીમાળી પણ શ્રીમાળીમાંથી ઉત્પન્ન થએલી એક જ્ઞાતિ છે—લાડદેશમાં રહેતા હોવાથી તેઓ લાડવાશ્રીમાળી કહેવાય છે. તેઓના નામ મૂર્તિઓના લેખોમાં ખરાબર આવે છે.

અગ્રવાલ—

અગ્રવાલ કોમની ઉત્પત્તિ અગ્રસેન રાજાથી થએલી મનાય છે. અગ્રસેન જે સરહિંદમાં રાજ્ય કરતો હતો—તેની રાજધાની અગ્રહ હતું, જે આજે પંજાબમાં હિસાર જિલ્લામાં ફતેહગઢ તહેસીલમાંનું નાનું ગામડું રહ્યું છે. અગ્રસેનના વંશજોએ હિંદુ અને જૈન ધર્મ વચ્ચે થએલી તકરારમાં ભાગ લીધો હતો અને તેમાં તેઓએ હિંદુઓને હરાવ્યા હતા. અગ્રહ, ૧૧૯૪ માં શાહજીદિન ઘોરીએ જીતી લીધું અને અગ્રસેનને તથા તેના વંશજોને કાઠી મૂક્યા ત્યારથી તેઓએ વેપાર ધંધા શરૂ કર્યા અને લડાયક કામ છોડી દીધું. અગ્રસેન ઉપરથી અગ્રવાલ કહેવાયા.

અગ્રવાલમાં ઘણા મોટા ભાગ વૈશ્વ ધર્મ માને છે, અને કેટલાક જૈનધર્મ માને છે તેમાં દિગમ્બર વધારે સંખ્યામાં છે.

ખંડેલવાલ—જયપુર રાજ્યના ખંડેલા ગામ ઉપરથી ખંડેલવાળ જાતિ પડી છે—આ સિવાય વધારે વિગત મળતી નથી. ખંડેલવાળમાં પણ વૈશ્વ ધર્મ પાળનારની સંખ્યા વિશેષ છે—તેમ દિગમ્બરો વધારે સંખ્યામાં છે.

પદ્મીવાલ—રજપૂતાનામાં મારવાડનું વ્યાપારનું કેન્દ્રસ્થાન એરણ-

પુરા સ્ટેશનથી રાણેકપુર જતાં રસ્તામાં આવતા—પ્રાચીન પટલીગામ ઉપરથી પટલીવાલ જ્ઞાતિનું નામ પડ્યું છે.

પટલીવાલ આઘણા પશુ મોટી સંખ્યામાં છે.—શ્રીમાળ નગરની પાસે આવેલું છે.

પટલીવાલની સંખ્યા જોધપુર આગ્રા ને જુવાનપુરમાં વિશેષ છે. તેઓ પહેલાં સ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક ધર્મ પાળતા હતા પણ સાધુઓનો ઉપદેશ નહિ મળવાથી તથા ધીમ્ન સંપ્રદાયનો સંસર્ગ મળવાથી તેઓ દિગંબર અને વૈશ્વધર્મ પાળે છે.

જૈસવાલ—આઉઘમાં રાયખરેલી જલ્લામાં સાલોન વિભાગમાં જૈસ પરગણા ઉપરથી તેઓનું નામ જૈસવાલ પડ્યું છે. સંયુક્ત પ્રાંતમાં તેઓની સંખ્યા વિશેષ છે.

શ્રીમાળ નગર બધી જ્ઞાતિઓનું જન્મ સ્થાન, અને શ્રીમાળી જ્ઞાતિ બધી જ્ઞાતિઓની માતા ગણાય છે. શ્રીમાળ નગરના લંગાણુની સાથે શ્રીમાળીઓનો ફેલાવો જુદી જુદી જગ્યાએ થયો અને જે જ્યાં જઈ રહ્યા ત્યાંના જુદા જુદા જથ્થા બનાવીને જુદું નામ ધારણ કરીને રહ્યા.

વિમળ ચરિત્રમાં વાણીયા જ્ઞાતિની ઉત્પત્તિ વિશે ઉલ્લેખ છે કે

શ્રી શ્રીમાલી ૧ શ્રીમાલી ૨, ઉસવાલ ૩ પહ્લીવાલ ૪ વઘે-
રવાલ ૫ હોહુ ૬ સ્વટવહ ૭, નારાયણા, ૮ હરસપુરા ૯ ચિત્રા-
વાલ ૧૦ મેહતવાલ ૧૧, ઉસવાલ ૧૨ પુષ્કરવાલ ૧૩ સ્વંડ-
લેવાલ ૧૪ इति सार्द्धद्वादश ज्ञातयः ॥

આમાં ચિતોડમાં જઈ રહ્યા તે ચિત્રાવાલ, હરસોરમાં જઈ વસ્યા તે હરસોરા, વગેરે નામ પડ્યાં છે.

આ ઉપરાંત મૂર્તિઓના લેખો ઉપરથી માલુમ પડે છે કે શ્રીમાળી પૌરવાડ અને આશવાળના નામો ઉપરાંત નીચે લખેલી જ્ઞાતિના નામો વાળા લેખો પણ મળી આવે છે.

વાયડા, ડીસાવાળ, ગુજ્જર જ્ઞાતિ, નાગર જ્ઞાતિ, પહ્લીવાળ, નેમા, નરસિંગપુરા, નાગેન્દ્ર, ખડાયતા, સિંહપુરા, વાઘેલા, કપોળ, મોઢ, ખડેલમાળ, ભાવસાર, સલાટ વગેરે. આ ઉપરથી એ જ ખ્યાલ આવે છે કે પૂર્વે જૈન ધર્મનો પ્રચાર કેટલો હતો અને લગભગ

બધી જ્ઞાતિઓ જૈન ધર્મ પાળતી હતી. આ ઉપરથી એમ નથી સાબીત કરવાનું કે આ બધી જ્ઞાતિઓ સમગ્ર રીતે જૈન ધર્મ પાળતી પણ લગભગ બધી જ્ઞાતિઓમાં જૈન ધર્મના અનુયાયીઓ હતા તેમ સાબીત થાય છે.

આ બધાનો સવિસ્તર ઇતિહાસ આપવા માટે અહીં જગ્યા નહીં રોકતાં આ જ્ઞાતિઓને જૈન ધર્મ છોડવાને શું કારણો મળ્યાં તે તપાસીએ.

શરૂઆતમાં જણાવ્યું છે તેમ જ્યારે લાખો રજપૂતો અને ખીન લોકો જૈન ધર્મ સ્વીકારવા લાગ્યા ત્યારે બ્રાહ્મણ ધર્મનો પ્રચાર જોરશોરથી થવા લાગ્યો અને બની શકે તેટલાને બ્રાહ્મણ ધર્મમાં તેઓ વાળવા લાગ્યા. કુમારિલ ભટ્ટાચાર્ય અને શંકરાચાર્ય આ દિશામાં ખુબ કામ કર્યું.

ખીનું, વ્યાપાર અને એવાં ખીજાં કારણોથી જુદી જુદી જગ્યાએ જવું પડ્યું અને ત્યાં જૈન ધર્મનો પ્રચાર અધિક ન હોવાથી તથા બાળ સંજોગો ન મળવાથી તેઓ જૈન ધર્મ છોડવા લાગ્યાં..

ત્રીજું, જૈન સંઘનું જે બંધારણ હતું તે વ્યવસ્થિત ન રહ્યું અને તેથી અનેક ગચ્છો-તરો તે મતભેદોથી પણ હુબરો લોકોએ જૈન ધર્મ છોડી જ્યાં જ્યાં પોતાનો સ્વાર્થ જોયો ત્યાં દાખલ થયા; કારણ કે લગ્ન સમયમાં એટલી બધી સંકુચિતતા થઇ ગઇ કે ઘણા લોકોને મુદ્દલ કુંવારા રહેવાનો જ પ્રસંગ આવી લાગ્યો.

ચોથું, પહેલાં જે જૈન ધર્મનો પ્રચાર હતો તે કાયમ ન રહ્યો. સાધુ સાધ્વીઓનો સંસર્ગ અને ઉપદેશ ન રહ્યો તેમજ જૈન સંસ્કાર કાયમ ટકી ન રહેવાથી અનેક લોકોએ સગવડ પ્રમાણે ધર્મ અંગીકાર કર્યો.

ગુજરાત કાઠીઓવાડમાં ધર્મ ભાવના ટકી રહેવાનું મુખ્ય કારણ જ એ છે કે તેઓના સંસ્કાર કાયમ રહેવા પામે તેવાં બધાં સાધનો તેઓને મળી રહે છે.

પાંચમું કારણ એ છે કે કેટલાક આર્ય સમાજ જે નવો સંપ્રદાય શરૂ થયો છે તેમાં અંગ્રહ જઘને આર્ય સમાજ બની ગયા; જેના ઘણા દાખલાઓ આજે પણ મળી આવે છે.

આ અને આવાં અનેક કારણોથી જૈન થએલ જ્ઞાતિઓએ જૈન ધર્મનો ત્યાગ કરીને સગવડ પ્રમાણે ધર્મ ગ્રહણ કર્યો જણાય છે.

પ્રકરણ ૩.

વર્તમાન સ્થીતિ.

વસ્તી પત્રકના આંકડાઓ તપાસતાં જૈન સમાજ હિંદુ-મુસલમાન અને ખ્રીસ્તી તેમજ નાનાંમાં નાની પારસી અને શીખ કોમો કરતાં તદ્દન છેલ્લા નંબરે આવે છે. આ ઓછું શોચનીય, વીચારણીય અને લયંકર છે ? શું જૈન સમાજનો મૃત્યુ-ઘંટ વાગી રહ્યો છે એ વાક્ય ખરેખર સાચું પડવાનો સમય આવી લાગ્યો છે ?

જૈન સમાજ શ્રીમંત છે. ધાર્મિક શ્રદ્ધા, જીવદયા, ખાન-પાનમાં શુદ્ધિ અને વૃત-તપ નિયમાદિમાં પહેલી, શુદ્ધ શાકાહારી અને ખાર વ્રતને જાળુવાવાળી સમાજની આ અવદશા ! આટલું અધઃપતન ! ! !

મુસલમાન કોમ, ખ્રીસ્તીઓ, બુદ્ધો, અને પારસીઓનો દિન પ્રતિ દિન વધારો જોવામાં આવે છે. પાંચે વસ્તીપત્રકોમાં કોઇ જગ્યાએ આ ચારે કોમોમાં ઘટાડો નથી દેખાતો ત્યારે જૈનોનો વાસ્તવિક વધારો જ નથી જોવાતો.

પાંચે વસ્તી પત્રકોમાં જોતાં હિંદુઓ ૧૪ ટકા વધ્યા છે, મુસલમાનો ૩૭ ટકા વધ્યા છે, ખ્રીસ્તીઓ ૬૫૫ ટકા વધ્યા છે. બુદ્ધો ૨૩૮ ટકા વધ્યા છે, પારસીઓ ૧૮ ટકા વધ્યા છે, ત્યારે જૈનો ૩ ટકા ઘટ્યા છે.

૧૮૮૧ થી ૧૮૯૧ આ દસ વર્ષમાં જૈનોમાં ૧૫ ટકાનો વધારો બતાવ્યો છે પણ એ બરાબર નથી, કારણકે પહેલવહેલાં જૈનોને જુદા ગણવામાં નહોતા આવ્યા અને હજારો ગામોમાં જૈનોએ હિંદુઓ તરીકે પોતાના નામ લખાવી દીધાં હતાં, એટલે મને તો તે વધારો ચોક્કસ વધારો નથી જણાતો અને એ પ્રમાણે ગણીએ તો ૧૬ ટકાનો ઘટાડો ઓછામાં ઓછો ગણી શકાય.

પ્રાંતવાર તપાસતાં જો ત્રણ પ્રાંતો સિવાય જ્યાંમાં ઘટાડો જ માલુમ પડે છે. અંગાળ, રજપૂતાના એજન્સી, મહેસર રાજ્યમાં કાંઈક

વધારે માલુમ પડે છે. પણ જ્યાં જૈનો મોટી સંખ્યામાં રહે છે તેવા મુંબઈ પ્રેસીડન્સી, અજમેર, મારવાડ, વગેરે જગ્યાએ બધા પ્રાંતોમાં ઘટાડો જોવામાં આવે છે.

સમાજની નાડ તપાસવા માટે, આંતરિક સ્થિતિ જોવા જાણવા માટે વસ્તી પત્રક એક આરસી બરોબર છે. અને તે જોવાથી સમાજનું પ્રતિબિંબ યથાસ્થિત જાણી શકાય છે, પણ સરકારી વસ્તીપત્રકમાંથી અનુમાને આંકડાઓ મળી આવે તેથી સંતોષ માનવો ન જોઈએ.

આપણે જાંઘ શકીએ છીએ કે જૈન કામને માટે વિશ્વાસપાત્ર આંકડા આપણને ૧૯૨૧ ના પણ નથી મળી શકતા-મુંબઈ ઇલાકાના આંકડા જોવાથી માલુમ પડે છે સ્થાનકવાસી તે કુંઢીઆને જુદા ગણ્યા છે અને આશ્ચર્ય તો એ છે કે ૮૩૫૬૬ તો નહિ ગણવામાં આવેલ જૈન વસ્તીના છે. આ શું બતાવે છે.

જૈન સમાજના મુખ્ય બે શ્રીરક્ષા સ્વેતાંબર અને દિગંબર અને સ્વેતાંબરમાં મૂર્તીપૂજક અને સ્થાનકવાસી આમ ત્રણ વિભાગના જુદા જુદા આંકડા આપણે મેળવવા જોઈએ અને જ્યારે આ આંકડાઓ વિશ્વાસપાત્ર રીતે મળે ત્યારે જ જૈન સમાજનું હાર્દ આપણે જાણી શકીએ અને સામાજિક-સાંસારિક પરિસ્થિતિ જાણી શકીએ.

આ માટે એક તો એ ઉપાય છે કે ત્રણે સમાજે પોતાની જુદી જુદી ડીરેક્ટરી કરવી અને તેમાં જરૂરી બધી માહિતીનો સમાવેશ કરવો. આ માટેનો પ્રયત્ન પહેલાં કરવામાં આવ્યો હતો પણ તે અધૂરો જ રહ્યો છે.

ખીજું જ્યારે સરકાર તરફથી વસ્તી પત્રક થવાનું હોય ત્યારે ત્રણે સમાજ તરફથી કેટલાક ઉત્સાહી ભાઈઓએ મળીને સમાજને તથા સરકારને જરૂરી માહિતીથી જાણુકાર કરવા અને તેમાં વસ્તી પત્રક બનાવવામાં મદદ કરવી. આથી વસ્તીપત્રકમાં જે ન ઇચ્છવા જેવી ભૂલો આવી જાય છે તે આવવા ન પામે.

સમાજની પરિસ્થિતિના પૂરે પૂરે ખ્યાલ ત્યારે જ આવી શકે કે જ્યારે દરેક સમાજ એક સ્વતંત્ર 'ડીરેક્ટરી કાર્યાલય' રાખે અને

જરૂરી માહિતી એકઠી કરે ને સમાજને તેથી જાણુકાર કરે-ડીરેક્ટરી કાર્યાલય આટલું તો કરી શકે જ-

૧ વસ્તીપત્રક, ૨ સંસ્થાઓની નોંધ, ૩ સાધુસાધ્વીની સંખ્યા, ૪ ઐન્યુએટોની નોંધ, ૫ જૈન વિદ્વાનોની સૂચી, ૬ જૈન સાહિત્યની ને સાહિત્ય પ્રકાશનની નોંધ, ૭ મરણપ્રમાણુ વગેરે ૮ આજની ઔદ્યોગિક, કેળવણી વિષયક અને સાંસારિક સ્થિતિ આ અને આવાં બીજાં ઉપયોગી કામ હાથ ધરીને સમાજને જરૂરી માહિતી પુરી પાડી શકે.

જૈન સમાજની વસ્તીનો ઘટાટો સૌથી વિશેષ છે અને તેથી ભયંકર છે. ધર્મ અને કોમ તરીકે જૈન સમાજને જીવવાનાં આ લક્ષણો નથીજ નથી. આમ ચાલ્યા કરે તો ૧૦૦ વર્ષે તો જૈન સમાજના ચૂરેચૂરા થઇ જવા પામે.

ભૂતકાળ ગમે તેટલો ઉજવળ હોય, ધર્મના સિદ્ધાંતો ગમે તેટલા ઉચ્ચ અને ઉત્તમ હોય, કોમ ગમે તેટલી પૈસાદાર ગણાતી હોય, મહાન આધ્યાસન મંદિરો હોય, અને જીવદયા પ્રતિપાળનો ઇલકાબ હોય છતાં સમાજનો દહુજ ક્ષયરોગથી પીડાતો, અને તે પણ વધતી જતી સ્થિતિમાં હોય તો તેનો ઇલાજ કયાં વિના તે જીવી ન શકે, જીવવાને હુકદાર નથી, જીવવાની ઈચ્છા છતાં જીવી શકવાની નથી.

આ ક્ષયરોગના શું કારણ છે, મૂળરોગ શું છે તે કમ મટાવી શકાય, તે માટે શા શા ઉપાયો લેવાની જરૂર છે. તે આગલા પ્રકરણોમાં આવવાનું હોવાથી અહીં તે માટે લખવું ઉચિત ન જણાવાથી સમાજ દિને-રુદિને આ દરેક કોઠાના આંકડા મનનપૂર્વક વાંચવા અને તે ઉપર વિચાર કરવા ખાસ આગ્રહપૂર્વક વિનંતી કરું છું.

ધ.સ. ૧૮૮૧ થી ૧૯૨૧ સુધીની કુલ જૈન વસ્તી અને ટકા.

	૧૮૮૧	૧૮૯૧	૧૯૦૧	૧૯૧૧	૧૯૨૧
કુલ.	૧૨૧૮૭૦૨	૧૪,૧૬,૬૩૮	૧૩,૧૪,૧૪૦	૧૨,૪૮,૧૮૨	૧૧,૭૮,૫૯૬
ટકા.	૪૮	૪૯	૪૫	૪૦	૩૭

ઉપરના આંકડાથી જોય શકાય છે કે દિન પ્રતિદિન જૈન સમાજમાં લયકર ઘટાડો થતો જાય છે.

છેલ્લા પાંચ વસ્તી પત્રકોમાં જૈન તેમજ અજૈન કોમોની વસ્તીમાં થયેલ વધારો ઘટાડો.

	હિંદુ	મુસલમાન	ખ્રીસ્તી	બુદ્ધો	જૈન	પારસી
૧૮૮૧ થી ૧૮૯૧	+૧૦.૧	+૧૪.૩	+૨૨.૬	+૧૦૮.૬	+૧૫.૯	+૫.૩
૧૮૯૧ થી ૧૯૦૧	— ૩	+૮.૯	+૨૮.૦	+૩૨.૯	—૫.૮	+૪.૭
૧૯૦૧ થી ૧૯૧૧	+૫. ૦	+૬.૭	+૩૨.૬	+૧૩.૧	—૬.૪	+૬.૩
૧૯૧૧ થી ૧૯૨૧	— ૪	+૫.૧	+૨૨.૬	+૭.૯	—૫.૬	+૧.૭
૧૮૮૧ થી ૧૯૨૧	+૧૪.૯	+૩૭.૧	+૧૫૫.૨	+૨૩૮.૫	—૩.૫	+૧૯.૨

બીજી કોમો કરતાં જૈન સમાજમાં ઘટાડો જ ઘટાડો જોવાય છે. ન્યારે પારસી જેવી નાની કોમમાં અને બીજી કોમોમાં વધારો થતો આવે છે.

છેલ્લા પાંચ વસ્તી પત્રકોમાં પ્રાંતવાર ૧૦૦૦ એ જૈન
વસ્તીનું પ્રમાણ.

	૧૮૮૧	૧૮૯૧	૧૯૦૧	૧૯૧૧	૧૯૨૧
હિંદુસ્તાન	૪૮	૪૬	૪૫	૪૦	૩૭
પ્રાંતો.	૨૩	૨૨	૨૧	૧૯	૧૮
૧ અજમેર-મારવાડ	૫૨૮	૪૬૭	૪૧૮	૪૦૫	૩૭૨
૨ આંડામાન-નિકોબાર	૨૫
૩ આસામ	...	૨	૩	૩	૫
૪ બલુચિસ્તાન
૫ બંગાલ	...	૧	૧	૧	૩
૬ બિહાર ઓરીસા	...	૧	૧	૧	૧
૭ મુંબાઇ	૧૩૨	૧૨૭	૧૨૩	૧૦૮	૧૧૧
૮ બર્મા	૧+૧	૧
૯ મધ્યપ્રાંત-ગિરાર	૫૫	૫૨	૫૬	૫૦	૪૯
૧૦ કુર્ગ	૬	૭	૬	૬	૧૨
૧૧ દિલ્હી	૨૧	૨૧	૨૧	૨૦	૯૬
૧૨ પંજાબ	૧૭
૧૩ મદ્રાસ	૮	૮	૭	૭	૬
૧૪ નોર્થ વેસ્ટ પ્રોવીનસીસ
૧૫ સંયુક્ત-પ્રાંત	૧૮	૧૮	૧૮	૧૬	૧૫

	૧૮૮૧	૧૮૯૧	૧૯૦૧	૧૯૧૧	૧૯૨૧
દેશી રાજ્યો એન્જ-સીઓ	૧૪૦	૧૪૦	૧૩૬	૧૧૪	૧૦૪
૧. આસામ સ્ટેટ (મણીપુર)	૩	૩
૨. બલુચીસ્તાન સ્ટેટ
૩. બરોડા સ્ટેટ	૨૧૪	૨૦૮	૨૪૭	૨૧૪	૨૦૩
૪. બેંગાલ રાજ્યો	૨	૩	૫	૭	૬
૫. બિહાર ઓરીસા રાજ્યો	૧
૬. મુંબાઇ રાજ્યો	૪૦૬	૩૯૧	૪૪૬	૩૭૫	૩૬૦
૭. સેન્ટ્રલ ઇન્ડીઆ } ૮. ગ્વાલિયર રાજ્ય }	૫૪	૮૭	૧૩૧	૯૪	૭૪ ૧૨૨
૯. મધ્યપ્રાંતનાં રાજ્યો	૧	૩	૫	૫	૭
૧૦. હૈદરાબાદ રાજ્ય	૮	૨૪	૧૮	૧૬	૧૫
૧૧. કાશ્મીર સ્ટેટ	...	૨	૧	૧	૨
૧૨. મદ્રાસ સ્ટેટ કોચીન સ્ટેટ ટ્રાવનકોર સ્ટેટ ૧ ૧ ...
૧૩. માઇસોર સ્ટેટ	૨૬	૨૭	૨૫	૩૦	૩૫
૧૪. નોર્થ વેસ્ટ પ્રો.એન્જ-સી
૧૫. પંજાબ સ્ટેટ	૧૮	૧૪	૧૬	૧૭	૧૬
૧૬. રજપુતાના એન્જ-સી	૩૭૫	૩૩૮	૩૪૯	૩૧૬	૨૮૪
૧૭. સિક્કીમ સ્ટેટ	૧
૧૮. સંયુક્ત પ્રાંત રાજ્યો	...	૩	૨	૪	૨

સન ૧૯ અને ૧૯૨૧ ની પ્રાંતવાર જૈન વસ્તી.

		૧૯૧૧	૧૯૨૧	
	હિંદુસ્તાન	૧૨૪૮૧૮૨	૧૧૬૯૫૯૬	
૧	અજમેર-મારવાડ	૨૦૩૦૨	૧૮૪૨૨	
૨	આસામ	૨૩૬૮	૩૫૦૩	
૩	બંગાળ	૬૨૦૬	૧૩૩૭૬	
૪	બિહાર અને ઓરીસા	૪૪૪૦	૪૬૧૦	
૫	મુંબઈ દલાકા અને દેશીરાજ્યો	૪૮૬૯૫૨	૪૮૧૬૫૦	
૬	મધ્ય પ્રાંતો બિરાર	૭૦૨૫૮	૬૬૭૬૪	
૭	મદ્રાસ	૨૬૬૬૫	૨૫૪૬૩	
૮	પંજાબ-દિલ્હી	૩૬૬૩૭	૪૧૩૨૧	પંજાબ દિલ્હી.
૯	આગ્રા-આઉચ	૭૫૪૨૭	૬૮૧૧૧	
૧૦	બીજા પ્રાંતો	૬૦૬	૧૩૫૭	
૧૧	વડોદરા રાજ્ય	૪૩૪૬૨	૪૩૨૨૩	
૧૨	મધ્યહિંદ એજન્સી	૮૭૪૭૧	૮૩૩૩૭	
૧૩	હૈદરાબાદ રાજ્ય	૨૧૦૨૬	૧૮૫૮૪	
૧૪	મૈસૂર રાજ્ય	૧૭૬૩૦	૨૦૭૩૨	
૧૫	પંજાબનાં દેશી રાજ્યો	૭૧૩૮		
૧૬	રજપુતાના એજન્સી	૨૩૨૩૬૭	૨૭૬૭૨૨	
૧૭	બીજાઓ	૨૮૩૭	૬૬૩	

મુંબઈ ઇસાકામાં શ્વેતાંબર દિગમ્બરની સંખ્યા.

	૧૯૦૧	૧૯૨૧
કુલ જૈનોની સંખ્યા	૫, ૩૫, ૯૫૦	૪, ૮૧ ૩૪૨
શ્વેતાંબર	૬૪, ૫૩૨	૨, ૫૦ ૮૨૨
દિગમ્બર	૬૭, ૬૪૫	૧, ૪૬ ૯૫૪
નાની સંખ્યા ધરાવનાર જૈનો	૯૫૭	
જાતી તરીકે નહીં ગણવામાં આવેલ જન વસ્તી	૪૦૨ ૮૧૬	૮૩ ૫૬૬

સને ૧૯૨૧ની પ્રાંત વાર મુંબઈ ધલાકાની ત્રણે ફીરકાની
જૈન વસ્તી.

પ્રાંતનું નામ.	શ્વેતાંબર.				દ્વિગંબર.	
	સ્થાનક- વાસી,	દેરાવાસી.	ડુંડીયા	નહિ આ- ળખાયેલી શ્વેતાંબર જનો.	દ્વિગંબર.	નહિ ગણ- વામાં આ- વેલી જૈન વસ્તી
મુંબઈ ધલાકાની કુલ જૈન વસ્તી	૪૫,૦૫૭	૪૦,૦૭૬,	૧૧૫	૧,૬૫,૫૭૪	૧,૪૬,૯૫૪	૮૩,૫૬૬
મુંબઈ શહેરની જૈન વસ્તી	૨૪૨	૫૧૮૭	૧૨૨૫	૧૭૨૩૦
મુંબઈ શહેરન લગતાં પરાની	૫૫	૪૮	૧૩	૧૮૭૩
ઉત્તર વિભાગ	૨૮૯૯	૭૨૨	૬૩	૩૬૦૯૬	૫૧૬૬	૧૪૪૨૦
મધ્ય વિભાગ	૧૨૫	૯૬૨૭	૨૬૪૮૨	૩૧૬૦૦
દક્ષિણ વિભાગ	૪૮૮૯	૪૫૯૭૦	૮૯૩૫
સીધ	૧૫૩૪
કાઠીઆવાડ	૨૦,૫૦૫	૭૪૪૧૪	૩૭૯૩	૫૭૪૭
કુરુ	૨૦,૫૩૮	૩૯૩૫૪	...	૧૪૮૨	૧	...
મહીકાંઠા એજન્સી	૧૦	૬૯૨૧	૨૬૮૩	...
રેવાકાંઠા	૩૪૧	...	૫૨	૨૨૩૩૬	૧૭૩	૮૭૪
પાલનપુર	૭૮૮	૩૭૩૭૧	૩
સંધર્ન મરાઠા કન્ડ્રી	૫૬૭	૨૨૦૯૧	૧૦૫
સ્ટેટસ
બાકીનાં બીજાં રાજ્ય	૩૩૮	૨૨૭૭	૧૮૨૭	૭૩૦

કાલમ ૨-૫-૬-૭ માં ૪૯૪૨, ૧૫૪, ૫૧૫ ના સરવાળામાં ભૂલ છે.

વડોદરા રાજ્યમાં ત્રણે ફીરકાની સંખ્યા.

	૧૯૦૧	૧૯૧૧	૧૯૨૧
શ્વેતાંબર	૩૪૪૧૦	૩૫૪૬૦	૩૫૨૬૭
દ્વિગંબર	૯૫૬૯	૪૩૮૯	૩૬૬૯
સ્થાનકવાસી	૪૨૮૧	૨૬૧૩	૩૫૨૪
પંથ વિનાના જૈન	૭૭૩

વર્તમાન સ્થિતિ (ચાલુ)

કેળવણી.

કેળવણીને લગતા આંકડાઓ તપાસતાં માલુમ પડે છે કે શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં ખીજી કામો કરતાં જૈનસમાજ ખીજા નંબરે પુરૂષોની કેળવણીમાં અને ચોથા નંબરે સ્ત્રીઓની કેળવણીમાં આવે છે. (I-II) એટલા પુરૂષો સંતોષ આપણે કદાચ લઈ શકીએ કે બનેલી કેળવણીમાં આપણે ધીમે ધીમે આગળ વધીએ છીએ અને સ્ત્રીકેળવણીમાં તો આપણે સંગીન વધારો કર્યો કહી શકાય—કેમકે ૧૮૯૧ ના વસ્તી પત્રકમાં પ્રતિહજાર માત્ર ૯ નવ સ્ત્રીઓ લણેલી હતી ત્યારે ૧૯૦૧ માં બમણા વધારો થઈને ૧૮ ની સંખ્યા આવી અને ૧૯૧૧ માં તે વધીને ૪૦ ની સંખ્યા થઈ ત્યારે છેલ્લા વસ્તીપત્રક પ્રમાણે ૭૬ મુધી સંખ્યા આવી છે આશા છે કે આ વધારો પ્રતિ વર્ષ વધે જાય તો તેટલા પુરતું આપણે અભિમાન જરૂર લઈ શકીએ, પણ ખીજી બાજુનો વિચાર આપણને નિરાશ કરે છે કે જૈન વસ્તીના પ્રમાણમાં સેંકડે ૨૫-૨૬ ટકા જેટલો જ જૈન વર્ગ લખી વાંચી શકે છે. એટલે ૭૫ ટકા-પોણા ભાગ એટલે ૮-૮૧ લાખ જૈનો અજ્ઞાનરૂપી અધિકારમાં સડી રહ્યાં છે. નવજીવન-નવયુગ કે કર્મયુગના સાહિત્યનો તો સ્વાદ ભાગ્યેજ ૫-૮ ટકા લઈ શકતા હશે. કેટલું દયાજનક અને વિચારણીય ગણાય ? અને સ્ત્રીકેળવણીનો વધારો જોવા છતાં એકંદરે સેંકડે ચાર-પાંચ ટકા સ્ત્રીઓ લખી વાંચી જાણે છે. જે માતાઓ ઉપર ગૃહ-સંસારનો જવાબદારી ભર્યો ભાર છે. દેશના સાચા રત્નોને સેવકોને જન્મ, આપનાર માતાઓ જ્યાં અજ્ઞાનના અધારા કુવામાં અથડાઈ રહી છે ત્યારે ભવિષ્યના ઉત્થાનને માટે આશાના ચિન્હો સરખાં પણ ક્યાં દેખાય છે ?

૧૯૧૧ અને ૧૯૨૧ ના કેળવણીના આંકડાઓ તપાસતાં માલુમ પડે છે કે ૧૯૧૧ માં જૈન કામમાં ૬,૪૩, ૫૫૩ પુરૂષોમાંથી લગભગ ૪૮ ટકા લણેલાઓ છે. એટલે ૩,૧૮,૫૮૫ પુરૂષોને લખતાં વાંચતાં આવડે છે. ૧૯૨૧ માં-૬,૧૦ ૨૭૯ પુરૂષોમાં, લગભગ ૫૦ ટકાથી.

ભણેલાઓએ એટલે ૩, ૧૨, ૪૧૬ પુરુષોને લખતાં વાંચતાં આવડે છે. ૫ થી ૧૫ વર્ષની વયના—(૧૯૧૧ પ્રમાણે) ૧,૪૧૨:૭ છાત્રાઓમાં ૪૦, ૨૫૩ બાળકો શાળાઓમાં અભ્યાસ કરે છે એટલે ૨૮ ટકા થયા—ત્યારે ૧૯૨૧ પ્રમાણે ૫ થી ૧૫ વર્ષની વયના—૧,૫૦૮૦૯ છાત્રાઓમાં ૫૨,૧૭૬ બાળકો શાળાઓમાં અભ્યાસ કરે છે, એટલે ૩૮.૬ ટકા થયા.

કન્યાઓની સંખ્યા તપાસતાં માલુમ પડે છે કે ૧૯૧૧ પ્રમાણે ૫ થી ૧૫ વર્ષની જૈનકન્યાઓની સંખ્યા ૧,૨૬,૩૧૩ છે. જેમાંથી ફક્ત ૧,૬૨૨ કન્યાઓ શાળામાં અભ્યાસ કરે છે. એટલે પાંચથી છ ટકા માત્ર કેળવણી લે છે, આ અત્યંત શોચનીય ગણાય. ૧૯૨૧ ના વસ્તી પત્રક પ્રમાણે ૫ થી ૧૫ વર્ષની કન્યાઓ ૧,૩૬,૫૬૦ માં ૧૩,૨૨૨ એટલે ૧૦ ટકા લગભગ કેળવણી લે છે. જોકે ૧૯૧૧ ના વસ્તી પત્રક કરતાં આ આંકડો ઠીક વધ્યો છે, પણ સ્ત્રી કેળવણી માટે એ અત્યંત શોચનીય છે. (III).

હવે આપણે મુંબઈ ઇલાકાની શાળા કાલેજોમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓની છેલ્લા ૧૧ વર્ષની સંખ્યા તપાસીએ—(ટેબલ IV)

પહેલી નજરે આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે પ્રાથમિક શાળામાં ૧૫ હજારથી ૨૧ હજાર સુધી આંકડો ગયો છે, પણ ઇ. સ. ૧૯૨૩ અને ૧૯૨૪ ના આંકડા ખિલકુલ દીલગીરી ઉપજાવનારા છે. અને પ્રાથમિક શાળાઓમાં અભ્યાસ કરતા ૧૫-૧૬ હજાર વિદ્યાર્થીમાંથી માત્ર ૧૨-૧૩ ટકા માધ્યમિક શાળાઓમાં જાય છે અને માત્ર એક ટકો ઉચ્ચ શાળાઓમાં જાય છે—એ ખાસ ધ્યાન ખેંચનારી બાબત છે.

ચારે ટેબલના આંકડાઓ ધ્યાન પૂર્વક જોઈ જવાની હું સમાજ હિતચિંતકોને પ્રાર્થના કરું છું.

જૈન સમાજ વ્યાપારી સમાજ છે. શ્રીમંત કોમ છે—જૈન સમાજે તત્ત્વજ્ઞાની અને અદિતીય વિદ્વાનો આપ્યા છે. દાનવીરોની જોડી ભારતવર્ષના ઇતિહાસમાં ભાગ્યેજ મળી આવે. મસજિદો ને મંદિરો—વાવ—કુવાને તળાવો બંધાવી આપવાની પરમ ઉદારતા એ દાનવીરોજ બતાવી શકે. દુષ્કાળમાં કોહારના કોહાર રાજા—પ્રજા—ગરીબ—અમીરને માટે ખુલ્લા મૂકના એજ જગડ જેવા દાનવીરો

કામ છે. રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિમાં-રાજ્યની ધૂરા ધારણ કરવામાં પણ એ મુંજલોને લાભાશાહ જેવાએ નામને કીર્તી અમર કરી છે. આવો ભવ્ય ભૂતકાળ જે સમાજને વારસામાં મળ્યો હોય તે ભવિષ્યને ઉજવળ ન બનાવી શકે તો પછી કોનો દાવ ! આજની દશા-કેળવણી સમૃદ્ધી સ્થીતિ વ્યાપારી સમાજને છાજતી નથીજ નથી. બાળકો કે સ્ત્રીઓ પુરૂષો કે યુવકો-એક બાળક જે સમાજમાં કેળવણીના મધુર રસ પીતું હોયું જોઈએ ત્યાં આજે કેવી શોચનીય સ્થીતિ છે-કેવો અજ્ઞાન રૂપી ગાઠ અધિકાર ફેલાઈ રહ્યો છે. પાશ્ચાત્ય કેળવણી પદ્ધતિના અનુકરણથી આપણે કશું નથી મેળવ્યું એમ કહીએ તો ખોટું નથી-અનેક સંસ્થાઓ હોવા છતાં કોઈ પણ પ્રાણવાળી સંસ્થા નથી જોવાતી-અને આજ સુધીના ફક્ત ઉપરથી તે જોઈ શકાય છે કે સાચા સંવકો કે કાર્યવાહકો આપણે નથી મેળવી શક્યા.

સંસ્થાઓની જરૂર છેજ પણ આજે જે રીતે કામ ચાલી રહ્યું છે તે બદલાવવાની જરૂર છે-૫૦ સંસ્થાઓ કરતાં એજ આદર્શ હોય તે ઇષ્ટ છે આપણામાં એક પણ દક્ષિણા મૂર્તિ નથી થઈ શક્યું-સ્વતંત્ર વિદ્યાપીઠની વાતજ ક્યાં-મારી તો માન્યતા છે-ચોક્કસ માન્યતા છે કે આપણે સ્વતંત્ર શિક્ષણની યોજના અને વિદ્યાપીઠ કાર્યા સિવાય છૂટકોજ નથી-ત્યારેજ આપણે બધી સંસ્થાઓનું સંગઠન અને નિયમન કરી શકાયું-ત્યારેજ લાખો રૂપીઆનો સદ્ઉપયોગ થયો ગણારો-આજે ધાર્મિક કેળવણીની કેવી ભૂરી દશા છે. તે તરફ પતિ ધ્યાનથી જોવામાં આવે તો આપણને જણાઈ આવશે કે માધ્યમિક અને ઉચ્ચ કેળવણીમાં ધાર્મિક શિક્ષણને સ્થાન ન હોવાથી જૈન સાહિત્ય-તત્ત્વજ્ઞાનનું ઘાંટાભાર જ્ઞાન-પ્રાથમિક પણ આપણા યુવકોમાં નથી હોતું.

આપણી એક એક પાઠશાળા પ્રાથમિક શિક્ષણ શાળા બની શકે છે. અને તે પણ માત્ર થોડા ઘણા ફેરફારથીજ-રાત્રિશાળાને બદલે તે સવારની શાળાઓ થાય-તેમાં પ્રાથમિક શિક્ષણના પદ્ધતિસર વર્ગો ગોઠવવામાં આવે તો ધાર્મિક શિક્ષણ સાથે આપણે પ્રાથમિક શિક્ષણનો ઉત્તમ લાવી શકીએ અને માધ્યમિક શિક્ષણ માટે આપણી દરેક સંસ્થા સ્વતંત્ર શાળા ખોલી શકે. મહાવીર વિદ્યાલય સ્વતંત્ર કોલેજથી શરૂ

કરી ધીરેધીરે વિદ્યાપીઠ કાયમ કરી શકે. આ રીતે આપણે શિક્ષણને વધાવી શકીએ.

બીજું વ્યાપારી સમાજને વેપાર સંબંધી શું શિક્ષણ મળે છે ? તે માટે પણ માધ્યમિક શિક્ષણમાંથી શરૂઆત થવી જોઈએ-હજારો યુવકો અધૂરો અભ્યાસ છોડી નોકરી માટે દોડે છે-તેઓને નથો હોતું વેપારનું જ્ઞાન કે નથી જાણતા નામું ઠામું કે હિસાબ, તેથી બે ચાર વર્ષ અથડાવું પડે છે અને તેમાં તે પોતાની શક્તિનો વિકાસ નથી કરી શકે.

પાંચ-પચીસ સ્ટેલરશીપોથી આપણે મંગીન પરિણામ નથી લાવી શકવાના. આખી યોજનાને બળ આપવું જોઈએ. અને ગામે ગામ ને શહેરે શહેર આ યોજના ફળવતી થાય તે માટે પ્રયાસ કરવા જોઈએ.

આજે આપણે એવા દાનવીરાનો, શ્રીમંતોનો અને ત્યાગી-ઓની જરૂર છે કે જે સમાજને માટે-ભવિષ્યના બાળકો માટે અને ધર્મપ્રેમ માટે લાખોના દાન આપી અમર કીર્તી કરે અને સાચું નામ મેળવે.

સને ૧૯૨૧ માં પ્રતિ હજારે દરેક ધર્મોના કેળવાએલા
સ્ત્રી પુરૂષોની સંખ્યા.

	૦	૧૦૦	૨૦૦	૩૦૦	૪૦૦	૫૦૦	૬૦૦	૭૦૦	૮૦૦
પુરૂષો	સ્ત્રીઓ								
પારસી	૭૮૯	૬૭૨							
જૈન	૫૧૪	૬૧							
બુદ્ધ	૪૮૪	૬૧							
ખ્રીસ્તી	૩૦૯	૧૮૦							
બધા ધર્મો	૧૨૨	૧૮							
હિંદુ	૧૧૫	૧૪							
સીખ	૯૪	૧૪							
મુમક્ષમાન	૮૧	૭							
ધર્મો	૧૪	૧							
પુરૂષો	સ્ત્રીઓ								

પ્રતિહજર (૧૦૦૦) પુરૂષે ભણેલા પુરૂષોની સંખ્યા.

	૧૮૯૧	૧૯૦૧	૧૯૧૧	૧૯૨૧
હિંદુઓ	૮૩	૬૪	૧૦૧	૧૧૫
સીખ	૮૩	૯૮	૧૦૬	૯૪
જૈન	૪૬૨	૪૭૦	૪૬૫	૫૪
પારસી	૫૮૩	૭૫૬	૭૮૨	૭૮૯
બાહ્ય	૪૧૧	૪૦૧	૪૦૪	૪૮૪
મુસલમાન	૫૪	૬૦	૬૯	૮૧
ખ્રીસ્તીઓ	૨૭૩	૨૯૧	૨૯૩	૩૦૯

જૈનોના કેળવણીના ક્ષેત્રમાં બીજો નંબર આવે છે.

પ્રતિહજરે ભણેલી સ્ત્રીઓની સંખ્યા.

	૧૮૯૧	૧૯૦૧	૧૯૧૧	૧૯૨૧
હિંદુઓ	૩	૫	૮	૧૪
સીખ	૩	૭	૧૪	૧૪
જૈન	૯	૧૮	૪૦	૭૬
પારસી	૩૯૮	૫૩૮	૬૩૭	૬૭૨
બાહ્ય	૨૨	૪૨	૫૮	૯૬
મુસલમાન	૨	૩	૪	૭
ખ્રીસ્તીઓ	૯૭	૧૨૫	૨૨૫	૧૮૦

સ્ત્રીઓમાં જૈન સમાજનો ચોથો નંબર આવે છે પણ દરેક વસ્તી પત્રકમાં સંગીન વધારો થતો આવે છે, તે સંતોષકારક જરૂર છે.

મુંબઈ ઇતિહાસની શાળાઓ તથા કોલેજોમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓની છેલ્લા ૧૨ વર્ષની સંખ્યા.

વર્ષ	વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા.			
	પ્રાથમિકશાળામાં	માધ્યમિક શાળામાં.	વિશિષ્ટશાળામાં.	કોલેજોમાં
૧૯૧૪	૧૬૬૮૬	૨૦૯૩	૧૫૬	૧૮૭
૧૯૧૫	૧૭૦૬૪	૨૨૩૫	૧૫૯	૨૪૨
૧૯૧૬	૧૭૦૬૪	૨૩૨૩	૨૩૪	૧૯૨
૧૯૧૭	૨૧૬૨૩	૨૮૪૪	૨૩૩	૧૯૧
૧૯૧૮	૧૬૭૧૪	૨૪૫૮	૩૫૩	૨૭૪
૧૯૧૯	૧૮૨૯૧	૩૦૪૦	૨૧૦	૨૨૮
૧૯૨૦	૧૯૧૧૩	૨૮૬૧	૩૨૭	૨૪૪
૧૯૨૧	૧૯૫૩૨	૨૩૧૪	૨૫૯	૨૧૦
૧૯૨૨	૧૯૩૩૮	૨૨૫૫	૨૨૩	૨૦૧
૧૯૨૩	૧૬૪૯૭	૨૧૨૨	૩૭૮+	૧૧૧*
૨૯૨૪	૧૫૮૯૮	૨૧૮૯	૨૩૧	૪૧૭

+ આમાં ઇજનેરી ડોક્ટરી અને વ્યાપારી લાઇનના વિદ્યાર્થીઓ પણ આવી ગય છે.

* આમાં માત્ર આર્ટ-લાઇન નાજ વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા સમજાવી.

ઇ. સ. ૧૯૧૧ અને ૧૯૨૧ ના કેળવણી વેતાં સ્ત્રી પુરૂષોની (જીન)ની નોંધ.

ઉભર.	સઘળાં.	ભણેલા.				નહી ભણેલા.				અંગ્રેજી ભણનારા.			
	કુલ	રૂપ	સ્ત્રી	કુલ	પુરૂષ	સ્ત્રી	કુલ	પુરૂષ	સ્ત્રી	કુલ	પુરૂષ	સ્ત્રી	
કુલ	૧૨૪૮૧૮૨	૬૪૩૫૫૩	૬૦૪૬૨૯	૩૪૨૭૦૫	૩૧૮૫૮૫૨	૪૨૨૪૨૨૦	૬૦૫૪૭૭	૩૨૨૯૬૮	૫૮૦૫૦૯	૧૩૨૨૯૬	૧૩૦૩૦	૨૦૯	
૦-૧૦	૨૯૩૭૧૪	૧૪૭૪૧૪	૧૪૬૩૦૦	૧૦૮૫૨	૮૬૧૦	૨૨૪૨૨૮૨	૨૨૮૬૨	૧૩૮૮૦૪	૧૪૪૦૫૮	૬૯	૫૪	૧૫	
૧૦-૧૫	૧૨૫૩૫૪	૬૯૧૨૯	૫૬૨૨૫	૩૬૩૨૩	૩૧૬૪૩	૪૬૮૦	૮૯૦૩૧	૩૭૪૮૬	૫૧૫૪૫	૧૬૧૨	૧૫૭૩	૩૯	
૧૫-૨૦	૧૦૮૧૨૫	૫૮૯૭૬	૪૯૧૪૯	૪૧૪૩૭	૩૭૬૨૨	૩૮૧૫	૬૬૬૮૮	૨૧૩૫૪	૪૫૩૩૪	૨૯૩૯	૨૯૦૧	૩૮	
૨૦ થી ઉપર	૭૨૦૯૮૯	૩૬૮૦૩૪	૩૫૨૯૫૫	૨૫૪૦૮૩	૨૪૦૭૧૦	૧૩૩૮૩	૪૬૬૮૬	૧૨૭૩૨૪	૩૯૫૭૨	૮૬૧૯	૮૫૦૨	૧૧૭	
કુલ	૧૧૭૮૫૯૬	૬૧૦૨૭૯	૫૬૮૩૧૭	૩૫૬૮૭૯	૩૧૩૪૧૬	૪૩૪૬૩	૮૨૧૧૭	૨૯૬૮૬૩	૫૨૪૮૫૪	૨૩૪૪૦	૨૨૨૫૫૭	૮૮૩	
૦-૧૦	૨૭૯૭૪૮	૧૪૦૭૫૨	૧૩૮૯૬૬	૧૬૮૪૦	૧૨૮૦૩	૪૦૩૭૨	૬૨૮૦૮	૧૨૭૬૪૯	૧૩૪૬૫૯	૨૯૦	૨૫૮	૨૨	
૧૦-૧૫	૧૩૮, ૬૬૬	૭૫૨૪૧	૬૩૪૫૫	૪૮૫૫૮	૩૯૩૭૩	૯૧૮૫	૯૦૩૮	૩૫૮૬૮	૫૪૨૭૦	૩૪૭૬	૩૩૧૮	૧૫૮	
૧૫-૨૦	૯૭, ૧૪૬	૫૨૧૦૦	૪૫૦૪૬	૪૨૬૪૬	૩૫૫૫૫	૭૦૯૧	૫૪૫૦૦	૧૬૫૪૫	૩૭૯૫૫	૪૮૯૬	૪૭૨૩	૧૭૩	
૨૦ થી ઉપર	૬૬,૬૩,૦૦૬	૩૪૨૧૮૬	૩૨૦,૮૨૦	૮૩૫૨૨૫	૮૫૨૩૧૫૦	૪૨૪૧૦૧	૧૧૬, ૫૦૧	૨૯૭૬૭૦	૧૪૭૭૮	૧૪૨૫૮	૧૪૨૫૮	૫૨૦	

વર્તમાન સ્થીતિ (ચાલુ).

વ્યાપારિક સ્થીતિ.

આજે જેમ દરેક સવારે ડાળાના ડાળા ભરાઈને કાઠીઆવાડ કે ગુજરાતના યુવકો માત્ર રોટલા માટેજ પોતાનું વતન-મા બાપ અને તાંદુરસ્તી છાડીને મુંબઈ-કલકત્તા કે મદ્રાસ જેવા મોટા નરકખાનામાં હજારોની સંખ્યામાં જાય છે-જવાની ફરજ પડે છે, તેમ પહેલાં નહોતું. પહેલાના વખતમાં આટલી જીવનની હાડમારી નહોતી. ધંધા નાશ પામ્યા નહોતા અને ભુખ દુઃખ કદી નહોતું. દેશના હવાપાણી અને ખોરાક તો આજે ભાગ્યશાળીજ ખાઈ શકે છે. અને પરદેશમાં વેપાર માટે સાહસથી જનારા થોડાજ હોય છે. પહેલાના જમાનામાં આમ નહોતું. દેશમાં ધંધા ચાલુ હતા. તેમાંથી ગુજરાત તો મેળવતા પણ સારામાં સારે પેદા કરી ધર્મકાર્યોમાં ખર્ચ કરતા અને વેપારને વધારે વિશાળ બનાવવા સાહસથી પરદેશ-ગોવા-દીવ-કોચીન કે ભારત વર્ષની બહાર ધરાત, જાવા, ચીન, પણ જતા અને ત્યાંથી લક્ષ્મી લાવતા અને પોતાની સાથે ખીજા યુવકોને પણ લઈ જઈ તાલીમ આપતા.

સત્તરમા સૈકાનું એક ઐતિહાસિક વૃત્તાંત આ વાતની સાક્ષી પ્રેરે છે. ગાવા એ એ વખતે ભારતવર્ષનું વ્યાપારને માટે કેન્દ્રસ્થાન હતું. આ શહેર પોર્ટુગીજ લોકોનું હતું, પણ આ ગામમાં ખંભાતના વાણીયા (જેનો) ની સારામાં સારી વસ્તી હતી અને તેઓ એટલા બધા ધનાઢ્ય હતા કે ગાવાખંદેર ચાલતો વેપાર મહોટા ભાગે તેમનાજ હાથમાં હતો. તેઓ મુખ્યત્વે રેશમ-સાડીન તથા ઝવેરાતનો વેપાર કરતા હતા.

યુરોપીયન મુસાફર લિન્સ્ટ્રાટેન પોતાના બ્રમણ વૃત્તાંતમાં લખે છે કે “ખીજા એક રાજપથમાં ખંભાતના વાણીઆઓ (જેનો) વાસ કરે છે. તેઓ ખંભાતમાં ઉત્પન્ન થતી દરેક પ્રકારની વેચવાની વસ્તુઓ અને ઝવેરાત વેચે છે. તેઓ હીરા, માતી ને છીપમાં છિદ્ર કરવામાં વધારે નિપુણ છે.” આ ઉપરાંત એમ પણ લખે છે કે “ગુજરાતી વાણીઆઓ ખંભાતના રહેવાસી છે. તેઓ ખાસ કરીને વ્યાપારને માટે ગાવા-દીવ-ચીઉન-કોચીન અને ભારત વર્ષનાં અન્યાન્ય

સ્થાનોમાં વાસ કરે છે. અનાજ, સુતરાઉ કાપડ, ચોખ્ખા અને બીજી વસ્તુઓ તેમાં વિશેષ કરીને ઝવેરાતનો વ્યાપાર તેઓ કરે છે....
.....વળી તેઓ કાંઈપણ જીવનું માંસ ખાતા નથી.....એઓ માંખ અને જૂ ને પણ ખાતા નથી.....એઓ શકગળ (કંદમળ વિશેષ) ફાંગળી, લસણ વગેરેને પણ ગ્રહણ કરતા નથી.....” આ જૈન સમાજની વ્યાપારી સ્થિતિ જાણવાને પુરતું છે. આજે પણ ખીજ સમાજના કરતાં જૈન સમાજ વ્યાપારી ક્ષેત્રમાં ઉચ્ચ દરજ્જા ભોગવે છે.

રા. રા. રણજીતરાવ વાવાલાઈનો જૈનો માટેનો મત એ હતો કે “ ભૂતકાળમાંજ જૈનો ગુજરાતના અગ્રગણ્ય નાગરિકો હતા. અને હવે નથી એવું કાનાથી કહી શકાશે. ? અમદાવાદ શહેરમાં વધતા જતા મીલ ઉદ્યોગમાં, સુરત મુંબઈના ઝવેરાતના વેપારમાં અને ન્હાનાં ન્હાનાં ગામડાઓમાં પણ જૈનોને મોખરે રહેતા કોણે નથી જોયા ! આધુનિક ગુજરાતમાં વેપાર અને ઉદ્યોગદ્વારા પૈસા પેદા કરનાર વર્ગમાં જૈનો પણ આગળ પડ્યા છે. જૈનો ધનાઢ્ય હોવાથી, વેપારી હોવાથી, અને ધણા સાંસારિક બંધનોથી મુક્ત હોવાથી સામાન્ય કહેવત થઈ પડી છે કે સરસ્વતીનું આશ્રણને ઘર ખીચેર છે અને જૈનોને ત્યાં સાસરું-”

આ વિચારો જૈન સમાજને માટે ગૌરવયુક્ત છે. વેપારી સમાજમાં જૈનોની સારી પ્રતિષ્ઠા છે. અને આ ગુજરાત માટે છે એમ નહિ પણ બહારના દેશોમાં પણ જૈનો પ્રદીપ્ત છે. અને વ્યાપારને જમાવતા જાય છે. અરબસ્તાન કે પારિસ, આફ્રિકા કે જર્મની સુધી પણ તેઓએ પોતાના હાથ ફેલાવ્યા છે અને તેઓ વેપારનું ક્ષેત્ર વધારતાં જાય છે.

કર્નલ ટ્રાટે તે રાજસ્થાનમાં ત્યાં સુધી કહ્યું છે કે જૈન લોકોના હાથમાંથી હિંદનું અડધું નાણું પસાર થાય છે.

મુંબઈ ઇલાકાના જૈનોની ૧૯૧૧ ની આલોગિક સ્થિતિ વિશેના આંકડા મળી આવવાથી નીચે પ્રમાણે આપું છું.

	ખરેખરા કામ કરનાર	આશ્રિત	ગુજરાત માટે કામ કરનાર	વંધારાને માટે કામ કરનાર
પુરૂષ	૧૯૫૯૨	૧૧૦૭૨	૧૦૨૫૬	૩૭૮
સ્ત્રી	૭૪૩	૨૨૧૪૬	૭૬૬	૩૨

	માનવતા ધંધા કરનાર	વેપારી	રાજ વહીવટ કરનાર	વકીલ ડોક્ટર
પુરૂષ	૨૩૭	૧૩૭૬૩	૨૧૮	૩૦૬
સ્ત્રી	—	૮૭૫	૧	૧૪
		કેન્દ્રાક્ટર	મંજુર ભીખારી	ગુન્હેગાર
પુરૂષ		૧૦૬૬	૭૧	૬૪
સ્ત્રી		૯	૫૧	—

આથી વેપારી સ્થિતિ જાણી શકાય કે ખરેખરા કામ કરનાર, વેપારી, કેન્દ્રાક્ટર તથા ગુજરાન માટે માટે કામ કરનારની સંખ્યા ઘણી વધારે છે, ત્યારે મંજુર ભીખારી અને ગુન્હેગારની સંખ્યા નજીવી છે.

આ સાથે એક વાત વિચારવા જેવી છે કે આજે વ્યાપાર—સાચો વ્યાપાર નથી રહ્યો. શેર ખજાર સદાખજાર અને દરેક જાતની આડત —કમીશન કે દલાલીના વેપાર હિંદમાં રહ્યા છે—તેથી વેપારી સમાજને અને હિંદને ભારે નુકશાન પહોંચ્યું છે. અજાણી એરંડા—સોનું ચાંદી, રૂ, સૂતર, ખાંડ અને એવી દરેક ચીજમાં આજે સદો વધી પડ્યા છે—હજારો ઉગતા યુવાનોને આનો ચડસ લાગ્યો છે. અને તેથી ભવિષ્યમાં નુકશાન છે. સૌને ખાવા ખનાવીને હજારની આંતરડી કકળાવીને માલદાર બનવાના આ ઢંગ ન્યાયી ન ગણી શકાય—અને ભવિષ્યની પ્રજા પણ આથી સાચું મહેનતનું કામ કરવાની શક્તિ વિનાની, મોજશોખી અને ઉડાઉ બની જાય છે. અને ક્યે વખતે શું થશે તે વિશે શંકા રહે છે. એટલે સાચા જૈને આ સદ્કાનો વેપાર ન કરવા પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ.

હજારો યુવકો જે દિવસે દિવસે આ કામમાં ફસાતા જાય છે, પોતાની જીંદગી બગાડી રહ્યા છે તે ત્યારેજ છૂટશે જ્યારે સદ્કાનો વેપાર મોટા ગણાતા લોકો ધર્મ સમજીને છોડી દેશે.

હવે તો ઔદ્યોગિક વેપાર માટે આપણે કાંઈક કરવું જોઈએ અને સાથે સાથે જીના ધંધાને આપણે વ્યવસ્થિત રીતે શરૂ કરવા જોઈએ. જીના ધંધાઓમાં જે અરકત અને સરવાળે લાભ છે તે સદા કે દલાલીના વેપારમાં—કે કમીશનના વેપારમાં નથી—ખરેખરી શક્તિ તેમાંજ ફળવાય છે, અને વેપારી બુદ્ધિવાળો માણસ પોતાની બુદ્ધિનો સાચો ઉપયોગ અહીંજ કરી શકે છે.

એટલું ખર્ચ કે જ્યારે એ ચોપડી પણ નહિ લાગેલો—યા જેને ધોળા ઉપર કાળું કરતાં—પોતાની સહી કરતાં પણ ન આવડે તેવા માણસને લખપતિ થએલ જેઠને જેઠડી એમ થઈ જાય કે ભણી ગણીને શું કરવાના હતા, પણ એ ખ્યાલ ખોટો છે. હજારે કે લાખે લાગ્યવશ કોઈ એમ લખપતિ થાય એટલે બધા તેમ થઈ જશે તે માનવું બૂલભરેલું છે. કેળવાએલો માણસ અને વ્યાપારી જ્ઞાનનો અભ્યાસ કર્યો હોય તેવો માણસ પ્રમાણિક રીતે પોતાનો વેપાર જમાવી શકે, અને તેમાં પોતે શાંતિથી સારામાં સારી કમાણી કરી શકે.

જેન યુવકોની આજે એ સ્થિતિ છે કે નોકરી સિવાય તેઓને મહેનતનો ધંધો કરવો કે કોઈ આઘોગિક કામ શીખવું પસંદ નથી, પણ તે સિવાય આપણો ઉદ્ધારજ નથી.

વર્તમાન સ્થિતિ (ચાલુ)

શહેરી જીવન ને ગ્રામ્ય જીવન.

હિંદુસ્તાનમાં ૨૩૧૬ શહેરો અને ૬,૮૫,૬૬૫ ગામડાંઓ છે. જૈન વસ્તીમાં ૩,૮૮૩૦૭ સ્ત્રી પુરૂષો માત્ર શહેરોમાં વસે છે. ત્યારે લગભગ બમણી વસ્તી ૭,૭૮૨૮૯ ગામડાંઓમાં રહે છે. ૨૩૧૬ શહેરોમાં—મોટા મોટા પહેલા દરજ્જાના શહેરો સિવાય ખીજા નાના શહેરોમાં જૈન વસ્તી બહુ ઓછી છે—૪૫-૫૦ શહેરમાં હજાર ઉપર વસ્તી છે, બાકી ૫૦-૬૦ શહેરોમાં ૫૦૦ થી ઓછી વસ્તી છે.

મુંબઈ ઇલાકા, દેશીરાજ્યો, રજપૂતાના, પંજાબ, અને અજમેર મારવાડમાં ગામડાંઓમાં વસ્તી વધારે પ્રમાણમાં છે.

ઘણાંઓનું ધારવું એમ હશે કે જૈન કામ શહેરોમાંજ વધારે છે, ગામડાંઓમાં બહુ ઓછી હશે તે ખ્યાલ ખોટો છે. એટલું ખર્ચ કે જેમ ગામડામાં વેપાર ધંધો પડી લાગે છે, કુટુંબનું એકાદ માણસ કોઈ શહેરમાં નોકરી યા કામકાજ કરવા જાય છે, બાળકોને કેળવણી ગામડામાં પૂરી અપાતી નથી યા છોકરાં વરાવવાં હોય છે—આવાં કેટલાંક કારણોથી

ધીમે ધીમે જૈન કુટુંબો પણ ગામડામાંથી શહેરોમાં આવતાં જાય છે. દર વર્ષે આ વધેજ જાય છે. એ સમાજને માટે હિતકર નથી-એટલા માટે હિતકર નથી કે ગામડામાંથી ખેતી અને મહેનતનું કામ તેમજ ખરો વેપાર છાડીને નોકરી કે ગુજરાન પુરતું મેળવવા-રોટલા માટેજ શહેરોમાં આવી પડેલાં કુટુંબો શહેરના જીવનથી અને અનેક જાતની પીડાથી દુઃખી થાય છે, અને છેવટે જીમીરીના ભાગ થઇ પડે છે.

આમ જીવનમાં જે સુખને સંતોષ છે, તે શહેરી જીવનમાં નથીજ. જોકે આજે ગામડાં પણ સુખ અને સંતોષના ભવનને બદલે અવ્યયસ્થિત, ગંદાને અનેક જાતની અગવડતાવાળાં અને વેપારના કસ વિનાના થતાં જાય છે. છતાં છેવટે એજ જીવન પસંદ કરવા જેવું અને ઇચ્છ છે.

શહેરો અને ગામડાંઓમાં રહેતી જૈન વસ્તીનું તેમજ મોટાં મોટાં શહેરોમાંની જૈન વસ્તીનું પ્રમાણ બતાવતાં બે ટેબલો આ સાથે જોડવામાં આવ્યાં છે, તે વાંચી જવા વિનંતી છે.

ઈ. સ. ૧૯૨૧ માં શહેર અને ગામડાંઓમાં રહેતી વસ્તી.

પ્રાંતોના નામ	કુલ વસ્તી	શહેરો	શહેરોમાં વસ્તી	ગામડાંઓ	ગામડાંઓમાં વસ્તી
અજમેર-મારવાડ	૧૮,૪૨૨	૫	૬૨૬૩	૭૪૬	૧૨,૧૫૯
આસામ	૩,૩૬૭	૨૮	૧૧૬૩	૩૦૬૫૭	૨૨૩૪
બલુચિસ્તાન	૧૭	૬	૯	૧૪૬૫	૮
બંગાલ	૧૨,૮૬૩	૧૩૦	૮૩૫૮	૮૪૦૮૧	૪૫૦૫
બિહાર-ઓરિસા	૪,૩૧૧	૭૫	૧૩૪૪	૮૪૮૧૪	૩૦૬૭
બોમ્બેપ્રેસીડન્સી	૧,૧૪,૭૦૯	૨૦૩	૮૬૯૩૩	૨૬૫૨૮	૧૨૪૭૭૬
બર્મા	૧,૧૩૫	૭૯	૬૯૦	૩૫૦૦૫	૪૪૫
મધ્યપ્રાંત-ખીરાર	૬૮,૨૮૬	૧૧૩	૨૦૨૬૦	૩૯૦૨૪	૪૮૦૨૬
કર્ણાટક	૨૦૨	૨	૪૧	૩૭૭	૧૬૧
દિલ્હી	૪૬૬૮	૧	૩૮૬૦	૩૧૪	૮૩૬
મદ્રાસ	૦૫,૪૬૩	૩૧૬	૪૧૮૧	૫૨,૧૯૮	૨૧૩૧૨
નોર્થ-વેસ્ટ ફ્રન્ટીઅર	૩	૧૬	૩	૩૩૫૬	—
પંજાબ	૩૪,૪૩૨	૧૪૬	૨૮૨૬૦	૩૪૧૧૯	૧૬૧૭૨
સંયુક્ત પ્રાંત	૬૧,૮૮૭	૪૩૫	૨૬૬૬૭	૧૦૪૩૪૭	૪૦૬૨૦

દેશી રાજ્યો.

આસામ રાજ્ય	૧૦૬	૧	૮૧	૧૩૧૮	૨૫
બરોડા રાજ્ય	૪૩૨૨૩	૪૭	૧૭૫૩૩	૨૬૦૨	૨૫૬૯૦
બંગાલ રાજ્યો	૫૦૬	૫	૩૦૮	૪૫૪૪	૧૬૮
બિહાર-ઓરિસા રાજ્યો	૨૬૬	૬	૧૫	૧૬૪૨૫	૨૮૪
મુંબઈ રાજ્યો	૨,૬૬,૬૪૧	૧૩૬	૮૧૭૬૦	૧૫૨૨૮	૧૮૫૧૮૧
મધ્ય હિંદ ઓજન્સી	૪૪,૪૩૧	૫૧	૧૩૮૦૯	૨૧૭૬૦	૩૦૬૨૨
મધ્ય પ્રાંત રાજ્યો	૧,૫૦૮	૭	૬૬૯	૮૫૫૨	૮૦૯
ગ્વાલીયર રાજ્ય	૩૮,૬૦૬	૨૭	૬૭૪૧	૧૦૫૦૭	૨૬૧૬૫
હૈદરાબાદ રાજ્ય	૧૮૫૮૪	૮૯	૪૬૭૨	૨૧૨૨૩	૧૩૬૧૨
કાશ્મીર રાજ્ય	૫૨૯	૩૭	૫૨૬	૮૯૧૫	૩
મદ્રાસ રાજ્યો	૧૩૪	૪૮	૧૩૪	૪૬૮૦	—
મૈસુર રાજ્ય	૨૦,૭૩૨	૧૦૫	૬૪૩૮	૧૬૫૬૮	૧૪૨૬૪
પંજાબ રાજ્યો	૬૮૮૬	૪૦	૩૧૬૬	૧૧૧૦૩	૩૬૬૦
રજપૂતાના ઓજન્સી	૨૭૬,૭૨૨	૧૪૨	૭૮૪૪૭	૩૨૪૧૨	૨૦૧૨૭૫
સિકીમ રાજ્ય	૭	—	—	૪૦૭	—
સંયુક્ત પ્રાંતના રાજ્યો	૨૨૪	૧૧	૩૧૧	૫૩૭૭	—

મોટાં શહેરોમાં જૈન વસ્તી.

	શહેરો	પુરૂષો	સ્ત્રીઓ		શહેરો	પુરૂષો	સ્ત્રીઓ
૧	અજમેર	૧૬૨૩	૧૩૬૮	૩૧	મીરટ	૭૩૭	૬૨૪
૨	બીઆવર	૧૩૮૫	૧૧૭૮	૩૨	સહરાનપુર	૭૩૨	૬૨૦
૩	કલકત્તા	૩૬૧૭	૧૬૦૭	૩૩	ફીરોઝાબાદ	૩૬૮	૩૪૯
૪	અમદાવાદ	૯૨૨૧	૮૦૯૧	૩૪	મુઝફ્ફરનગર	૪૦૪	૩૦૯
૫	મુંબઈ	૧૭,૫૮૭	૬૨૯૭	૩૫	અરોડા	૧૨૪૨	૧૦૫૪
૬	કરાંચી	૬૩૫	૪૮૩	૩૬	પાટણ	૧૪૨૭	૧૬૦૮
૭	પૂના	૧૯૫૦	૧૧૮૯	૩૭	ભાવનગર	૨૫૬૭	૨૫૫૧
૮	સોલાપુર	૭૭૮	૫૩૮	૩૮	કોલ્હાપુર	૧૦૦૭	૭૬૪
૯	સુરત	૨૦૮૨	૧૮૦૬	૩૯	ખંભાત	૧૨૧૦	૧૨૯૩
૧૦	હુબ્લી	૭૬૭	૫૧૪	૪૦	ધોરાજી	૬૪૫	૬૯૭
૧૧	અહમદનગર	૬૯૫	૬૩૮	૪૧	જામનગર	૧૬૭૫	૧૭૭૫
૧૨	ભરૂચ	૩૯૫	૩૩૧	૪૨	જુનાગઢ	૬૧૦	૬૩૩
૧૩	ગધડા	૩૩૬	૧૩૮	૪૩	માંડવી	૮૮૯	૧૧૧૧
૧૪	ધુલીયા	૩૯૩	૩૨૪	૪૪	પોરબંદર	૫૨૧	૫૬૭
૧૫	વીરમગામ	૧૨૫૩	૧૧૮૪	૪૫	રાજકોટ	૧૯૫૮	૧૯૨૩
૧૬	રેગુન	૩૧૦	૧૬૨	૪૬	સાંગળી	૭૨૬	૫૩૦
૧૭	જળપુર	૮૧૫	૬૭૧	૪૭	રતલામ	૧૬૦૦	૧૫૦૫
૧૮	નાગપુર	૪૯૯	૪૩૦	૪૮	ધંદોર	૧૬૬૦	૧૨૦૮
૧૯	સાગર	૬૦૮	૫૫૨	૪૯	લશ્કર	૫૯૭	૫૦૦
૨૦	દીલ્હી	૨૧૮૮	૧૬૭૪	૫૦	ઉજ્જૈન	૫૬૬	૪૨૬
૨૧	મદ્રાસ	૭૯૩	૨૮૦	૫૧	હેદ્રાબાદ	૬૮૫	૫૫૩
૨૨	મદુરા	૭૮૨	૨૭૫	૫૨	બંગલોર	૬૮૭	૨૫૫
૨૩	અમ્રિતસર	૪૩૩	૩૦૫	૫૩	મહેસુર	૪૦૬	૨૮૭
૨૪	લાહોર	૨૮૫	૧૮૯	૫૪	જૈનપુર	૩૨૯૪	૨૯૭૫
૨૫	રાવળપીંડી	૪૯૯	૪૧૭	૫૫	બીકાનેર	૨૩૮૩	૨૯૭૫
૨૬	અંબાલા	૬૧૭	૪૬૬	૫૬	જાલમ્પુર	૨૧૨૪	૨૦૩૭
૨૭	સીયાલકોટ	૭૯૫	૬૭૭	૫૭	ઉદેપુર	૨૨૧૫	૨૦૫૩
૨૮	ગુજરાનવાળા	૩૫૭	૩૨૬	૫૮	કાટા	૪૯૮	૪૨૮
૨૯	રોહતક	૫૭૦	૪૯૯				
૩૦	આગ્રા	૧૬૦૩	૯૫૫				

મરણુ પ્રમાણુ—તેને દૂર કરવાના ઉપાયો.

પ્રકરણ ૪

જૈન સમાજનું મરણુ પ્રમાણુ ભયંકર છે.—આખા હિંદુસ્તાન ના તે આંકડા મળવા મુશ્કેલ છે પણ મુંબઈ શહેરના આંકડા મળ્યા છે તે આ સાથે જણાવ્યા છે. તેમાંપણ ૧૯૧૫-૧૯૧૭-૧૯૧૮-૧૯૧૯ ના આંકડાઓ નથી મળી શક્યા. સાલવાર મરણુની સંખ્યાનો સરવાળો તપાસતાં-૧૯૧૧ થી ૧૯૨૦ ના આંકડાઓ કરતાં છેલ્લાં ચાર વર્ષમાં મરણુની સંખ્યા ઠીક ઓછી થઈ છે—(પત્રક અ) ચાર કોમ-જૈન બ્રાહ્મણ પારસી અને મુસલમાનના પ્રમાણમાં પહેલાનાં વર્ષોમાં ૭૦-૬૯ ને ૬૫ ટકા પ્રમાણુ અને તે સૌથી વધારે આવતું, ત્યારે છેલ્લા ચાર વર્ષમાં મુસલમાનથી પછી બીજા નંબરે આવે છે (પત્રક બ). છેલ્લા વર્ષોમાં ૩૨-૩૪ ને ૨૯ ટકા મરણુ પ્રમાણુ છે. તેમજ છેલ્લા ચાર વર્ષોમાં બીજી કોમની સાથે જૈન સમાજની વસ્તી પણ મુંબઈમાં વધી છે. ૧૯૨૦માં જે ૨૦૪૬૦ હતી તે ૧૯૨૪ માં ૨૪૮૮૫ થઈ છે. (ક) મુંબઈ મ્યુનીસીપાલિટીના તંદુરસ્તી ખાતાના ઉપરી બાળકોના મરણુ પ્રમાણુ માટે લખે છે કે—તેના પ્રમાણિક આંકડાઓ મળી શકતા નથી, કારણ કે ઘણા જૈનો સ્ત્રીઓની સુવાવડ દેશમાં કરતા હોવાથી જન્મ અહીં નોંધાતા નથી અને મરણુ નોંધાય છે. તેથી પ્રમાણુ મળી શકતું નથી—પણ સન ૧૯૧૧ થી ૧૯૧૬ સુધીના આંકડા જોવાથી માલુમ પડે છે કે ત્રણે કોમ કરતાં જૈનોમાં બાળકોનું મરણુ પ્રમાણુ વધારે આવે છે—સેંકડે ૬૬ થી ૭૦ ટકા બાળકોનું મરણુ છે. સૌ બાળકે માત્ર ૩૦ બાળકો જીવવા પામે છે. આ સૌથી વધારે ભયંકર છે. (પત્રક ડ).

આ ભયંકર મરણુ પ્રમાણુનાં કારણો અને તેને દૂર કરવાના ઉપાય આ પછીના પાનાઓમાં આપવા મેં યથાશક્તિ પ્રયત્ન કર્યો છે.

સાલવાર મરણની સંખ્યાનો સરવાળો. (અ)

માતિ	૧૯૧૧	૧૯૧૨	૧૯૧૩	૧૯૧૪	૧૯૧૬	૧૯૨૦	૧૯૨૧	૧૯૨૨	૧૯૨૩	૧૯૨૪
જૂન	૧૪૩૮	૧૪૧૪	૧૩૪૯	૧૨૧૪	૮૯૦	૧૩૦૭	૧૦૭૮	૭૮૦	૮૪૪	૭૨૯
જાલાણી	૧૨૬૫	૧૩૯૧	૧૧૫૮	—	૯૬૨	૧૮૯૮	૧૮૩૮	૧૪૪૭	૧૫૦૮	૧૪૫૧
પારસી	૧૨૪૨	૧૩૧૪	૧૧૪૫	—	૯૫૯	૧૪૩૩	૧૬૧૮	૧૨૨૧	૧૨૫૯	૧૧૭૭
મુસલમાન	૮૩૨૧	૮૦૯૭	૬૯૯૬	—	૫૫૩૧	૯૧૬૦	૧૦૨૦૪	૭૮૩૪	૮૧૦૯	૮૦૨૫

(બ) દર હબરે આવતું ટકાનું પ્રમાણ.

	૧૯૧૧	૧૯૧૨	૧૯૧૩	૧૯૧૪	૧૯૧૬	૧૯૨૦	૧૯૨૧	૧૯૨૨	૧૯૨૩	૧૯૨૪
જૂન	૭૦-૨૮	૬૯-૧૧	૬૫-૯૩	૫૮-૩૩	૪૩-૪૯	૬૩-૮૮	૪૫-૧૩	૬૨-૦૮	૩૪-૨૩	૨૯-૧૬
જાલાણી	૨૩-૫૭	૨૫-૯૨	૨૧-૬૯	—	૧૮-૧૧	૩૫-૩૭	૨૫-૩૮	૧૯-૩૬	૧૯-૬૮	૧૮-૪૮
પારસી	૨૪-૩૮	૨૫-૭૬	૨૨-૪૮	—	૧૮-૧૧	૨૮-૧૩	૩૦-૬૭	૨૩-૩૦	૨૩-૬૭	૨૨-૩૫
મુસલમાન	૪૬-૩૯	૫૦-૭૨	૩૯-૦૦	—	૩૦-૮૩	૫૧-૨૪	૫૫-૪૦	૪૨-૩૪	૪૩-૭૩	૪૩-૦૫

(ક)

સાતિ	૧૯૧૧ થી ૧૯૨૦	૧૯૨૧	૧૯૨૨	૧૯૨૩	૧૯૨૪
જૈન	૨૦,૪૬૦	૨૩,૮૮૪	૨૪,૩૧૧	૨૪,૬૫૩	૨૪,૬૮૫
બ્રાહ્મણ	૫૩,૬૫૬	૭૨,૪૦૦	૭૪,૭૪૦	૭૬,૬૧૨	૭૮,૪૮૪
પારસી	૫૦,૬૩૧	૫૨,૨૩૪	૫૨,૩૬૪	૫૨,૫૨૨	૫૨,૬૫૦
મુસલમાન	૧૭૯,૩૪૬	૧૮૪,૬૮૫	૧૮૫,૩૪૫	૧૮૫,૮૭૩	૧૮૬,૪૦૧

૭૨

(ક) જન્મ પ્રમાણે દરહબરે આવતું બાળકોનું મરણ પ્રમાણ.

સાતિ	૧૯૧૧	૧૯૧૨	૧૯૧૩	૧૯૧૪	૧૯૧૬
જૈન	૮૫૩-૨	૧૨૦૧-૪	૭૯૨-૫	૮૨૩-૬	૭૫૨-૨૦
બ્રાહ્મણ	૬૩૮-૨	૬૩૨-૮	૬૦૦-૪	—	૫૩૫-૫૮
પારસી	૧૮૬-૨	૨૦૬-૨	૧૮૮-૧	—	૧૫૩-૨૮
મુસલમાન	૩૮૮-૫	૪૨૧-૬	૩૬૮-૫	—	૩૩૫-૬૧

આ ભયંકર મરણુ પ્રમાણનાં શાંશાં કારણો છે તે તપાસીએ

૧ આજથી પચાસ વર્ષ પહેલાં પરદેશ જનાર બહુ થોડાજ નીકળતા ત્યારે દેશમાંજ અનેક ધંધા હતા—અને રોટલો મળી રહેતો. સૂડીવાળા અનાજ રૂ, વગેરે જાતનો સારો વેપાર કરી પૈસો મેળવતા અને સંતોષ-પૂર્વક દેશમાં ગ્રામ્ય જીવનનો રસ લેતા ને લાંબા આયુષ્ય ગાળતાં. દુષ્કાળ ઉપર દુષ્કાળ પડ્યા. ગામડાંએ ભાંગી શહેર ખન્યા—કાંઈ કસદાર વેપાર હાથમાં રહ્યો નહિ તેથી પ્યારી માતૃભૂમને, વહાણાં માતા પિતાને, છોડી નવયુવકોને દસથી પંદર વર્ષની ઉમરના છોકરાઓ પણ કાંઈ વગથી તો કાંઈ આધાર વિના, કાંઈ ઘર બાર વેચીને તો કાંઈ ગમે તેમ પરદેશ જવા લાગ્યા. શરૂઆતમાં પરદેશમાં જનાર પોતાની પ્રમાણિકતા—સાહસ અને ઉદ્યોગથી ફાવ્યા પણ ખરા, પણ ધીમે ધીમે લોભર્ણત વધી—સંતોષ ન રહી શક્યો. ખરો વેપાર સરકારે હાથ કચેડે અને આરામ—તંદુરસ્તી કે શરીરની દરકાર વિના પૈસાની સૌને પડી—આજે મોટાં શહેરો કલકત્તા—મુંબઈ—અમદાવાદ—બંધાંએ નરકાગારો બની રહ્યાં છે. દર વર્ષે હજારો યુવકોના લાખો બચ્ચાંઓનાં અને હજારો સ્ત્રીઓનાં ભાગ આ શહેરો લે છે, એમ કહેવામાં જરાએ અતિશયોક્તિ નથી.

જૈન કોમની પણ આ સ્થિતિ થઈ છે. મુંબઈ જેવા શહેરમાં સિત્તેર ટકા તો માત્ર એકજ ૮ થી ૧૦ ફુટ ભાગ્યે જાંબી પહોળી ખોલીઓમાં જીવનગાળે છે. અરે સેંકડો યુવકોને ઘાણીના બળદની જેમ આખો દિવસ તોકરી કરીને સાદું ખાવાનું—શુદ્ધ પાણી—ખુદલી હવા કે સુવાને ત્રણ ફુટ જમીન—કે બીછાનું નથી હોતું—ખરેખર કહીએ તો પશુ જીવનથી પણ ઉતરતું જીવન આ કુટુંબો અને યુવકો ગાળી રહ્યા છે. અને હજારો નાની ઉમરમાં અકાળ મરણને શરણ થાય છે. જૈન વસ્તીનો લગભગ ઘૂં ભાગ તો ગીચ-ગંદા અને ગલી-ચમાં ગલીચ લત્તામાં રહે છે—ત્યાંના જીવનની દુર્દશા નજરે જોનારને નર્કવાસનું તાદશ ભાન થવા વિના રહેતું નથી.

ભયંકર મરણુ પ્રમાણનું પહેલું ને મુખ્ય કારણ જો કાંઈપણ હોય તો તે આ છે કે હજારો કુટુંબોને યુવકોને હવા ઉગ્રશવાળાં મકાન નથી મળતાં, કારણ કે મુંબઈમાં આજકાલે ભાડાંના દર એટલા બધા

વધી ગયા છે કે સાધારણ કુટુંબ તે માટે ભાગ્યેજ સારી રકમ અચાવી શકે. શહેરમાં એક કુટુંબને જોડેલો ખાધામાં ખોરાકીનો ખર્ચ લાગે તેથી પણ વિશેષ મુંબઈમાં લાડાને માટે અચાવવું પડે છે, એ ક્યાંથી અચાવી શક્ય—

૨ પ્લેગ-ક્ષય અને ફેફસાનાં જીવલેણ રોગો—

આ રોગોમાં પણ પહેલું કારણ સાધનભૂત બને છે. તેમાં ગરીબાઈ ઉમેરો કરે છે—આ અને આવી નતના ચેપી રોગો ગંદકીવાળા લતાઓમાં વધારે જલદી પહોંચે છે. અને દવાને માટે પણ પૈસા પુરતા ન હોવાથી તુરતમાંજ તે માટે ચાંપતા ઇલાજ ન લઈ શકવાથી તેઓ રોગના ભોગ થઈ પડે છે. અરે હજારો યુવકોને સારવાર કરનાર—દવા પાનાર કે પથ્ય ચીજ આપનાર નથી હોતું—તોફરીને અંગે દેશમાં પણ નથી જઈ શકતા અને આ રીતે જૈન પ્રબ્ધનો મોટો ભાગ મરણને શરણ થાય છે. પહેલાના કાલા ઉપરથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે બધી કામો કરતાં પ્લેગનું મરણ પ્રમાણ જૈનોમાં વિશેષ છે. કુલે પચાસ ટકા મરણો ઉપરના રોગો ઉપરથી થાય છે.

૩ આરોગ્યતાના નિયમોનું ઉલ્લંઘન અને કુવ્યસનો, યા સંયમી-જીવનનો અભાવ.

મોટી મોટી હવેલીઓ અને ખાગળગીચાવાળા ખંભામાં રહેતા શ્રીમંત લોકોને ખાસ કરીને રહેવા-ખાવા-પીવા માટે અનુકુળતા હોય છે. સારે તેઓ આરોગ્યતાના નિયમોનું પાલન નથી કરી શકતા અને કાંઈને કાંઈ વ્યસન લાગેલું હોય છે જ.

નિયમિત ભોજન-શુદ્ધ સાત્વિક ખોરાક, જરૂર પુરતી ઉંઘ-આરામ અને પવિત્ર જીવન ગાળનાર મુંબઈ જેવા શહેરમાં પણ લાંબુ આયુષ્ય ભોગવી શકે તેમાં જરાએ શક નથી પણ તેમ બનવુંજ મુશ્કેલ છે. જ્યાં ડગલે ને પગલે અનેક લાલચોને પ્રલોભનો છૂપી કે ખુદશી રીતે આકર્ષી રહ્યાં હોય ત્યાં તે પ્રલોભનોમાંથી આપ્તાદ તો કાંઈ વીરલોજ છૂટી જઈ શકે.

ચા-ખીડી-સીગારેટ-તમાકુ, હોટેલો, સીનેમા-નાટકો ને તમાસા, સટ્ટો જુગાર-વ્યભિચાર આ અને આવાં કુવ્યસનો પોતાનો માર્ગ કરવામાં ને જરાએ નીર્બળતા કે પોલ લાગે ત્યાં પેસી જવા તકલી રહ્યાં હોય છે.

આ શ્રીમંતો તેમજ સાધારણ વર્ગને પણ લાગે છે, અને તેથી અનેક રોગોના ભોગ થઈ રીખાઈ ને મરવા સુધીની નોખત આવી જાય છે,

મુંઝવે જેવા ધમાક વાળા શહેરમાં એટલી પ્રસન્ન ક્યાંથી કે ડગલે ને પગલે આરોગ્યતાના નિયમોનું પાલન થઈ શકે. સચમીજીવન ગાળનાર દુનિયાના ગમે તે ભાગમાં તંદુરસ્તજ રહે, પણ તેના અમાલે આપણે આપણાં બાળકો અને આપણા ઉપર આધાર રાખનાર બધા દુઃખી-હાથે કરીને દુઃખી-થઈએ છીએ તે જરાએ ખોટું નથી. આ કેશનને વિલાસ કેટલીક હદ સુધી આગળ વધી મનુષ્ય જીવનની પાયમાલી કરશે તે નથી કહી શકાતું. ઉપરના ત્રણે કારણોથી ગાંમડાંઓ અને નાનાં નાનાં શહેરો બચેલાં હતાં-ત્યાં મરણ પ્રમાણ પણ ઓછું આવતું-લોકો કુદરતી જીવન જીવતાં અને સાદું ભોજન શુદ્ધ હવા અને સ્વચ્છ પાણી મેળવી શકતાં-ત્યાં પણ આજે એ દશા નથી રહી. નાનાં શહેરોમાંતો હવે જનઘન્ય તેવું સગવડવાળું કે હવાપ્રદાશવાળું મકાન નથી મળતું-રોગ ને એવા રોગો ત્યાં પહોંચી ગયા છે. અને અનેક વ્યસનોમાં તેઓ પણ ફસાઈ પડ્યા છે-ભંગી અને મજૂર જેવાને પણ ચાનો ચડસ લાગ્યો છે ને સીગારેટ-ગાંજ ત્યાં પણ શરૂ થઈ ગયા છે.

૪ બાળલગ્ન ને રડવા કુટવાનો રીવાજ.

બાળલગ્નથી સ્ત્રી પુરૂષ બન્નેમાં મરણ પ્રમાણ વધે છે. કુમળા વયમાં-હજીતો અભ્યાસ કરવાને-ધરકામ શીખવાને અને તાલીમ લેવાને યોગ્ય ઉમર હોય ત્યાં બાળકોનાં લગ્ન કરી દેવાં તે પાપ છે. માળાપો બાળકોના ભવિષ્ય જીવનનો વિચારજ નથી કરતા અને કરે તો પણ ખોટા ફઠીરિવાજને શરણ થઈ જાય છે-હજીરો બાળકો આ અધમ રીવાજના ભોગ થઈ પડે છે. મનસિક વિકાસ-અભ્યાસ અને શક્તિ લગ્નના દિવસથી ઘટે છે. અને કારણ મળતાં નિર્બળ શરીરમાં રોગ પગપેસારો કરી છેવટે જન લે છે. હજીરો વિધવાઓ આની સાક્ષી પુરે છે, અને હજીરો સ્ત્રીઓ પ્રસૂતીમાંજ મરી જાય છે, એ આ માટે પુરાવા છે.

પરિપક્વ ઉમર વિના ગર્ભને પોષણ નથી મળતું અને બાળકો પણ માંદલાં અને રોગી ઉત્પન્ન થાય છે, એ જ્ઞેનકામ જાણ્યા છતાં અમલી રૂપે આ કુરીવાજને જડમળથી ક્યારે નાબૂદ કરશે તે કહી શકાતું નથી.

રડવા કુટવાના કઢંગા ને જીવલેણ રીવાજ પણ સ્ત્રીઓના મરણ પ્રમાણ વધારવામાં સહાયજૂત છે.

સ્ત્રીઓના મોટા ભાગનું મરણ પ્રમાણ પ્રસ્તિમાં થાય છે—સુવાવડ કરવાની આપણી ગંદા અને કઢંગી રીતિ ઘણું કરીને કારણભૂત છે. આમાંથી સુવારોગ થઇ આવે છે, તેમજ બીજા અનેક રોગ સ્ત્રીઓને થઇ જાય છે. અને પહેલી નહિ તો બીજી ત્રીજી સુવાવડમાં તે ખલાસ ન થઇ જાય તો ખોખું તો થઇજ જાય છે.

૫ બાળકોનું ભયંકર મરણ પ્રમાણ જોતાં કમકમાટી છુટે છે.

અપરિપક્વ ઉમરે ગર્ભ ધારણ, ગર્ભાવસ્થાની સ્થિતિમાં જરૂરી નિયમોના પાલનનો અભાવ, પ્રસૂતિ સમયની સંભાળભરી કાળજીનો અભાવ, અંધારાવાળી ગંદા ઝોરડીમાં સુવાવડીનો ખાટલો રાખવાની પ્રથા, અને અણુધડ દાદ, તેમજ સુવાવડીની જરૂર પુરતી સંભાળ ન રાખવાના કારણે કુમળાં બાળકો જન્મમાંજ સ્ત્રીમળાઈ જાય છે. કેટલાક ગર્ભમાંજ મરી જવા પામે છે—ફેટલાંક જન્મતાંજ યા પહેલા બીજા અડવાડીયામાં ચાલ્યાં જાય છે. એક વર્ષના બાળકો ૧૮૦ એ ૩૩ પાણુ નથી બચતાં, આ અત્યંત ત્રાસદાયક છે, આપણે એ વાત ભૂલી જઇએ છીએ કે આપણેજ-માખાંપાજ એ કુમળાં પુખ્ત જેવા બાળકોના ઘાતકી ખુનીઓ બનીએ છીએ—એક મહાન પુરૂષનું વાક્ય કોતરી રાખવા જેવું છે કે ‘પિતા થવાની ઇચ્છા કર્યા પહેલાં તેને લાયક બનો.’

ઉપાયો.

જે જે કારણો આપણે ઉપર તપાસી ગયા તે તે નાબૂદ કરવામાં આવે તો મરણ પ્રમાણ જરૂર અટકે.

સસ્તા ભાડાની ચાલીઓ મુંબઈ અને એવા બીજા શહેરોમાં જરૂર ઉભી કરવી જોઈએ. આ પ્રશ્નો રા. નરેન્દ્રભાઈ બી. શાહે ૧૯૧૭ માં એક ટુકડા રીપોર્ટ પ્રકાશિત કરીને ખૂબ ચરચો હતો—તેનું ફળ પણ જરૂર આવ્યું છે, પણ હજી તે માટે ઘણું કરવાની જરૂર છે—આજે પણ સસ્તા ભાડાની ચાલીઓની અત્યંત આવશ્યકતા છે. અને તે માટે દાનવીર સન્નજનો જ્યાં સુધી આંખ ન ઉઘાડે ત્યાં સુધી મરણ પ્રમાણ-આપણાજ

સ્વામી ભાષ્યોનાં અસીમ દુઃખો ઓછાં થવાનાં નથી-આ માટે દરેક સમાજ હિતચિંતકે બનતો પ્રયાસ કરવો ઘટે છે. આ કામ અનેક ધાર્મિક કામોથી ઓછું પુણ્યવાળું નથી, બલકે વિશેષ; મનુષ્યનાં અમૂલ્ય આત્માઓને બચાવવાનું-તેઓને જીવિત દાન આપવાનું મહાન પુણ્ય રહેલું છે, તે સમજવું જોઈએ.

રોગોના ફેલાવા વખતે અને હંમેશાં માટે આપણી કામને દવા અને સારવારના સાધનો મળે, દાકતરી સલાહ અને મદદ મળે, ખુલ્લી હવામાં રહેવા માટે સેનિટારીયમમાં જગ્યા મળે, તેમજ ભયંકર વ્યાધિ વખતે હોસ્પિટલમાં સારવાર માટે સાધનો મળે તે માટે પણ જરૂરી પ્રયાસ કરવો ઘટે આપણા કેટલાક સહૃદયી ડોક્ટરો પ્રેમભાવથી જૈનકામની સેવા આપે છે તે તેમને મહાન આશીર્વાદજનક છે. અને આ રીતે શ્રીમંત ગૃહસ્થો અને સહૃદયી ભાષ્યો પોતાના સ્વામીભાષ્યો માટે પ્રેમભરી લાગણીથી પોતાની કમાણીનો પૈસાનો, જ્ઞાનનો, સદ્ઉપયોગ કરે તો નજદીકના ભવિષ્યમાં જૈન સમાજ આગળ વધી જશે તેમાં જરાએ શંકા નથી.

આરોગ્યતાના નિયમો--વ્યસનોથી થતી પાયમાલી તથા સંયમી જીવનના ફાયદા સમાજને સમજાવવા પત્રિકાઓ અને નાનાં પુસ્તકો, મંદિર યા તદ્દન સસ્તી કીમતે છુટે હાથે ઘેર ઘેર અને ગામ ગામ ઝુંપડીએ ઝુંપડીએ પહોંચે, વંચાય અને તેનો અમલ થાય તેમ પ્રયત્ન થવો જોઈએ-આથી ઘણી અસર થાય છે, તેમાં શક નથી. તેથી સમાજમાં અજ્ઞાનનો અને બદાઓનો નાશ થશે. બાળકોમાં પણ સંસ્કાર જાગશે અને સંયમીજીવનની સુવાસ ફેલાશે.

એકજ વ્યક્તિ યા મંડળ આ કામ માત્ર માથે લંબીને પ્રચાર શરૂ કરે તો ઘણી સારી ને ઉમદા સેવા બજાવી ગણી શકાય.

કુરીવાળોને કુરુદીઓને નાબુદ કરવા જગતમાં બળવા થાય છે-હજારો નવયુવકોએ પ્રાણ આપ્યા છે. તેમ પોતેજ પાલન કરીને, સહન કરીને યુવકો કે સમાજ સુધારકો શરૂ કરે તો બાળલગ્નો વગેરે મહેજ નાશ પામે.

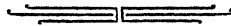
બાળકોનું અને સ્ત્રીઓનું મરણ પ્રમાણ અટકાવવા સુવાવડખાનામાં સુવાવડો કરાવવાને શહેરોમાં જ્યાં ઘેર બધાં સાધનો ભારે પડી જતાં હોય ત્યાં પ્રયાસ કરવો. સાચું તો સુવાવડ કરવાની પ્રણાલી માતા પિતાને

સમાજની અને ધડીભર તેઓનો વિરોધ સહી લઇને પણ સુધારવામાં આવે સુવાવડીને જરૂરી પોષણ મળે—ગર્ભાવસ્થામાં જરૂરી નિયમોનું પાલન કરવામાં આવે અને બાળલગ્નો વગેરે અટકાવવામાં આવે તો આ ભયંકર ત્રાસદાયક મરણપ્રમાણ ધટેજ ધટે.

જૈન જેવી શ્રીમંત—દાનશુરી-પાંજરાપોળ અને ગૌશાળા પાલક અને લાખો રૂપીઆ નકામા ઠાઠમાઠ પાછળ ખર્ચ કરનાર કોમ હિત-ચિંતકો હાથપર લે-કાર્ય કરવાનું-નહિ કે ઠરાવો. યા ખોટી રીતોએ અટકે એટલુંજ નહિ પણ ખીજ અનેક સમાજ ઉદ્ધારના કામ થઇ શકે.

જૈન સમાજની સાંસારિક સ્થિતિ.

પ્રકરણ ૫

જૈન સમાજની વરતી, મરણ પ્રમાણ, કેળવણી વગેરેના આંકડા જાણવા જેટલા જરૂરી છે. તેથી વિશેષ સમાજની સાંસારિક સ્થિતિ વિષે પણ જાણવાની ખાસ જરૂર છે—સમાજની વાસ્તવિક દશા સાંસારિક સ્થિતિ જ વધારે સારી રીતે વિચારી શકાય છે.

૧૯૧૧ માં જ્યારે ૨૫ વર્ષથી વધારે ઉંમરના કુંવારા પુરૂષો ૪૩૧૫૦ હતા ત્યારે ૧૯૨૧ માં ૪૨૨૩૬; આ ઉપરથી કેટલા બંધા પુરૂષોને કન્યાઓ નથી મળતી તે સ્પષ્ટ માલુમ પડે છે. તેમાં ખાસ કરીને ગરીબાઈ, જ્ઞાતિઓ અને પેટા જ્ઞાતિઓના બંધનો અને એક એક પુરૂષ એકથી વધારે લગ્નો કરે છે, તે કારણો મુખ્ય છે. આશ્ચર્યની નાત તો એ છે કે જૈન જેવી સુધરેલી કોમમાં વીસ વર્ષથી ૭૦ વર્ષ સુધીની ૧૯૧૧ ના આંકડા પ્રમાણે ૩૦૨૮ અને ૧૯૨૧માં ૪૨૧૮ કુંવારી સ્ત્રીઓ છે. આનું કારણ શોધવું મુશ્કેલ નથી કે કન્યાઓને લાયક વર ન મળવાથી—વાડાઓ સંકુચિત હોવાથી આટલી

કુવારીઓને જીંદગીભર કુમારીજીવન ફરજિયાત ગાળવું પડે છે. અને વધારેમાં વધારે કન્યાની ૨૦ થી ૨૫ વર્ષની ઉંમર થઈ પછી તેને સમાજની દ્રષ્ટિએ કાંઈ લેવું નથી અને સામાજિક બંધનોના તે બિચારી ભોગ થઈ પડે છે.

બાળક્રમ—બાળકોને અકાળ મૃત્યુની પાંખમાં લઈ જનાર જીવલેણ કુરીવાજ સમાજમાં ફેટલો ઉડોને ઉડો સડો પેસાડતો જાય છે. તે આ આંકડાઓથી ચોકણું તારવી શકાશે.

૧૯૧૧ માં પંદર વર્ષની અંદર પરણેલા પુરૂષો ૭૧૭૯ હતા, ત્યારે ૧૯૨૧ માં ,, ,, ,, ૫૬૭૫ છે. તેમજ ૧૯૧૧ માં ,, ,, ના રાંડેલા છોકરાઓ ૬૭૪ હતા તે ૧૯૨૧ માં ,, ,, ,, ,, ૫૬૫ છે આટલી કુમળી ઉંમરમાં પરણાવેલા અને રાંડેલા છોકરાઓ પાતાનો અભ્યાસ, વિકાસ—ભવિષ્યની જીંદગી—અને ચારિત્ર ક્યાંથી ટકાવી શકે ? અને આ બાળકોની પ્રજા પણ કેવી માંદલીને નિર્બળ થાય ? બાળ મરણ આથી વધે તેમાં નવાઈ શું ? વિધવાઓના આંકડા તો ત્રાસદાયક હોય તો આશ્ચર્ય શાનું ?

વળી બાળક્રમ ફેટલું એથીએ વધારે પ્રમાણમાં છે તે સ્ત્રીઓના આંકડાથી સ્પષ્ટ થાય છે તે નોંધએ.

પંદર વર્ષની અંદરની પરણેલી સ્ત્રીઓ ૧૯૧૧ ના આંકડા પ્રમાણે ૨૬૨૮૭ અને પંદર વર્ષની અંદરની વિધવાઓ ૧૨૫૯ હતી—ત્યારે ૧૯૨૧ માં—પરણેલી સ્ત્રીઓ ૨૩૬૨૪ અને વિધવાઓ ૨૭૦૯ છે.

આથી સ્પષ્ટ જાણી શકાય કે કન્યાકાળ પહેલાં પણ કન્યાઓને પરણાવી દેવામાં આવે છે. જે વખતે તેઓને લગ્ન એટલે શું—પતિ એટલે શું સાસરું કેને કહે—તેનું પણ જ્ઞાન નથી હોતું—(અડધા અડધ કન્યાઓ ૧૨ વર્ષ પહેલાં પરણાવી દેવામાં આવે છે) તે પછી શુદ્ધવ્યવસ્થા, ગર્ભધોષણ કે બાળ ઉછેરનું જ્ઞાનજ ક્યાંથી હોય ? અને જરૂરી અભ્યાસ કે ધરતું કામકાજ પણ તેઓને શીખવાને ક્યાં વખત રહે છે ?

પછી સ્ત્રીઓ અકાળે મરણ પામે—ગર્ભમાંજ બાળકો મૃત્યુને શરણ

થાય—સ્ત્રીઓ હંમેશને માટે રોગી રહે કે બાળકો જન્મતાં મરણ પામે અથવા જીવવા પામે તો માંદલાને નીઃસત્વ થાય તેમાં આશ્ચર્ય શું ?

અને જૈન સમાજમાં વિધવાઓનો આંકડો કમકમાટી ભર્યો છે. કોઈ સમાજમાં—કોઈ ધર્મમાં—પારસી—હિંદુ—સીખ કે મુસલમાનમાં પણ આટલી વિધવાઓ નથી—અને વસ્તી બધી કામ કરતાં નાનામાં નાની છે ? આ કેટલું અધઃપતન !

૧૯૧૧ માં પંદર વર્ષની અંદરનીજ ૧૨૫૯ વિધવાઓ હતી અને ૧૯૨૧ માં ૨૭૦૯ વિધવાઓ છે. ત્યારે ૧૯૧૧ માં કુલ ૧૫૩૨૯૭ વિધવાઓ હતી અને ૧૯૨૧ માં કુલ ૧૪૩૯૯૫ વિધવાઓ છે. ૧૧ લાખની વસ્તીમાં—પાંચ લાખ સ્ત્રીઓ છે તેમાં—૨ લાખ ૩૮ હજાર પરણેલી સ્ત્રીઓ છે, તેમાં દોઢ લાખ લગભગ વિધવાઓ છે. કેટલી દયાજનક દશા !

બાળલગ્ન—વૃદ્ધવિવાહ—અને ત્રણ ત્રણ ચાર સ્ત્રીઓ પરણવાના ભયંકર—રાક્ષસી રીવાજોના આ પરીણામ છે. સમાજની ઉન્નતિ ઉન્નતિ પોષારવાથીજ માત્ર સમાજનો ઉદ્ધાર ન થાયરે ન થાય. જૈન ધર્મના અભિસાના ઉચ્ચ તત્વને આપણે કેવું વગોવી રહ્યા છીએ. એ આપણા પ્રત્યક્ષ પ્રમાણરૂપી આંકડાઓ જોવાથી દેખી શકાય છે.

જે સમાજ સમાજનું લોહી ચુસી જનાર, સમાજને અધઃપતન ના અધારા કુવામાં ધકેલી દેનાર—સમાજના બાળક બાળક અને બચ્ચા બચ્ચાના જાન લેનાર—સમાજના સ્ત્રી હૃદયને જન્મતાંજ બાળલગ્ન ને વિધવાપણાના અધનોથી જકડી રાખનાર—કુરીવાજો નો સત્વર નાશ ન કરે પાતાના ભોગે—સ્વર્થના ભોગે—ત્યાગ ન કરે તે સમાજનો પાતાનો નાશ થયા વિના કેમ રહે ?

ઓ ! સમાજ સેવકો ! સમાજ હિતેષુઓ ! સમાજના નવ-યુવકો ! શું જોઈ રહ્યા છો ! શું વિચારમાં પડ્યા છો ! જે સમાજને જીવાડવો હોય—સમાજની દશા ઉન્નત જોવાના અભિલાષ હોય—વાતોની ચોપટમાંથી કે વિલાસ જીવનમાંથી દુરસદ હોય—સમાજની દશા જોઈ હુઃખ દુઃખ કરવાની ભાવના હોય તો તહો આત્મ

શુદ્ધિના પ્રત લ્યો—જીંદગીમાં—ગમે તે પ્રસંગે—બાળલગ્નો—
 વૃદ્ધ વિવાહ—કન્યા વિક્રય બંધ કરવા સામે તમારી બધી શક્તિઓ
 વાપરી નાખો. બાળકો—સ્ત્રીઓ અને પુરૂષોમાં સાચી કેળવણી
 ફેલાવવા પ્રયત્ન આદરો. આ કુરીવાર્તને જડમૂળથી ઉખેડી નાખવા કેડ
 બાંધો, કમર કસો અને નીર્ભીક થઈને ધીરેધીરે-હિંમતથી સમાજના
 ભક્ષાને માટે લોકમત કેળવતા જઈને—પોતાથી—પોતાના ધરથી શરૂ કરીને
 સમાજના જીવલેણ આ મૂળ રોગોને મટાડો.

ત્યારેજ ત્યારેજ તહિંમે તમારી સમાજને જીવાડી શકશો. ત્યારેજ
 આ કમકમાટી ઉપજવનારા બાળમરણ-બાળલગ્ન અને વિધવાનાં
 આંકડાઓ ઓછા થશે. સમાજ-જૈન સમાજ-આદર્શ સમાજ થશે.

જોન સમાજની સાંસારિક સ્થિતિ. ૧૯૧૧

૪૨

વસ્તી		ફુંવારા		પરભૂલો		વિક્ષિર	વિધવા
ઉમર	ફૂલ વસ્તી	પુરૂષ	સ્ત્રી	પુરૂષ	સ્ત્રી		
૦-૫	૧૫૧૫૨૮	૭૫૩૧૬	૭૬૨૧૨	૭૫૧૭૨	૮૪૮	૧૬૮	૬૨
૫-૧૦	૧૪૨૧૮૬	૭૨૦૮૮	૭૦૦૮૮	૬૫૩૧૪	૪૫૧૩	૧૫૩	૨૬૧
૧૦-૧૫	૧૨૫૩૫૪	૬૮૧૨૮	૫૬૨૨૫	૩૪૪૮૩	૨૦૮૩૬	૩૫૩	૮૦૬
૧૫-૨૦	૧૦૮૧૨૫	૫૮૮૭૬	૪૮૧૪૮	૩૭૦૮	૪૨૭૩૫	૭૭૬	૨૭૦૬
૨૦-૨૫	૧૨૨૫૩૦	૬૨૩૧૦	૬૦૨૨૦	૨૫૭૧૮	૫૧૮૭૨	૨૧૪૬	૭૩૪૪
૨૫-૩૦	૧૧૬૪૮૦	૬૧૦૬૮	૫૫૮૧૨	૧૫૨૮૫	૪૩૫૬૪	૩૫૮૮	૧૧૩૧૨
૩૦-૩૫	૧૦૭૧૭૩	૫૪૫૦૮	૫૨૬૬૪	૮૦૫૬	૪૦૫૪૨	૪૮૧૧	૧૬૦૪૮
૩૫-૪૦	૭૮૧૮૧	૪૨૭૭૨	૩૬૪૦૮	૫૦૬૮	૩૨૬૧૬	૫૦૮૭	૧૨૭૬૧
૪૦-૪૫	૮૬૮૫૦	૪૨૩૭૬	૪૪૪૭૪	૪૭૭૬	૨૦૮૨૮	૭૧૪૩	૨૩૨૬૭
૪૫-૫૦	૫૨૩૭૭	૨૮૮૦૦	૨૩૫૭૭	૨૭૭૫	૬૮૮૮૦	૬૧૪૫	૧૩૫૪૮
૫૦-૫૫	૬૫૨૫૭	૩૧૮૩૩	૩૩૨૨૪	૩૦૩૧	૧૮૭૫૧	૮૧૫૧	૨૪૨૮૩
૫૫-૬૦	૨૬૨૧૭	૧૪૫૧૮	૧૧૬૮૮	૧૦૪૮	૮૬૧૮	૪૮૫૩	૮૬૬૭
૬૦-૬૫	૩૭૬૮૭	૧૬૭૪૫	૨૦૮૫૨	૧૨૬૮	૮૭૬૮	૬૭૦૮	૧૮૧૮૧
૬૫-૭૦	૧૧૩૦૮	૫૮૬૮	૫૩૩૮	૪૧૧	૩૦૧૮	૨૫૨૮	૪૬૫૨
૭૦-૮૦	૧૫૬૧૮	૭૦૨૩	૮૮૮૬	૪૨૩	૨૮૭૦	૨૬૪૦	૮૨૪૭

વધારે

ફૂલ ૧૨૪૮૧૮૨ ૬૪૩૫૫૩ ૬૦૪૬૨૮ ૩૧૭૧૮૭ ૧૮૧૭૦૫ ૨૬૮૮૩૮ ૨૬૬૬૨૭ ૫૭૪૧૮ ૧૫૩૨૮૭

જૈન સમાજની સાંસારિક સ્થિતિ. ૧૯૨૧

૪૫

વસ્તી		ફેવારા		પરણેલા			
ક્રમ	ફેવા	પ્રિય	સ્ત્રી	પ્રિય	સ્ત્રી	ફેવા	વિધવા
૦-૫	૧૩૧૦૭૫	૬૫૧૮૪	૬૫૮૮૧	૬૪૮૦૮	૪૮૦	૮૬૩	૧૧૮
૫-૧૦	૧૪૮૧૭૩	૭૫૫૬૮	૭૩૧૦૫	૬૮૫૦૨	૧૦૨૧	૪૧૪૫	૪૫૮
૧૦-૧૫	૧૩૮૬૮૬	૭૫૨૪૧	૬૩૪૫૫	૭૦૭૦૫	૪૧૭૪	૧૮૬૧૬	૧૧૩૨
૧૫-૨૦	૨૭૧૪૬	૫૨૧૦૦	૪૫૦૪૬	૩૬૨૮૩	૧૪૮૭૧	૩૮૧૮૧	૨૬૮૭
૨૦-૨૫	૨૮૨૬૬૮	૫૦૨૪૧	૪૨૦૨૭	૨૧૦૧૨	૨૭૨૧૭	૪૧૨૧૪	૫૭૮૧
૨૫-૩૦	૧૦૩૨૨૩	૫૫૨૭૪	૪૭૨૪૮	૧૪૭૬૨	૩૬૬૩૩	૩૭૬૮૧	૨૩૭૧
૩૦-૩૫	૮૨૭૪૭	૫૧૨૭૩	૪૮૪૪૪	૮૮૭૭	૩૬૮૩૨	૩૨૭૮૧	૧૫૧૫૬
૩૫-૪૦	૭૬૬૨૦	૪૬૬૧૩	૩૫૩૦૭	૫૪૭૮	૩૦૨૬૮	૨૦૮૨૧	૧૪૦૪૬
૪૦-૪૫	૮૦૨૬૫	૮૦૧૭૬	૪૦૦૮૮	૪૬૧૬	૨૭૭૩૫	૧૮૫૭૨	૨૧૧૨૬
૪૫-૫૦	૫૦૬૮૧	૨૮૮૫૩	૨૨૭૩૮	૨૫૬૮	૧૮૫૪૮	૨૩૪૬	૧૩૧૮૬
૫૦-૫૫	૫૨૦૧૭	૨૮૮૧૧	૩૦૧૦૬	૨૫૭૭	૧૭૫૬૨	૮૩૪૮	૨૧૫૭૮
૫૫-૬૦	૨૬૧૭૮	૧૪૫૪૭	૧૧૬૩૧	૧૧૧૮	૮૨૪૭	૩૦૦૮	૮૫૩૩
૬૦-૬૫	૩૭૭૩૮	૧૭૨૬૪	૨૦૪૭૫	૧૨૫૩	૮૮૪૮	૨૮૦૦	૧૭૫૫૪
૬૫-૭૦	૧૧૭૪૨	૬૧૮૮	૫૬૦૩	૪૩૮	૨૮૮૪	૮૫૩	૪૭૦૦
૭૦-૮૦	૧૭૪૬૬	૮૦૪૫	૮૪૨૧	૫૫૧	૩૧૬૨	૭૬૧	૮૫૫૮

ફેવા ૧૧૭૮૫૮૬ ૬૧૦૨૭૮ ૫૬૮૩૧૭ ૩૦૮૩૮૫ ૧૮૫૫૧૪ ૨૩૮૫૧૩ ૨૩૮૮૦૮ ૬૧૩૭૧ ૧૪૩૮૨૫

૧૯૨૧ ના વસ્તી પત્રક પ્રણાલે ૧૦૦૦ એક હજારે બધા ધર્મોની સાંસારિક સ્થિતિનું પ્રમાણ.
સ્ત્રીઓ.

પુરુષો.

૧૦૦૦	૮૦૦	૬૦૦	૪૦૦	૨૦૦	૦	૦	૨૦૦	૪૦૦	૬૦૦	૮૦૦	૧૦૦૦
						...યુદ્ધ...					
						...ખ્રીસ્તી...					
						...પારસી...					
						...મિશ્રદોષ...					
						...મુસલમાન...					
						...સીખ...					
						...હિંદુ...					
						...જૈન...					

વિધુર

પરણેશ

કેવારા

Census of India 1921.

રોટી બેટી વ્યવહાર અને તેનો ઉકેલ.

પ્રકરણ ૬

આજથી દસ વર્ષ પહેલાં ઘણા ખરા શહેરોમાં અને જીલ્લાઓમાં શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક અને સ્થાનકવાસી વચ્ચે, વૈશ્વ અને જૈન વચ્ચે ઝાલાવાડ-ગોહીલવાડ વચ્ચે, શ્રીમાળીને ઓસવાળ વચ્ચે, વૈશ્ય અગ્રવાળ અને જૈન અગ્રવાળ વચ્ચે પરસ્પર બેટી વ્યવહાર હતો પણ અંદર અંદરના કલશ તેમજ મતભેદના કારણે પાછો તે વ્યવહાર બંધ થતો જાય છે. આજે જે અમુક હદ જોવામાં આવે છે તે પહેલા નહોતી. પૈસાદારો સારી સારી કન્યાઓ ગામડાઓ કે આસપાસના શહેરોમાંથી મેળવ્યા પછી તેમની કન્યા તેઓ સાધારણ કુટુંબો યાત્રી ગામડાઓમાં આપતા અચકાયા-તેમાં તેમની પ્રતિષ્ઠા ઘટી જતી લાગી અને બીજું બહુ દુર દુરના પ્રદેશમાં કન્યાઓ આપવાથી તે કન્યા વર્ષો સુધી કે જીવંત સુધી સુખે દુઃખે હંમેશને માટે માળાપને ત્યાં આવતી બંધ થઈ અને જે સંસ્કારમાં ઉછરી હોય તેથી જીદા પ્રકારના ધર્મના આચારો સખ્ત રીતે પાળવાની ફરજ પડવાથી કેટલીક વખત તેઓના ઉપર અત્યાચાર (આચાર વિચાર બંધાઈ) થવાથી તે આવાં બીજાં કેટલાંક નજીવાં કારણોથી ધામેધીમે ગોળ વધતા ગયા તે એટલે સુધી કેરપ-પ૦ ઘરનો વાડો બંધાઈ ગયો અને એ વાડા બહાર કન્યા આપી શકાયજ નહિ એવો તે વાડાનો સખ્ત પ્રતિબંધ થયો.

આજે એવા નાના વાડામાં કોઈ સુશિક્ષિત કન્યાને મૂખ્ત યા અજ્ઞાન મૂરતીઆને આપવી પડે છે. અને સુશીક્ષિત વરને યોગ્ય કન્યા નથી મળતી છતાં તેમાં તલભારે ફેરફાર કરવા જેટલી જાહેર હિંમત કોઈ નથી કરી શકતું.

કાઠીઆવાડમાં રોટી વ્યવહાર દરેક જૈનનો પરસ્પર છે. સાથે જમવામાં ખાસ બાદ ગણાતો નથી. દશાવીસા, મોઢ કે કપોળ સોરઠીઆ-હુમડ કે ઓસવાળ લોકો કે સ્થાનકવાસી બધા એક સાથે જમી શકે છે. પણ બેટી વ્યવહાર માટે ગોળ થએલા છે. ગોહીલવાડના વીસાશ્રીમાળી કેરી ઉતાર પોતાની કન્યા વીસાશ્રીમાળીને પણ નથી આપી શકતા-તે પ્રમાણે

દસા શ્રીમાળીમાં ગોળ થએલા છે. ઝાલાવાડના દસા શ્રીમાળી ગોળ પ્રમાણે જ કન્યા લઈ દઈ શકે છે. દસા વીસાને કન્યા નથી આપી શકતા ને કેવળ શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજકને કાઠીઆવાડમાંથી કન્યા નથી મળતી.

કચ્છમાં પણ કેટલાક ગોળ થયા છે, અને તે પ્રમાણે કન્યા લેવા દેવાનો રીવાજ છે—ગુજરાતીઓ કાઠીઆવાડમાં કન્યા નથી આપી શકતા અને કાઠીઆવાડી કન્યા ગુજરાતમાં નથી આપી શકાતી.

ગુજરાતમાં તેો ગામ ગામના ગોળ બંધાઈ ગયા છે. અમદાવાદની કન્યા પાટણના ગુજરાતીમાં ન આપી શકાય ને સુરતની કન્યા અમદાવાદમાં ન આપી શકાય—પાટણપુરની કન્યા અમદાવાદ ન આપી શકાય ને ભરૂચની કન્યા સુરતમાં ન આપી શકાય—ગુજરાતમાં રોટી વ્યવહાર દરેક જોનો સાથે છે—શાળવી—સાંડસરા અને લાડવા શ્રીમાળી સાથે ભાણા વ્યવહાર નથી, બાકી સંઘમાં તેઓ જુદા જમી શકે છે.

ગુજરાતમાં ઓસવાળ શ્રીમાળીઓમાં અને પૌરવાડ ઓસવાળને કન્યા નથી આપી શકતા.

સાંભળ્યું છે કે જયપુરમાં ઓસવાળ અને શ્રીમાળીઓ વચ્ચે અમુક મતભેદના કારણે રોટી વ્યવહાર પણ નથી.

મારવાડ—રજપૂતાના માળવા ને સંયુક્ત પ્રાંતમાં રોટી અને બેટી વ્યવહાર છે. મારવાડની કન્યા આગ્રામાં આપી શકાય છે. પણ તે શ્રીમાળી શ્રીમાળી વચ્ચે ને ઓસવાળ ઓસવાળ વચ્ચે.

આગ્રામાંતો ઓસવાળ ઓસવાળમાં સ્થાનકવાસીને દેરાવાસી વચ્ચે બેટી વ્યવહાર પણ છે—પહેલાંતો શ્રીમાળને ઓસવાળ વચ્ચે પણ બેટી વ્યવહાર હતો પણ તે અમુક મતભેદથી બંધ કરવામાં આવ્યો છે.

સંયુક્ત પ્રાંત વગેરેમાં દિગમ્બરોની વસ્તી વધારે છે. દિગમ્બરો શ્વેતાંબરો વચ્ચે બેટી રોટી વ્યવહાર કાંઈ નથી—દિગમ્બરો વચ્ચે પણ વૈશ્ય અગ્રવાળ—જૈન અગ્રવાળમાં રોટી બેટી વ્યવહાર છે. બાકી પાલીવાળ—ખડેળવાળ, જયસવાળ વગેરે રોટી બેટી વ્યવહાર પણ નથી રાખતા. તેમાં એવી એવી નાની નાની જ્ઞાતિઓ વહેંચાઈ ગઈ છે કે ત્યાં પણ બેટી વ્યવહારની મહા મુશ્કેલી થઈ પડી છે.

આ પ્રતિમાં પક્કી રસોઇ (રોટી-દાળ-ભાત વિનાની) પુરી-શાક મીઠાઇ બધા સાથે જમી શકે છે. તેમાં ખત્રી-વૈશ્ય દિગમ્બર શ્વેતાંબર અને બ્રાહ્મણ પણ જમી શકે છે.

પંચબ્રમમાં શ્વેતાંબરોની સંખ્યા થોડી છે. અને ત્યાંપણ ઓસવાળ ખડેળવાળ અને અગ્રવાળ કોઇ એક ખીમને કન્યા વ્યવહાર નથી.

દક્ષિણમાં શ્વેતાંબર શ્વેતાંબર અને તે પણ ઓસવાળ ઓસવાળમાં કન્યા આપી શકે છે.

આજે તો લગ્ન અને જ્ઞાતિભોજનની એટલી બધી સંકુચિતમાં સંકુચિત ભાવના થઇ છે કે તે વિશાળ કર્યા વિના છુટકોજ નથી. આ પછીના પ્રકરણમાં તે વિષે વિસ્તારથી ચર્ચવાનું હોવાથી અહીં તે વિષે ઉલ્લેખ કરવાની જરૂર નથી.

જ્ઞાતિઓની ઉત્પત્તિ અને લયના સમયમાં આપણે આગળ નંદી ગયા કે વીર સંવત ૭૦ પછી જ્ઞાતિઓની શરૂઆત થઇ અને મહાન આચાર્યોએ રજપૂત—સુતાર અને સોની વગેરેને જ્ઞેનવર્મ પ્રતિષ્ઠાથી જ્ઞેન બનાવ્યા અને એક યા જે જ્ઞાતિમાં તેઓને અપનાવ્યા. આ બધા લોકો પરસ્પર રોટી બેટી વ્યવહાર રાખતાજ, અને એવી ઉદારતા ન હોય તો તેટલા જ્ઞેન વધવા મુશ્કેલ હતા.

શ્રીપાળ ચરિત્ર ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે પૂર્યાચાર્યોએ અન્ય જાતિનાં લગ્નો સ્વીકાર્યા છે.

પણ જ્ઞાતિઓમાં મતભેદ કલેશ અને સંકુચિતતા વધવાથી તેમાં ભેદો ઉપર ભેદો પડતા ગયા અને અનેક કારણોથી પરસ્પર વ્યવહાર બંધ કરવામાં આવ્યો.

એ વાત ચોક્કસ છે કે આટલા બધા જ્ઞાતિભેદોની જરૂર નહોતી અને તે કરનાર યા કરાવનાર પછી તે કોઇપણ હો તેમણે જ્ઞેન સમાજનું અધઃપતન અને છિન્ન ભિન્ન અવસ્થા કરાવવામાં ભાગ લીધો છે. અને એટલા પુરતું તે જાણે અજાણે પણ અયોગ્ય અને અધર્મિત થઇ ગયું છે.

આજે જૈન સમાજ એવી રીતે છિન્ન ભિન્ન થયેલો દ્રષ્ટિએ આવે છે કે પૂર્વે કોઈ સમયે જૈન સમાજની આવી દુર્દશા નહોતી.

આજ તો એકચત્તાની-સંગઠનની અને પરસ્પરની સહાનુભૂતિની પૂરેપૂરી જરૂર છે. જે સમાજ યા ધર્મમાં એકચ અને એકવાક્યતા (one voice) નથી તે આગળ પ્રગતિ નજ કરી શકે.

નજવા કારણથી થયેલા અને આજે ધણુજ જમી ગયેલા દશા-વીશાના ભેદોને કાઢી નાખવા એ જ્ઞાતિ બંધનમાં સાર્થી પહેલું જરૂરી કામ મને લાગે છે-ગુજરાત અને કાઠીઆવાડમાં આ ભેદો ધર કરી ગયા છે, તે કાઠી નાખવા પ્રવાસ કરવો જોઈએ.

જૈન ધર્મ પાળનાર-જૈન ધર્મ અંગીકાર કરનાર, જૈનધર્મના સિદ્ધાંતોનું પાલન કરનાર દરેક જૈન સાથે રોટી વ્યવહાર રાખવામાં કશો પણ ધાર્મિક બાદ તો નથીજ અને સામાજિક બાદ કાઠી નાખવો જોઈએ.

સ્વામીભાઈઓ-એકજ ધર્મના અનુયાયીઓ, વીરના પુત્રો સાથે બેસી પ્રેમથી ભોજન કરે તે કેટલું સુંદર ઇષ્ટ અને ઉત્તમ છે-તેથી બ્રાતૃ-ભાવ-ધર્મપ્રેમ અને આનંદ વધે છે. તેથી શાસનની અને સમાજની શોભા છે.

આજે રેલના મન માન્યા સાધનો છે. આજે તાર ટપાલના જોઈતાં સાધનો છે. એટલે દૂર દૂર દેશપાર લાગવાની જરૂર નથી.

વળી તમારાજ ગામમાં બેન દીકરી આપી હોય છતાં તેમનો વેપાર મુંબઈ-કલકત્તા-કરાંચી-રંગુન કે માંડલા-પારિસ કે યુરોપ હોય તો શું થાય છે. ?

જૈનશાસ્ત્રી નાત જાતના બંધનો નાખી શકેજ નહિ-પહેલાં ક્ષત્રિય-બ્રાહ્મણ-સોની સુતાર અને વણિક જે જૈન ધર્મ પાળતા તે પરસ્પર કન્યા વ્યવહાર પણ કરતા હતા અને રોટી વ્યવહાર પણ ખુદસો હતો.

ન્યારે ધાર્મિક કોષ્ટ જાતનો બાદ નથી તો મારા નમ્ર મત પ્રમાણે જેમ જાતી શકે તેમ વ્યવસ્થિત રીતે અને મહાજનના બંધારણ સંધના બંધારણને મજબૂત કરવાની સાથે હરેક જૈન ધર્મ પાળનાર સાથે રોટી વ્યવહાર અને બેટી વ્યવહાર શરૂ કરવો જરૂરી છે.

જેના આચાર વિચાર શુદ્ધ છે, જે એક ધર્મના અનુયાયી છે, જે એકજ દેવ ગુરુ ને માને છે. જે એકજ દેશમાં વસે છે. તેમાં બેટી વ્યવહાર કરવાથી શુ'વાંધા આવી જાય છે તે સમજમાં નથી આવી શકતું.

પંચમેદ-પ્રાંતભેદ-જાતિભેદ અને જ્ઞાનદાન હોવાના મિથ્યા-ભિમાન અને ખોટી શ્રીમંતાઈએ સમાજનું સત્યાનાશ કાઢ્યું છે. અનેક બદીઓ અને સડા તેથી પેડા છે અને જેન સમાજના ચુરેચુરા થવા હવે બાકી નથી રહ્યા. આ વિચારીએ તો ઉદાર દ્રષ્ટિએ જોવાની અને વર્તવાની પૂરે પૂરી જરૂર છે.

આ કામ ધીમે ધીમે બંધારણપૂર્વક થવું જોઈએ કે જેથી તેમાં વ્યક્તિ ગત અને સામુદાયિક બન્ને રીતે ફાયદો થાય.

ગુજરાત અને કાઠીઆવાડ શરૂઆત કરે તો કરી શકે છે પણ તે માટે અનેક વીચારશીળ, સમાજહિતેચ્છુ અને ધર્મપ્રેમી યુવકો અને યુવક હૃદયના દરેકે પ્રયત્ન કરવો ઘટે છે અને તે પણ તનતોડ પ્રયાસ વિના તેની સફળતા થવી મુશ્કેલ છે.

એક પછી એક ભેદો કાઢતા જવાં અને ધીમેધીમે ક્ષેત્ર વિશાળ કરતા જવું, આથી સારી સમાજ આકર્ષણ અને પરિણામ સુંદર આવશે.

સંયુક્ત પ્રાંતમાં આગ્રામાં ગયે વર્ષે ત્રણે ફીરકાનું ઐક્ય સાધવાની ચર્ચા શરૂ થઈ હતી અને તે જોડે તુરતમાં પાર નથી પડી છતાં તેનાં બીજ નજદીકના ભવિષ્યમાં જરૂર ફળ આપશે.

મુંબઈ ઇલાકાથી માંડી સુરત, ભરૂચ, અમદાવાદ અને પાટણ તથા કાઠીઆવાડ વગેરેમાં હીલચાલ શરૂ થાય તો રજપૂતાના મેવાડ મારવાડ સંયુક્ત પ્રાંતમાં પણ થોડા પ્રયાસથી કામ સહેલ થઈ પડશે.

આજે તો કોઈ પ્રાંત આ માટે તૈયાર હોય એમ તો નથીજ પણ તૈયાર કરનાર સમાજ સેવાની ભાવનાથી નીઃસ્વાર્થ બુદ્ધિથી નીકળે તો તૈયાર કરી શકાય તેમ છે.

બાળલગ્ન-વૃદ્ધવિવાહ અને કન્યા વિક્રય જે સમાજનું લોહી ચુસી રહ્યા છે, જેમાંથી હજારો બાળ વિધવાઓ રેંસાઈ રહી છે.

તેના ઉપર અંકુશ માત્ર જ્ઞાતિઓના પરસ્પર સબધયોજ આવી શકે તેમ છે.

ત્યારેજ સંતતી વધશે, આયુષ્યમાન થશે અને વસ્તીમાં વધારો થશે.

જ્ઞાતિલગ્નોના વાડાઓ કાઢી નાખવાથી નાની નાની જ્ઞાતિઓને જીવન મળશે અને તે જૈન ધર્મ યા સેમાજનું વૃક્ષ નવ પદ્મવિત થઇને ફળશે ને ફાળશે.

યોગ્યવર આજે નથી મળતા-યોગ્ય કન્યાઓને જ્યાં ત્યાં આપવી પડે છે, આ બંધી ફરીઆદો નષ્ટ થશે. પરસ્પર વિવાહ સંબંધથી કાષ્ઠપણુ જાતનું એવું નુકશાન નથી જે આજની આ સંકુચિત-મર્યાદિત સ્થિતિમાં જંતવામાં આવે છે. આ ઉપર જેટલા છુટથી વિચાર કરવામાં આવે તે ઘણું છે. અને દરેક સમાજસેવાભાવનાવાળા નવ-યુવકે અને વીચારશીળ વર્ગે આ માટે રસપૂર્વક ચર્ચા કરીને નીર્ણય કરવો ધટે છે.

તા. ૭ જૂન (૧૯૨૫) ના નવજીવનમાં મહાત્મા ગાંધીજીએ ‘ધર્મને નામ ધાડ’ વિષયક એક મનનીય લેખ લખ્યો છે તે હિંદુસમાજ અને જ્ઞાતિબંધનો માટે લખાયેલો હોય સમાજના હિતેચ્છુઓ અને વિચારકો માટે વિચારણીય છે-તેમાંથી બે ત્રણ વિચારોની બેટ નીચે ઉતારી છે-જૈનસમાજને આ બહુ લાગુ પડે છે.

“ હિંદુ ધર્મમાં જે નબળાઇઓ પેસી ગઇ છે તે તેને અંદરથી કારી રહી છે. એટલે જેમ એક જાડા લાકડાના ગર્ભને અંદર રહેલો કીડો કાતરી ખાતો હોય અને તેને ઉપરથી મટો કે રોગાન લગાડો છતાં તે લાકડું છેવટે ખવાઇ જવાનું છે, તેમ જો હિંદુજાતિના ગર્ભમાં કીડો પેસી જઇ તેને કાતરી રહ્યો છે તેનો જો નાશ નહિ થાય તો હિંદુ ધર્મની બહારથી ગમે તેટલી રક્ષા કરીએ છતાં તેનો નાશ સંભવે છે.”

“ વર્ણુ મટી જાતિના વાડા થયા છે અને તે વાડાની અંદર રાજાતાં ઢોર જેમ ડબ્બામાં પૂરાય તેમ આપણે નવજિયાતા બની વાડાની વચ્ચે પૂરાઇ કેદી બની ગયા છીએ. વર્ણુ પ્રજાના પોષક હતા, જ્ઞાતિઓ પ્રજાની નાશક થઇ છે.”

“ હિંદુ પ્રજાની કે હિંદની સેવા કરવાને બદલે આપણે આપણી વાડોની એટલે આપણી બેડીઓની રક્ષા કરવામાં યુથાએલા રહીએ છીએ ને તેને અંગે ઉપજતા સવાલોનો નિર્ણય કરવામાં આપણા વખતનો, આપણી ક્ષુદ્ધિનો, આપણા પૈસાનો વ્યય કરીએ છીએ. ”

“ જ્યાં વીસા દસાનો ભેદજ નાશ કરવા યોગ્ય છે, ત્યાં વીસા મોટા કે દસા મોટા એ સવાલજ ક્યાં રહે છે ! જ્યારે હિંદુ-સ્તાન સમસ્તની વણિક કામને એક બનાવવાની આવશ્યકતા છે ત્યાં દસા-વીસા-મોઢ, લાડ, હાલારી-ધોધારીના ભેદને અને તેમની વચ્ચેના કંકાસોને અવકાશજ ક્યાં છે ? ”

“ સારામાં સારો ઉપાય તો એજ છે કે નાની નાની જ્ઞાતિ-ઓના મહાજન એકઠા મળી એક જ્ઞાતિ બની જાય. અને આ મોટો સંઘ બીજા સંઘોની સાથે મળી છેવટે ચાર વર્ણમાંના એકમાં સ્થાન લે. ”

સાધુ સાધ્વી અને વિહારના સ્થળો.

પ્રકરણ ૭

પ્રાચીનકાળના સાધુ-સાધ્વીના આંકડા જાણવા માટે ત્રણ ચાર પુસ્તકોમાંથી આપણે કેટલીક બાબતો મેળવી શકીએ તેમ છીએ. અને તે શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીથી શ્રી મહાવીર સ્વામી સુધીના સાધુ-સાધ્વી વગેરેના જે આંકડાઓ આપ્યા છે તેટલા પુરતીજ-શ્રી સિદ્ધસેનસૂરી પ્રણીત એકવિંશતી સ્થાન પ્રકરણમ્, શ્રી ત્રિપટીશલાકા પુરૂષ ચરિત્ર અને પ્રવચન સારોદ્ધાર તેમજ મલયગિરિસુરિકૃત આવશ્યકર્તાત્ત આ પુસ્તકોમાં કેટલીક હકીકતો મળી આવે છે-તે આંકડા આ સાથે આપ્યા છે.

શ્રી મહાવીર સ્વામી પધ્ધીથી આજસુધીના સાધુ સાધ્વીના આંકડા સંકલનાત્મક આપણને નથી મળી શકતા-તેના ઘણાં કારણો હોય શકે-

એક તો તે પછી સાધુ સમુદાય બાર દુકાળીના કારણે તેમજ અંદર અંદરના મતભેદના કારણે—છિન્નભિન્ન થઇ ગયો ને અનેક ગચ્છોમાં વહેંચાઇ ગયો તેથી અમુક અમુક સમયમાં કેટલા સાધુ સાધ્વી કે શ્રાવક શ્રાવિકા હતા એ મળવું મુશ્કેલ છે—અરે આજે પણ આ વીસમી સદીના પ્રગતિના યુગમાં ને જ્યારે બધી જાતના આંકડાઓની નોંધ લેવાનો જમાનો છે ત્યારે પણ આપણા સાધુ-સાધ્વીના આંકડાઓ આપણને નથી મળતા.

અમુક અમુક સમયના નહિ પણ અમુક અમુક મહાન આચાર્યના સમયના જે પ્રમાણે થોડા ઘણા આંકડાઓ મળે છે, તે આ સાથે જણાવું છું. પણ તે અપૂર્ણ છે અને જરૂરી સાધનોના અભાવે આ પ્રશ્નનો સંતોષકારક ખુલાસો હું નથી મેળવી શક્યો—

શ્રીમદ્ રત્નપ્રભાચાર્ય—તેમની પાસે ૫૦૦ સાધુઓ હતા.

દાનવીર વરતુપાળ તેજપાળના સંઘમાં ૨૨૦૦ સાધુ અને ૧૧૦૦ દિગમ્યર સાધુ હતા—

શ્રી મુનિચંદ્રસૂર—૫૦૦ સાધુઓ અને ગુરૂપંથુઓ ઘણા હતા.

• શ્રી આચાર્યરાક્ષતસૂરિ ૨૧૦૦ સાધુ ૧૧૩૦ સાધ્વી તેમાં ૧૨ આચાર્ય—
૨૦ ઉપાધ્યાય ૭૦ પંડિત અતઃ ૧૦૩ મહત્તર સાધ્વી ૮૨ પ્રવર્તીની સાધ્વી.

શ્રી હીરવિજયસૂરિ—૨૫૦૦ સાધુ સાધ્વી-૮ ઉપાધ્યાય-૧૫૦ પંડિતો ને બીજા સામાન્ય માધુ.

શ્રી વિજયસેનસૂરિ—૨૦૦૦ સાધુ.

શ્રી વિજયદેવસૂરિ—૭૦૦ સાધુઓ.

આજે બધા ગચ્છના (ખરતર, તપા, અંચળવિ)મળી—૪૫૦ સાધુઓ હોવાનું અનુમાન છે અને સ્થાનકવાસીના મેળવતાં ૭૦૦, ૮૦૦—હોવાનો આસરો છે.

સાધ્વીઓ બધા ગચ્છની મળી ૭૦૦ આશરે હશે ને સ્થાનકવાસીની કદાચ ૬૦૦-૭૦૦ છે, તેમ સાંભળવામાં આવ્યું છે.

જમાનાએ બધાને અસર કરી છે—તેમ સાધુ સાધ્વીની સંખ્યા પણ દિવસે દિવસે ઘટતી જાય છે—તેનાં ઘણાં કારણો છે. બતાવવાનું

આ સ્થાન નથી પશુ-એટલું જણાવવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે સાધુ સમુદાયે મતભેદને બાજુએ મૂકી લવિષ્યના સાધુ સમાજ અને ગૃહસ્થ સમાજને માટે સંગઠન સાધવું જરૂરી છે—આજે તે બનવું અતિ કઠણ છે છતાં તે સિવાય આરો નથી.

એક વાત કહેવી જરૂરી છે કે યુદ્ધ ધર્મનો નાશ તેના લિપ્ત અને લિપ્તુણીઓમાં વધતા જતા શીથીલ આચારને આભારી છે-તેમ દુનિયાભરના સાધુસમાજની આજે યુરી દશા થઈ રહી છે. આદર્શ-તપસ્વી અને આત્મજ્ઞાની સાધુઓના દર્શન દુર્લભ થઈ પડ્યાં છે. ત્યારે જૈન સમાજે ને સાધુસમુદાયે પોતાની આત્મશુદ્ધિ સાધી લેવી જોઈએ-તે માટે સંગઠન સાધવું જોઈએ. અમુક નિયમો બધાને માટે સાધુ-સાધ્વી ને શ્રાવક શ્રાવિકા-ચતુર્વિધ સંધે મળી નક્કી કરવા જોઈએ, અને સમાજને સાહિત્યનું ધર્મ ને મહાવીરના સૂત્રોનું પાલન—પ્રચાર અને પ્રકાશન થાય તે માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

તર્થ કરોના નામ	સાધુ	સાધ્વી	આવક	આવિકાઓ
શ્રી ઋષભદેવ	૮૪૦૦૦	૩૦૦૦૦૦	૩૫૫૦૦૦	૫૫૪૦૦૦
,, અજીતનાથ	૧૦૦૦૦૦	૩૩૦૦૦૦	૨૯૮૦૦૦	૫૪૫૦૦૦
,, સભવનાથ	૨૦૦૦૦૦	૩૩૬૦૦૦	૨૯૩૦૦૦	૬૩૬૦૦૦
,, આબનંદન	૩૦૦૦૦૦	૬૩૦૦૦૦	૨૮૮૦૦૦	૫૨૭૦૦૦
,, સુમાતનાથ	૩૨૦૦૦૦	૫૩૦૦૦૦	૨૮૧૦૦૦	૫૧૬૦૦૦
,, પદ્મપ્રભુ	૩૩૦૦૦૦	૪૨૦૦૦૦	૨૭૬૦૦૦	૫૦૫૦૦૦
,, સુપાર્શ્વનાથ	૩૦૦૦૦૦	૪૩૦૦૦૦	૨૫૭૦૦૦	૪૬૩૦૦૦
,, ચંદ્રપ્રભુ	૨૫૦૦૦૦	૩૮૦૦૦૦	૨૫૦૦૦૦	૪૯૧૦૦૦
,, સુવાધનાથ	૨૦૦૦૦૦	૧૨૦૦૦૦	૨૨૬૦૦૦	૪૭૨૦૦૦
,, શીતળનાથ	૧૦૦૦૦૦	૧૦૦૦૦૦	૨૮૯૦૦૦	૪૫૮૦૦૦
,, ત્રેવાસનાથ	૮૪૦૦૦	૧૦૩૦૦૦	૨૭૯૦૦૦	૪૪૮૦૦૦
,, વાસુપૂજ્ય	૧૦૦૦૦૦	૧૦૦૦૦૦	૨૧૫૦૦૦	૪૩૬૦૦૦
,, ત્રિભજનાથ	૬૮૦૦૦	૧૦૦૮૦૦	૨૦૮૦૦૦	૪૩૪૦૦૦
,, અનંતનાથ	૬૬૦૦૦	૬૨૦૦૦	૨૦૬૦૦૦	૪૧૪૦૦૦
,, ધર્મનાથ	૬૪૦૦૦	૬૨૪૦૦	૨૪૦૦૦૦	૪૧૩૦૦૦
,, શાંતિનાથ	૬૨૦૦૦	૬૧૬૦૦	૨૯૦૦૦૦	૩૯૩૦૦૦
,, કંચુનાથ	૬૦૦૦૦	૬૦૬૦૦	૧૭૯૦૦૦	૩૮૧૦૦૦
,, અરનાથ	૫૦૦૦૦	૬૦૦૦૦	૧૮૪૦૦૦	૩૭૨૦૦૦
,, મોદનાથ	૪૦૦૦૦	૫૫૦૦૦	૧૮૩૦૦૦	૩૭૦૦૦૦
,, મુનસુપ્રત	૩૦૦૦૦	૫૦૦૦૦	૧૭૦૦૦૦	૩૫૦૦૦૦
,, નામનાથ	૨૦૦૦૦	૪૧૦૦૦	૧૭૦૦૦૦	૩૪૮૦૦૦
,, નેમનાથ	૧૮૦૦૦	૪૦૦૦૦	૧૬૯૦૦૦	૩૩૯૦૦૦
,, પાર્શ્વનાથ	૧૬૦૦૦	૩૮૦૦૦	૧૬૪૦૦૦	૩૭૭૦૦૦
,, વધ માન	૧૪૦૦૦	૩૬૦૦૦	૧૫૯૦૦૦	૩૧૮૦૦૦

ત્રિપટિશલાકા પુરૂષ ચરિત્ર ઉપરથી

આ ઉપરાંત દરેક તીર્થકરને અમુક અમુક ચૌદપૂર્વી, અવધિયાની, કેવળી, વૈક્રિય લખિંધવાળા મનઃપર્યવસાની, વાદી, વગેરે મહાત્માઓ હોય છે, પણ તેની દરેક તીર્થકરની સંખ્યા લાખ લાખથી વધારે નથી હોતી.

વિહાર અને ચાતુર્માસના સ્થળો માટે ફેટલાક ક્ષેત્રદેશપટ્ટકો (ચાતુર્માસ રહેવાના ગુરૂ તરફના હૂકમના પત્રો) તેમજ શ્રી હીરવિજયસુરિ મહારાજ અને શ્રી આણંદવિમળસુરિના વિહારો ઉપરથી જોષ શકાય છે કે—

શ્રી આણંદવિમળસુરિએ માળવા, ગુજરાત, વાગડ, મેવાડ, મારવાડ, સોરઠ, દક્ષિણ અને કાઠનડ વગેરે દેશોમાં વિહાર કર્યો હતો—તેઓશ્રીએ વર્ષોથી બંધ થયેલો મારવાડનો વિહાર ખુલ્લો કર્યો હતો અને જેસળ-મેરનાં ૬૪ જૈન દહેરાસરોના બારણે કાંટા લાગ્યા હતા, તે કઢાતી મંદિરોમાં પૂજા શરૂ કરાવી હતી.

શ્રીમદ્ હીરવિજયસુરિએ—ગુજરાત, માળવા, સોરઠ, મારવાડ વાગડ, દક્ષિણ, કુંકણ, મેવાત અને આગરા વગેરે દેશોમાં વિહાર કર્યો હતો.

આ ઉપરથી જોષ શકારો કે સોરઠ (કાઠીઆવાડ) ગુજરાત મારવાડ, મેવાડ, માળવા, રજપૂતાના, યુક્તપ્રાંત, કચ્છ વાગડ દક્ષિણ, કોંકણ, આટલા પ્રદેશોમાં સાધુ સાધ્વીનો વિહાર ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં રહ્યો છે. હાલમાં પંજબનો વિહાર પણ ખુલ્લો થયો છે.

આ ઉપરાંત પટ્ટકો ઉપરથી ચાતુર્માસના સ્થળો જાણવાને અનુકૂળ પડે છે—

આજથી સો વર્ષ પહેલાનો એક મં. ૧૮૮૨ નો શ્રી વિજયધર્મ-સુરિશ્વરના શિષ્ય શ્રી વિજયજીનેંદ્રસુરિએ પોતાના સમુદાયને મોકલેલ ક્ષેત્ર-દેશ પટ્ટક ઉપરથી જાણાય છે કે નીચેના ગામોમાં તેમણે પોતાના અમુક અમુક શિષ્યોને ચાતુર્માસ માટે આગા આપેલી છે.

૧ ગુર્જરદેશ, ૨ ઉદેપુર (મેવાડ) ૩ રાજનગર, ૪ સરખેદ, ૫ અવળ ૬ હેવદપુર ૭ રાયપુર ૮ મોરીયો ૯ સરત, ૧૦ નવસારી, ૧૧ હરીપુર ૧૨ છાપરીયાઓલ ૧૩ પાટણ ૧૪ કુણધેર, ૧૫ કબોષ કાળાની ૧૬ મર્જુદ, ૧૭ ડભોઈ ૧૮ વડોદરા ૧૯ રાહુપુરો ૨૦ દારવણ ૨૧ લીલોડ ૨૨ રાધનપુર ૨૩ ભીલોડ, ૨૪ કમાલપુર ૨૫ વારાહી ૨૬ હિંચુ ૨૭ વેડ ૨૮ ખંભાગ ૨૯ જંજુસર ૩૦ જોરસદ ૨૧ વિજાપુર ૩૨ લાડોલ ૩૩ રાજનગર ૩૪ રાજનગર ૩૫ વીરમગામ ૩૬ માંડળ ૩૭ ગોરીયા ૩૮ ઇલોલ ૩૯ સરવારપુર ૪૦ ધાનેરા ૪૧ આહોડા ૪૨ ઝેરડા ૪૩ સાવળી

૪૪ મમોદ ૪૫ વસી ૪૬ નાગોથાણો ૪૭ ઝીણોર ૪૮ કડી ૪૯ વીસલ-
 નગર ૫૦ જસકા ૫૧ ગોઠવા ૫૨ બાલક ૫૩ સેવાળા ૫૪ વાલુકડ ૫૫
 ભાવનગર ૫૬ વરતેજ ૫૭ બંડારી ૫૮ સિદ્ધપુર ૫૯ મેંતા ૬૦ લુણવા
 ૬૧ કલાણો ૬૨ નાંદોતરો ૬૩ આગલોળ ૬૪ સમઉ ૬૫ હરસોર ૬૬
 રણાસણ ૬૭ વલાસણો ૬૮ સમી ૬૯ ચંદુર ૭૦ દુદુષા ૭૧ ચાણુસમો
 ૭૨ વડાવલી ૭૩ કંખોષ ૭૪ કંથરાલી ૭૫ ભરૂચ ૭૬ દેજાચારો ૭૭ સોવ-
 નગઢ ૭૮ પાલણપુર ૭૯ વગદા ૮૦ દાંતા ૮૧ લુણાપુર ૮૨ પાંચડા ૮૩
 ધનાડી ૮૪ મોરીયો ૮૫ ચંડેસર ૮૬ જસલોડી ૮૭ ધીણોજ ૮૮ દમણ
 ૮૯ પાલડી ૯૦ ચરા ૯૧ જામપુર ૯૨ સુધગામ ૯૩ મોરવાડો ૯૪ ભાંભર
 ૯૫ પાદરોદ્દે વડનગર ૯૭ ડાભલા ૯૮ ઉઘાઈ ૯૯ ઇડર ૧૦૦ વખતાપુર
 ૧૦૧ દસાડો ૧૦૨ કલાડો ૧૦૩ વઢવાણ ૧૦૪ ધોલેરા ૧૦૫ રાણપુર
 ૧૦૬ સાયલા ૧૦૭ પીરભડીપાદ ૧૦૮ સંખેશ્વર ૧૦૯ મજદર ૧૧૦
 શુહારી ૧૧૧ વાલોળ ૧૧૨ પાટડી ૧૧૩ પંચાસર ૧૧૪ કુઅર ૧૧૫
 મીયાં ૧૧૬ છટાસો ૧૧૭ ધોડીપાલ ૧૧૮ પીલુચો ૧૧૯ ટીંબાચુડી ૧૨૦
 મુજપુર ૧૨૧ ખેરાળુ ૧૨૨ માંડવી ૧૨૩ આંતરોલી ૧૨૪ વલય ૧૨૫
 ચાંગા ૧૨૬ પેટલાદ ૧૨૭ નડીયાદ ૧૨૮ સીપુર ૧૨૯ ચાંણુસોળ ૧૩૦
 તીંબડી ૧૩૧ સિંહાણી ૧૩૨ અંચેવાલીયો ૧૩૩ મુઢેરા ૧૩૪ વડાલી ૧૩૫
 લીંચ ૧૩૬ નંદાસણ ૧૩૭ લાંધણોજ ૧૩૮ કડી ૧૩૯ અંખાસણ ૧૪૦
 વડગામ ૧૪૧ માતર ૧૪૨ રણોદ ૧૪૩ સરીયદ ૧૪૪ કહરા ૧૪૫ કુંઆરપ
 ૧૪૬ વાસા ૧૪૭ ચીલોડો ૧૪૮ બદરકો ૧૪૯ વાવ ૧૫૦ ચરાદ ૧૫૧
 ઉચોસણ ૧૫૨ દેણુપ ૧૫૩ માલણ ૧૫૪ રાનેર ૧૫૫ વોરા ૧૫૬ કઠોર
 ૧૫૭ નાનોદરા ૧૫૮ મેસાણો ૧૫૯ અમદનગર ૧૬૦ રૂપાલ ૧૬૧ સખો
 ૧૬૨ કેસરડી ૧૬૩ અણુવરપુરો ૧૬૪ કેઠગાંગડી ૧૬૫ વટાદરો ૧૬૬
 ગાંભુ ૧૬૭ છણીયાર ૧૬૮ દેકાવડો ૧૬૯ કુંકુડાવ ૧૭૦ ગોળા ૧૭૧
 ગઢમંડાણા ૧૭૨ વસુ ૧૭૩ છડીયારડો ૧૭૪ ગોધાવી ૧૭૫ ડીસા ૧૭૬
 વડાવળ ૧૭૭ બરણજીનાળ ૧૭૮ વ્યારા ૧૭૯ ઉંદરા ૧૮૦ રાનેર ૧૮૧
 વાયા ૧૮૨ ઇઅર ૧૮૩ ખાંધલી ૧૮૪ મગરવાડો ૧૮૫ મોહણપુર ૧૮૬
 માવડગોહડા ૧૮૭ ઉંખરી ૧૮૮ સભલાણા ૧૮૯ ગોત્રકો ૧૯૦ અગાથી
 ૧૯૧ ગાજદીપુરો ૧૯૨ મોખાસદડા ૧૯૩ ધ્રાપરા ૧૯૪ ઓડપાડ ૧૯૫
 પીપલી ૧૯૬ ધધાણા ૧૯૭ છટાસો ૧૯૮ સાંકરા ૧૯૯ આખલ ૧૯૯
 વસરાતી ૨૦૦ બજાણો ૨૦૧ ઉમતા ૨૦૨ દેણુપ ૨૦૩ દેવાડમો ૨૦૪
 જામલા ૨૦૫ વણોદ ૨૦૬ રાયપુર.

ઉપરના ગામો ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે યતિ સમુદાય કેટલો અને કેવો સંકીર્ણ હતો. આ ગામોમાં એવાં નાના નાના ગામો (આજના સમયનો વિચાર કરતાં) છે કે જેમાં જૈનોની વસ્તી પણ હોવાનો સંભવ નથી. સાધુ મુનિ મહારાજને રહેવાના ગામોમાં સારી જૈનવસ્તી હોવાનો આ પુરાવો તથા જૈનવસ્તી ક્યાં ક્યાં ફેલાયેલી હતી તે આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે. આમાં ગુજરાત, કાઠીઆવાડ, સોરઠ, રજપૂતાના, મારવાડ-થરા-દેરી-મુંબઇ હલાકો કચ્છ વગેરે દેશોના ગામો છે. મુંબઇ-અગાસી-વસઇને થાણા પણ જોવામાં આવે છે. આ સિવાયના આ પહેલાનાં સં. ૧૭૭૪-૧૮૨૨, ૧૮૨૩ ૧૮૨૪ વગેરે પટ્ટકો જોનાં દક્ષિણદેશ-મેવાનદેશ (આગરા આસપાસના પ્રદેશને કહે છે) માલવદેશ વગેરેના ગામો ને શહેરોનાં નામ મળી આવે છે.

જેમ આ પટ્ટકમાં ૨૦૬ ગામોનાં નામો છે તેમ ખીજા કેટલાકમાં ૨૫૦ સુધી નામો છે.

વિહારના પ્રદેશોને આતુર્માસના ગામોની તપાસ ઉપરથી સહેજે જોઇ શકાય છે કે રુદ્ર દેશ-મદ્રાસ-મલેસૂર ખિલાર-બ્રહ્મદેશ વગેરેમાં ખિલકુલ રિહારકે આતુર્માસ થયા નથી-આ દેશો તદ્દન રહી જવા પામ્યા છે, તેથી આજે પણ ત્યાં જૈન વસ્તી નહીં જોવીજ છે, તેમજ કાંકણમાં પણ કમ વિહાર થયો છે. દક્ષિણમાં પણ વિહાર કમ જોવામાં આવે છે. પંજાબમાં શ્રીમદ્ આત્મારામજી મહારાજ અને મેવાનમાં (આગરા) શ્રીમદ્ વિજયધર્મચરિત્રના પ્રયાસે ઠીક વિહારના ક્ષેત્રો વધવા પામ્યાં છે.

જૈન વસ્તી, ધર્મભાવના, અને નાના નાના ગામોમાં તદ્દન જૈન વસ્તી ઘટી જવાનાં કેટલાંક કારણોમાંનું આ પણ મુખ્ય છે.

આજે ગુજરાત ને કાઠીઆવાડ-પાણીપાણા-અમદાવાદ ને પાટણનો મોહ છોડીને સાધુસમુદાયે કષ્ટ વેઠીને પણ જ્યાં જ્યાં વિહાર ખિલકું નથી થા કમ છે ત્યાં ત્યાં પહોંચી જવું ઘટે છે. તેથી અનેક ઉપકાર ને શાસનસેવાના કામો કરા ઉપરાંત અન્ય સમાજો ને વિદ્વાનોના પ્રસંગોમાં આવવાનો-રાજ-મહારાજઓ દ્વારા જૈન ધર્મ નો અને અહિંસાનો પ્રચાર કરાવવાનો તેમજ જૈનમાંથી હિંદુ-મુસલમાન કે આર્યસમાજ થઇ જનારાને ખચાવવાનો અમૂલ્ય લાભ લેવા માટેની તક જલદી સાધવી ઘટે છે.

સ્થાનકવાસી સમુદાય વિષે મળેલી હકીકતો.

જૈન સમાચારના કેટલાક લેખ ઉપરથી તારવેલી કાઢેલી આ બીના છે. સ્થાનકવાસી સાધુ સમુદાયની પટ્ટાવલી કે બીજી કોઇ નોંધમાં ચાતુર્માસ અને વિહાર માટે કાંઇ ઉલ્લેખ જોવામાં આવતો નથી.

સ્થાનકવાસી સમુદાયના સાધુઓ ગુજરાત, કાઠીઆવાડ, કચ્છ, મારવાડ ખાનદેશ દક્ષિણના કોઇ કોઇ ભાગમાં, માલવા અને આગરા તથા પંજાબમાં વિચરે છે. પંજાબમાં ૨૦ વર્ષ પહેલાં સારો સમુદાય હતો. આજે હવે ઘટતો જાય છે—કચ્છ અને કાઠીઆવાડમાં સમુદાયનો મોટો ભાગ વચરે છે.

આગરાથી પેલી બાજુ—લકનૌ—અલ્હાબાદ—કાનપુર—ખનારમ—અંગાળ—સિંઘ—મદ્રાસ—કેપ્તીન વગેરે તરફ સ્થાનકવાસી સમુદાય ગયેલ નથી. અને એ બાજુ જ્યાં જ્યાં શ્વેતાંબરોની સારી વસ્તી છે ત્યાં ત્યાં પરદેલી સ્થાનકવાસી સિવાય (ગુજરાત—મારવાડમાંથી ગએલા) સ્થાનકવાસીનું નામ પણ ભાગ્યેજ જાણતા હોય તેવા પણ પ્રદેશ છે.

તેઓનાં ચાતુર્માસના રથજો કચ્છ—કાઠીઆવાડના ગામો, ગુજરાતનો કેટલોક ભાગ મારવાડ—માળવા ને પંજાબ તથા દક્ષિણ છે.

એક જગ્યાએ આ પ્રમાણે ચાતુર્માસના ગામો નોંધેલાં છે—ખેડગામ (ખાનદેશ) આગરા (માલવા) ગીરી (મારવાડ) પરડોર (મારવાડ) જોધપુર, સોજત, કાંઠમાં, તીવરી, જોધપુર, શેરગઢ, બીકાનેર, ફલોધી (મારવાડ) પાખી, નવાનગર, ઉદેપુર, રતલામ, જવરા (માળવા) મંદ-સારિ, સાદડી, ઇંદોર. દીલ્હી, ફરીદકોટ, રાવલપીંડી, અમૃતસર (પંજાબ) ખરડ, પતિયાલા, લુધિયાના, હુશિઆરપુર, બલાચોર, પાસર (સીયાળકોટ) લાહોર, રોપર (અંબાળા) કસુર (લાહોર) કાંદળા, ઉદેપુર, અંબાળા, અળવર, બનુડ, નાલાગઢ, સાગર, વયબનોલી જુડલા (કરનાલ), ડેરાખસી, સીયાલકોટ, પતિ (લાહોર) જલધર, જંજુ, કલાનોર, ફરીદકોટ, ચોટીલા, મૃળી, ધોરાજી—કચ્છમુદ્રા, બડનેરા, સોલાપુર, રાયપુર, લાતુર, દીગસર, જયપુર, લીંબડી, ભાવનગર, કુંડલા. થાદલા, અહમદનગર, તાળ (જવરા) બડ-નેરા, અંબાળીઆ, સાયલા, વીરમગામ, રોજત, હોડીસાવડી, ખેડા, ચૂડા ખોરસદ, ખોટાદ, રાણપુર, અંજાર, માંઢવી, દેસલપુર, પત્રી, રાયજી, હસરા, વાંકી, ચીચવડ, (દક્ષિણ) સરવાડ (કીમ્તનગઢ) બગસરા, જલીયા, ઝાળ-રાપાટણ, ગુણા, અજમેર.

પ્રવાસી જૈનો સખંધીનો ખ્યાલ અને આદર્શ ઉપદેશકોની જરૂરીઆત.

પ્રકરણ ૮

જૈન પ્રજા વેપારી પ્રજા છે અને તેથી સાહસિક ગણાય છે દુનિયાભરમાં જૈનો પહોંચ્યા છે. અનેક ધંધા હાથ કર્યા છે—ભૂતપ્રાણમાં પણ વહાણો લઈને દેશાવર જનારા ત્યાંથી અઢળક ધન અને રત્નો કમાઈ લાવનારાને અનેક રાજ્યોના માન સન્માન પામેલા ધનિક શ્રેષ્ઠીઓના દાખલાઓ વાંચવામાં આવે—આગળ વેપારી સ્થિતિ તપાસતાં આપણે તે વિષે એક દૃષ્ટાંત જોઈ ગયા છીએ.

યુરોપ અને અમેરિકા, જાપાન ને ક્રાન્સ આફ્રિકા ને અરબીઆ સિંગાપોર—રંગુન—માંડલા, એડન અને જમની મુઘી જૈનો જઈ વસ્યા છે. અનેક કાઠીઆવાડીઓ આફ્રિકામાં જઈને વસ્યા છે, અનેક પટણીઓ પારિસમાં હારા જવેરાતના વેપાર ખેડે છે—અનેક મારવાડી દેરી લોટો લઈને ખાર ભૂમિને નમસ્કાર કરીને નીકળ્યા પછી કરોડપતિને દાનવીર થયાનું કાણુ નથી જાણતું ?

પ્રવાસી ભારતવાસી અનેક રીતે પરદેશ જાય છે—કોઈ ભૂખના દુઃખે તો કોઈ ગુલામીમાં સપડાઈ જઈને, કેઈ પૈસાના લેબે તો કોઈ મોજ-શોખના કાળે, કોઈ વિદ્યા અભ્યાસ માટે તો કોઈ વેપાર ખેડવા માટે—જૈનો ખાસ કરીને વેપાર અને સારી નોકરી માટે પરદેશ જાય છે અને ગયા છે.

સરકારના (ઇન્ફરમેશન બ્યૂરો) સમાચાર ખાનાને પૂછાવતાં છતાં હિંદ બહાર વસતા જૈનોના આંકડા મળી શક્યા નથી પણ સામાન્ય રીતે જેટલી કઠોડત જાણવામાં આત છે તે જોઈ સ્પષ્ટ નથી તોપણ બીજા કોઈ ઉપાય ન હોવાથી તેટલાથી મંતોષ મનવો પડ્યો છે.

હિંદીઓ કેટલા ક્યાં ક્યાં અને ક્યા ક્યા કામ માટે છે તેના આંકડા મળે છે, પણ તેમાં ધર્મવાર સંખ્યા મળી શકતી નથી.

આફ્રિકામાં જૈનો ઠીક વસ્યાં છે. મોંબાસા, નાઇરોબી એ એ શહેર તથા આસપાસ મળી જૈનોની ૨૦૦ આશરે દુકાનો છે. ત્યાં ધણાખરા કુટુંબ સાથેજ રહે છે. તેમની વસ્તી ૧૨૦૦ આશરે માણસોની હશે. આ ઉપરાંત જંગલારમાં પણ ૨૫૦-૩૦૦ માણસો રહે છે. ત્યાંનો એ જૈન દહેરાસર અને એક સ્થાનકવાસીનો ઉપાશ્રય પણ છે. આ પૂર્વ આફ્રિકાની વાત થઇ-દક્ષિણ આફ્રિકામાં પણ એડન-સ્વાડીન તથા માડાગાસ્કરમાં ૨૦૦-૩૦૦ માણસોની વસ્તી છે.

આ ઉપરાંત કેટલાંક પટણીકુટુંબો પારિસમાં રહે છે. હંગ્કાંડમાં કેટલાક જૈન વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસ કરવા અર્થે ગયેલો છે. રંગુન, સીંગાપોર માંડલા વગેરે જગ્યાએ પણ ધણા કુટુંબો ગયાં છે અને ત્યાં વ્યાપાર-નોકરી કરે છે. તેમજ જાપાન-વગેરે દેશોમાં પણ જૈનો વસે છે તેના આંકડાઓ ચોક્કસ પ્રમાણમાં નહિ મળતા હોવાથી આટલાથી સંતોષ માનવો પડે છે.

જૈનધર્મના સિદ્ધાંતો એવાંતો રહસ્યયુક્ત અને અમૃત ઉપદેશોથી ભરપૂર છે, પરમાત્મા મહાવીરનું જીવન-કથન અને ત્યાગ એટલું આદરણીય અને આદર્શમય છે કે તેનો સ્વાદ જોને એક વખત લાગ્યો છે તે તેમાં નાહી રહે છે.

શ્રીયુત વીરચંદ્ર રાઘવજી ગાંધીએ જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતોનો સ્વાદ અમેરિકા ને યુરોપની જનતાને લગાડ્યો-શ્રીમાન આચાર્યશ્રી વિજયધર્મ સ્મરિજીએ જૈન તત્ત્વજ્ઞાન ને સાહિત્યનો વિદ્વાનોને રસ લગાડ્યો અને આજે આપણે જોઇ શકીએ છીએ કે ઘણા વિદ્વાનો જર્મની, ફ્રાન્સ, અમેરિકા, ઇટલી અને આદિમાં જૈન ધર્મ વિશે અભ્યાસ કરી રહ્યા છે, સંશોધન, સુમેળન અને પ્રચારના ક્ષેત્રો ખોલી રહ્યાં છે.

યુરોપમાં જૈન ધર્મનો પ્રચાર કરવાને માટે-અનેક વિદ્વાનોને રસ લેતા કરવા માટે વિદ્વાન સંકલનોને યુરોપાદિ દેશોમાં મોકલવા માટે તૈયાર કરવાની જરૂર છે.

આફ્રિકા અને યુરોપમાં આખામાં ઉપદેશકો મોકલવામાં આવે તો જરૂર સંગીન ફળ મળે તેમાં કશોએ સંશય નથી.

ઉપદેશક એટલે સેવાભાવનાથી વિભૂષિત ચારિત્રશીલ અને વિદ્વાન આકર્ષક વક્તા અને સાદાજ તેમજ પ્રતિભાસંપન્ન, સેવક, ચારિત્રમાં શુદ્ધ ધાર્મિક ભાવનાવાળા ઉપદેશક જરૂર પ્રભાવ પાડી શકે અને જનતાને આકર્ષી શકે.

ઉપદેશકને જૈન તત્વ જ્ઞાન-જૈન સાહિત્ય અને જૈન ઇતિહાસનું ઉચ્ચ કોટીનું જ્ઞાન હોવા ઉપરાંત ભારતના મહાધર્મીનું તુલનાત્મક જ્ઞાન જરૂર હોવું જોઈએ—જૈનધર્મપર ચતા અનેક આક્ષેપો ને વિક્ષેપોની ચર્ચા કરતાં આવડવું જોઈએ અને વિધર્મીઓની ટીકા સહન કરી શાંતિથી તેનું સમાધાન કરતાં આવડવું જોઈએ—ઓઝામાં ઓછું-હિંદી-ગુજરાતી-સંસ્કૃત-પ્રાકૃત અને ઇંગ્રેજી ભાષાનું સુંદર જ્ઞાન હોવું જોઈએ.

ખાસ જરૂરી વાત એ પણ છે કે ઉપદેશકનો ઉદ્દેશ ફંડ કરવાનો (કોઈપણ અમુક સંસ્થાને માટેજ) ન હોવો જોઈએ. ફંડના ઉદ્દેશથી જનતા ઉપર ધારી અસર નથી થતી—હા જૈન ધર્મના પ્રચાર માટે તેજ દેશોમાં સભા યા સોસાયટી સ્થાપવા તે માગણી કરી શકે છે.

આ વિશે એક વિચાર ઘણા વખતથી મારા મનમાં ઘોળાયા કરે છે તે અહીં રજુ કરું છું.

આ અથવા આવા સમાજસેવાના મિશન માટે એક મુંઝવણ સેવા સહન જેવો જૈનસેવાસમાજ—મંથ સ્થાપવો જોઈએ. સારા-લાયક-તૈયાર થવાની અને આ રીતે સેવા કરવાની ભાવનાવાળા સેવામય જીવન ગાળવાના ઉચ્ચ આદર્શવાળા ૫-૧૦ યુવકોને સારામાં સારી સ્કોલરશીપ પોતાના કુટુંબી સંજોગોને માટે આપીને આમંત્રવા. તેમને માટે જેટલી તૈયારીની જરૂર હોય તેટલો લગભગ ત્રણ ત્રણ વર્ષનો સમય આપવો. આવા ગ્રેજ્યુએટસ યા અન્ડર ગ્રેજ્યુએટ વિદ્યાર્થીઓજ માત્ર લેવા અને ઓઝામાં ઓઝા ૫૦ હજાર રૂપિયા આ માટે ખર્ચવા. કોઈ જ્ઞાનમંદિર યા બુદ્ધત્વ પુસ્તકાલય વાળા અને વિદ્વાનોને, સંસર્ગ રહે તેવા શહેરમાં તેઓને રહેવા ખાવા પીવા માટે અને અભ્યાસને માટે રાખવા અને વિદ્વાનોના દ્વાય નીચે તથા સ્વતંત્ર રીતે તેઓ વિકાસ કરે-રગ્નઓમાં સંસ્થાઓ તપાસે, જૈન કેન્દ્રોમાં ફરે ને અનુભવ મેળવે, ત્રણ વર્ષ પછી જુદા-જુદા કામ સારામાં સારા પગારથી અને સમાજ સેવાની લાગણીથી ઉપદેશક સ્વયંસેવક-સંચાલક-વ્યવસ્થાપક કે નિરીક્ષક તરીકે પાંચ વર્ષ સેવા આપે પછી તેમને યોગ્ય જણાય તો તેમાં કાયમ રહે યા સ્વતંત્ર કામ કરવા માટે તે છુટો થઈ શકે.

આ માટે આપણા વિદ્વાનો અને સમાજના હિતચિંતકોની સહાય લેવી જોઈએ, અને એક સુંદર યોજના ઘડી કાઢવી જોઈએ—જોકે આ અખતરો છે પણ ફળદાયી નીવડવાને માટે કરવા જેવો છે.

શ્રી મહાત્માજી જૈન વિદ્યાલયના સંચાલકો શ્રી મોતીચંદ કે અન્ય કોઈ આ યોજનાને અમલમાં મુકવા ઇચ્છનાર દાનવીર યોગ્ય વિચાર કરી મહાત્માજી જૈન વિદ્યાલય દસ્તક આવી યોજના શરૂ કરે તો ઘણું થઈ શકે. ત્રણથી પાંચ વિદ્યાર્થીઓને ત્રણ વર્ષ માટે અમુક સારી સ્કોલરશીપ આપીને જરૂર અભ્યાસ કરાવે અને તાલીમ માટે સાધનો મેળવી આપે. ત્રણ વર્ષ પછી પાંચ વર્ષ સેવા આપવાને તે વિદ્યાર્થીઓ બંધાય અને તૈયાર થયા પછી એને યુરોપ મોકલી શકાય. એ ત્રણ બીજા પ્રદેશમાં પ્રચારનું કામ કરે. મારી માન્યતા છે કે લગભગ ૭૫ ટકા વિદ્યાર્થીઓને જૈનસમાજ પુસ્તકો, સ્કોલરશીપ કે બીજા સાધનો આપીને ભણાવે છે તેમ મહાત્માજી જૈન વિદ્યાલય જેવી મહાન ગણાતી સંસ્થામાંથી આવા સેવાભાવનાવાળા નવયુવકો બહાર ન પડે તો જૈન સમાજના કિદાર અને ઉન્નતિની આશા બીજા કોનાથી રાખી શકાય ?

યુરોપીય વિદ્વાન યો. શુશ્રિંગ પોતાના ડીરેક્ટરીના ફાર્મમાં લખ્યું છે કે જૈન વિદ્યાર્થીઓને યુરોપ વગેરે દેશોમાં અભ્યાસ અને પ્રચાર માટે મોકલવા જોઈએ અને યુરોપના જૈન સાહિત્યના અભ્યાસીઓને ભારતવર્ષ ભોલાવી વ્યાખ્યાનો અપાવવા જોઈએ. આવી યોજના જૈન સમાજે ઉપાડી લેવી અત્યંત આવશ્યક છે.

દાનના ઝરણા

પરિશિષ્ટ.

જેનો દાનવીર ગણાય છે. ધર્મ અને નીતિભેદોના વિચાર સરખોએ કર્યા વિના કદાર હાથે દાન આપીને અનેક મહાપુરુષો પોતાના નામ અમર કરી ગયા છે. આ જમાનાએ આપણી ઉપર અસર કરી છે.

આજે પૈસા અપાય છે તે વૃત્તિક્ષાપન કે કૃત્સવ માટે; માન, કીર્તિ કે મોટામ માટે યા ધર્મપ્રેમથી દોરાઈને એવાં ધર્મના કામ માટે; તેટલુંજ તે તાત્કાલિક ફલદાયક નીવડી રહે છે. જો કે હવે કેટલાક શ્રીમંતો સ્થાયી, જરૂરી ને ઉપયોગી કામ પાછળ પોતાની લક્ષ્મીનો સહઉપયોગ કરી રહ્યા છે તેની ના નિંદ કહી શકાય; પણ હજી આપણા શ્રીમંતોના દિલમાં આપણાં બાળકો, આપણી સમાજ કે આપણી સંસ્થાઓ એ નથી વસ્યું ત્યાં સુધી સંગીન ફલ ન આવે તે વાસ્તવિક છે.

એમ પણ કહી શકાય કે પૈસા આપનાર કરતાં પૈસા લેનાર, તેના ઉપયોગ કરનાર આ માટે વધારે જવાબદાર છે. સમાજની નાક તપાસી કાર્ય હાથ ધરવું જોઈએ અને તેમાંજ દટાઈ જવું જોઈએ; તેમજ પાછ એ પાછનો સદઉપયોગ થાય તેની સંભાળ લેવી જોઈએ.

માત્ર વ્યાજ વાપરવાની વેપારી બુદ્ધિ કરતાં સંગીન કાર્ય કરવા પાછળ બધી શક્તિ ખરચાઈ હોત તો આપણા કામ જે પડી ભાગ્યાં ને ભાંગતાં જાય છે તેમ ન બનવા પામત.

આદર્શ સંસ્થા એ કે જેને વારંવાર પૈસાની બીજ ન માંગવી પડે; ખુશામત ને લાચારીથી કાચવાતે મને પૈસા ન કઢાવવા પડે, પણ સંસ્થાને શોધનાં ને જોતા પોતાના પૈસાના સદઉપયોગની ખાતર લોકો પ્રેમથી તેને દેવા આવે. જેન સંસ્થાઓ શું, પણ સારાય હિંદની સંસ્થાઓની દશા શોચનીય છે !

અમેરીકામાં સંસ્થાઓને ડીપીઆ માગવા નથી પડતા પણ રોક ફેલર કે કોર્નેગી જેવા શ્રીમંતો કરોડો ડોલર માગ્યા વગર કાઢી આપે છે.

હવે જમાનો અદલાયો છે નકામા-જેથી સમાજના જીવતાં જગતાં પ્રાણીઓનો ઉદાર નથી, જે એ દીવસની વાલવાલ કે માત્ર ખોટી કીર્તિ માટે જ હોય તેવા બધા ખર્ચો સમાજે તુરત જ બંધ કરી દેવાં જોઈએ, જે સમાજમાં પાંચ ટકા બાળકો અજાન હોય, જે સમાજમાં પ્રતિદિન લગ્નરો કેટુઓ, નવયુવકો બીજ ને દુઃખયા કામ વિના ને ઇંધા વિના રખડતા હોય ત્યાં પરદેશોમાં મરવા જતાં હોય, જે સમાજને અનેક જીવલેણ કુરવાળો બુસી રહ્યા હોય, જે સમાજમાં યુવકો, સ્ત્રીઓ ને બાળકો અકાળ મરતાં હોય અને જે સમાજના પૈસા તીર્થના ઝગડાઓમાં-મરણ પાછળના જમણવાર પાછળ કે હદ બહારના ઉત્સવોમાં જતા હોય, જે દર વર્ષે લગ્નરોને લાખોની સંખ્યામાં ઘટતા જતા હોય તેમણે, તે સમાજશાળા દાનવીરોએ, વિચાર-શીલ હિંતચિતકોએ, સાધુ મુનિમહારાજોએ ને નવયુવકોએ દાનનાં ઝરણાં એ દિશામાં અદલાવવા તનતોડ પ્રયાસ કરવો જોઈએ કે જેથી સમાજમાં પ્રાણ આવે, અજ્ઞાન નાશ પામે, નકામા ખર્ચો બંધ થવા પામે બુખ્યાદુઃખ્યાને રોટલો-ને કામ મળે અને સમાજમાં એકતા, સંગઠન વધે આજે તો નવીન દિશામાં આપણે પૈસાનો સદઉપયોગ કરવાની જરૂર છે.

૧. Servant of India Society ની પદ્ધતિએ જૈન સંવા-
સંઘની જરૂર છે જે પ્રવૃત્તિ અને કાર્યનું કેન્દ્ર અને જેમાં નિઃસ્વાર્થ વિદ્યા-
ર્થીઓ તૈયાર થાય તે સેવા કરે.

૨. એક (શિક્ષણ આપતી) જૈન વિદ્યાપીઠની જરૂર છે જે જૈન
સંસ્થાઓનું નિરીક્ષણ કરે અને ઉચ્ચ શિક્ષણ આપે.

૩. જૈન સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર જોઈએ, જે જૈન સાહિત્યની નવીન
શૈલિએ લખાએલા સસ્તી કૌમનના પુસ્તકો બહાર પડે.

૪. સૌરાષ્ટ્રની શ્રેણીનું એક નિર્માઈ સ્વતંત્ર અને ત્રણે સમુદાયમાં પ્રિય
થઈ પડે તેવું જૈન સામાજિક, રાજપ્રીય અને ધાર્મિક જીવન પોષે તેવું હિંદી
તે ગુજરાતી વિભાગવાળું પત્ર જોઈએ જેથી જીવન આવે.

૫. કોન્ફરન્સ અને યુવક પરીપદને જીવન આપવું ઘટે જ; કાર્યકારીણી
સમિતિ દ્વારા કાર્ય તેઓ સાધે.

૬. એક જૈન સાહિત્ય (દુનીયાભરમાં પ્રકાશિત થએલ ગ્રંથો)નો સંગ્રહ
અને જૈન સાહિત્યના અભ્યાસના બધા સાધનો એક જ જગ્યાએથી મળી
શકે તેવું જૈનગ્રાન મંદિર ગુજરાતમાં હોવું જોઈએ.

૭. એક નિવેદન કાર્યાલય (Information Bureau) જોઈએ
જે પાશ્ચાત્ય અને પૂર્વના વિદ્વાનોને નીચેના જરૂરી સાધનો પુરા પાડે.

સમાજ, દેશ, રાષ્ટ્ર, અને ધર્મનું કિત્થાન યુવકોના ત્યાગને બલિદાન-
થીજ સંભવે; આ યુગમાં યુવકોની વધારેમાં વધારે જવાબદારી છે. સંસાર
ભરનો ઇતિહાસ તપાસી લ્યો. યુવકોના રક્તથી લખેલા અમર કાર્ય સિવાય
બીજું નજરે નહિ જડે. સાચો યુવક તો દેશ કે ધર્મને માટે, રાષ્ટ્ર કે
સમાજને માટે, તોપ-તલવાર કે મશીનગનની પળ હરકાર ન રાખે. સામી
છાતીએ પોતાના કર્તવ્યપંથ પર ચાલ્યો જાય. તે એડીઓના ઝંકારથી રાષ્ટ્રીય
ગીતો ગાય છે, ફ્રાંસીના લાકડાપર તે અદ્વૈતાસ્ય કરે છે. આજનો યુવક
આપતી કાલનો સમાજ કે દેશનો નિર્માતા છે. કોઈ વિશાળ હૃદયની જરૂર
હોય તો યુવકોના હૃદય તપાસો. કોઈ આત્મત્યાગી વીરની જરૂર હોય તો
યુવકોનાં ટોળાં જુઓ. સ્વદેશપ્રેમની કે ધર્મપ્રેમની જવજંત બાવનાઓ
માટે મરી શીટવાની તાકાત એ યુવકોમાંજ હોય છે.

એક વિદ્યાને કહ્યું છે કે

તે ઉન્નતિના શીખરપર ચડી શકે છે કે જે અધઃપાતના અંધારા કુવામાં પણુ પડી શકે છે. યુવક આહે તો ત્યાગી બની શકે છે. તે અંસારને અભયદાન દઇ શકે છે, યા સંસારનો નાશ પણુ તેજ કરી શકે છે. યુવક સ્વદેશની યશકીર્તિના સ્થાંભ છે, નીર્ભિક પણુ છે. સંસારમાં યુવકનું સામ્રાજ્ય છે.

ઓ ! જૈનસમાજના યુવકો ! ક્યાંસુધી સુધ રહેશો ? આ સમય છે ઉંધવાનો. વિલાસમાં પડી રહેવાનો કે પેટને માટે જીંદગી ખતમ કરી દેવાનો ? સમાજ શ્વાસ લઇ રહ્યો છે, તોફાની વાદળો, અજ્ઞાનના અંધારા, અંધ-શ્રદ્ધાના બળાં અને ભયંકર મરણ પ્રમાણુ આપણું લોહીચુસી રહ્યાં છે. પરમઆદર્શ પોરના વારસો ! કર્તવ્યપથ પર આવો. સમાજને માટે દટાઇ જવાનું બળ મેળવો. રચનાત્મક કામ આદરો ને જીવન ધડો.

કોન્ફરન્સ દેવી અને યુવક પરિષદ સમાજની ઉદ્ધારક પરમવન્દનીયા દેવીઓ આજે કુટકુટ રોધ રહી છે.

ધિકાર છે તારા સ્વાર્થને ! જડવસ્તુના તારા વિલાસ અને તારા નિર્જળપણુને ! અરે ! દજી પણુ કાંઈ ભાવના અને બળ હોય તો સમાજ ના ઉદ્ધારનું ખીટું ઝડપીને તે માતાઓના આંસુના એક એક બિંદુના સોગંદ લઇને પ્રતિજ્ઞા કર કે સમાજ, દેશ અને ધર્મ માટે તારા બાપી રહેલ જીવન ખતમ કરીશ.

‘સુધોષા’

નવયુગની ભાવનાપોષક માસિક

સમાજને ‘સુધોષા’ના બે વર્ષના કાર્યની ખબર છે કે આ માસિક સ્વતંત્ર વિચારોનું પોષક છે. તે ઉપરાંત તેની ચર્ચા અને નોંધો પણ તેટલી જ સ્વતંત્ર, દલીલપુરસ્કર અને શિષ્ટ હોય છે. સ્વતંત્ર લેખકો પાસે વિના પગારે ખાસ અભ્યાસનીય લેખો તૈયાર કરાવી પ્રગટ કરવામાં આ માસિક ખાસ સ્થાન ભોગવે છે. લવાન્નમ માત્ર વાર્ષિક રૂ. ૦-૧૨-૦ છે.

દરેક વ્યક્તિમાં બે ફોર્મનું શિષ્ટ વાંચન સંગીન રીતે આપવાનો મનોરથ તૂટ્યા વિના જ રહ્યો છે; તે ઉપરાંત આઠ ફોર્મની પુસ્તિકા બેટ તરીકે આલેખને પ્રાપ્ત થાય છે. આટલા નજીવા લવાન્નમમાં કેમની મેંચા બગ્નવે છે.

અમારા મનોરથોને લજી પણ અમે મૂર્ત સ્વરૂપ આપી શક્યા નથી; કારણકે લજી માસિક પગભર થયું નથી. આટલા નજીવા લવાન્નમ છતાં તેની આલેખ સંખ્યા જે અમારી ધારણા છે તેટલે પહોંચી શકી નથી. અત્યારના આલેખો મચ્છે તો તેને સ્વતંત્ર માસિક બનાવી શકે; શું તેઓ તેમ કરવા મચ્છા ધરાવશે?

માસિક હંમેશા નિઠર છે અને રહેશે. ગમે તેની પણ રહેમાં તણાવાનું તે કદાપિ પણ કબુલ નહિ કરે. માસિકની વિચારશ્રેણી, દલીલો, ભાષાની શિષ્ટતા આદિ તપાસી તેના ફેલાવામાં આપણી સમાજનો ઉત્કર્ષ છે એવી આપને પ્રતીતિ થઈ જ હોય તો આલેખની સંખ્યા લજી પણ વધારવા પ્રમાણિક પ્રયત્ન દરેક આલેખ કરે એવી અમારી તેઓને નમ્ર વિનંતિ છે.

તંત્રી, ‘સુધોષા’

સુધોષા કાર્યાલય

રીચીરોડ અમદાવાદ

સાના-સાંદી અને ઝવેરાતના દાગીનાઓ
અનાવનાર અને વેચનાર

સોરિસ
૪૫૬

રોયલ જ્વેલરી માર્ટ અમદાવાદ

Royal Jewellery Mart

Richey Road 456 Ahmedabad

